

Рівненський державний гуманітарний університет
Художньо-педагогічний університет
Кафедра івент-індустрій, культурології та музеєзнавства

Кваліфікаційна робота другого (магістерського) ступеня вищої освіти

**ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В РЕГІОНІ В
СУЧАСНИХ УМОВАХ: ДОСВІД ВОЛИНИ**

Галузь знань – 02 «Культура і мистецтво»
Спеціальність – 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності»

Виконала: **А.Філяровська**
здобувачка вищої освіти 6 курсу,
групи МСКД, спеціальності 028 –
Менеджмент соціокультурної
діяльності

Науковий керівник:
доктор культурології, професор
Виткалов С.В.

Рецензент:
Допущено до захисту:
протокол засідання кафедри
№12 від 28.11. 2023 р.

Рівне – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	13
1.1. Західне Полісся у фаховій літературі.....	13
1.2. Методологія наукового пошуку (аналіз основних понять)	21
Висновок до Розділу I	26
РОЗДІЛ II. КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА: ПРОБЛЕМИ ЇЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ	27
2.1. Значення культурної спадщини в сучасних умовах та форми її збереження (класифікації) в межах Волинської області.....	27
2.2. Значення культурної спадщини в сучасних умовах та форми її збереження (класифікації) в межах Рівненської області.....	60
Висновок до Розділу II.....	69
РОЗДІЛ III. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ І ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ.....	73
3.1. Військовий стан і проблеми збереження пам’яток історії та культури	73
3.2. Регіональний досвід у європейській пам’яткоохороній діяльності	82
3.3. Організація європейського досвіду в умовах Західного Полісся.....	91
Висновок до Розділу III	96
ВИСНОВКИ	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	105
ДОДАТКИ	118

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний стан розвитку низки подій, а надто подій останніх років – COVID-2019 та війни, нав'язаної російською федерацією Україні у лютому 2022 року, стимулювали безліч змін не лише у формах поведінки світового співтовариства, яке також, здається, зовсім не очікувано усвідомило реальну загрозу факту свого існування, як і існуванню цілій системі національної безпеки, сформованої вже після завершення II Світової війни.

Це цілком реально усвідомили і українці, у суспільній свідомості переважної більшості яких також відбулися суттєві зрушення, спрямовані на тверезу оцінку ситуації, в якій вони опинилися. І хоча ситуація в принципі була цілком прогнозованою, адже безліч військових втручань росії у справи абсолютно різних за своєї політичним, економічним чи культурним розвитком країн, про що йшлося у низці давно відомих періодичних видань, монографічній літературі, друкованій у Західній Європі, науковці, політики, бізнесмени чи навіть письменники давали достатньо критичну оцінку нашому північному сусіду, утім пропаганда, як надзвичайно важливий сегмент суспільного життя поступово робила свою справу, формуючи іншу свідомість у населення Росії, інакше жодним чином не можна зрозуміти її наступних кроків.

Так сталося, що багаторічне спільне життя з нашим північним сусідом, сповідування безлічі форм різних видів спільної чи її окремих напрямів, діяльності, поступово нівелювали навіть саму думку про те, що біда може прийти з найменш очікуваного для більшості населення напрямку. А тому чимало років, і в цьому вину на себе мають взяти органи державного управління, в Україні фактично не розроблялися будь-які програми, спрямовані на формування її національно-культурної ідентичності, які б дозволили чи стали специфічним запобіжником у можливій агресивній протидії.

З іншого боку, цілеспрямована політика цього ж сусіда, при свідомому ігноруванні чи певним чином спрямованих діях в управлінському апараті держави, безлічі очевидних фактів для українського істеблішменту, призвели

до того, що чимало не лише видів діяльності, але й форм поведінки, наукових досліджень, художніх проектів організовувалося у, здавалося б, спільному культурному просторі. І для значної кількості вітчизняної інтелігенції це здавалося цілком природнім. Інакше жодним чином не можна було пояснити факт базування російського флоту на теренах України, переважну більшість російськомовного ефіру, видавничої сфери та безлічі інших речей, які в нинішніх умовах видаються неприродними, хоча чимало років значна частина цієї ж інтелігенції до окреслених питань ставилася зовсім інакше.

Ми можемо й надалі ігнорувати факт функціонування російської присутності в Україні через також безліч речей: змінивши головний символ на гербі «Батьківщини-матері» (у лівій її руці за понад 30 років тому затвердженого вищим законодавчим органом України – Верховною радою – Тризуба), залишили частину радянської символіки – у правій, не переконливо пояснюючи це тим, що це, так би мовити, трофейна зброя.

Це можна стверджувати і стосовно того, що й надалі в Україні функціонує чимало російських театрів чи театрів із російським репертуаром. Це помітно і на інших видах культурної діяльності, яка є важливою формою чи засобом формування чи збереження в суспільній свідомості атрибутів ворога.

Утім, допоки не будуть знищені всі факти чи форми присутності ворога в духовному просторі країни, годі сподіватися на подальшу розбудову держави у власних її параметрах.

І це стосуватиметься безлічі інших речей – формування національної ідеології в організації системи усіх видів та форм освіти, культурного життя, орієнтації на значну кількість речей, які виробило світове співтовариство, ігноруючи чи свідомо уникаючи ідеологічного сегменту, адже саме він активно сприяє чи формує фактично зомбоване населення, обмежує його доступ до світових культурних надбань, що надзвичайно виразно помітно на формах поведінки російського соціуму. Тому потрібно перестати навіть думати, що перед нами недалуге, не навчене населення у формі війська, з яким вже майже 2 роки йде запекла боротьба, яку активно підтримує все цивілізоване людство.

І в цьому плані культурна спадщина й стає в нинішніх умовах важливим ідентифікаційним чинником не лише збереження нації, але й постійного формування нових поколінь, прищеплення решті населення, яка сподівається на «доброго» ворога чи сусіда, веде безрезультатну полеміку стосовно того, як скоро вибачать українці росіянам цю чи не найжорстокішу у сучасних умовах війну, який має забезпечити формування високої політичної культури, суспільної свідомості, історичної пам'яті та багатьох інших, аналогічних речей, на базі яких й має постати новий тип українця, що матиме сталий політичний імунітет до будь-якого інокультурного впливу з метою применшення значення ролі українського народу в світовому співтоваристві. І треба думати, що ця війна нарешті поставить останню крапку в питанні хто є друг, а хто – ворог!

Це надзвичайно важливо ще й тому, що ворог один із своїх головних ударів зосередив саме на культурній спадщині, тобто історичній пам'яті нації, охорона і оборона якої має стати чи не найважливішим аспектом подальшого культурного життя країни.

Метою даного дослідження є комплексний аналіз збереження культурної спадщини Західного Полісся в сучасних умовах. **Об'єктом дослідження** є культурна спадщина Західного Полісся. **Предметом дослідження** є практики збереження, методології та досвід, пов'язані з культурною спадщиною. Також слід виконати **наступні завдання**:

- Проаналізувати теоретичні аспекти культурного простору регіону в сучасних умовах, зокрема місце Західного Полісся у фаховій літературі;
- Виявити проблеми збереження та популяризації культурної спадщини, зокрема значення культурної спадщини в сучасних умовах та форми її збереження в межах Волинської та Рівненської областей;
- Дослідити місце сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в контексті проблеми збереження культурної спадщини, зокрема проблеми збереження під час дії військового стану та регіональний досвід у європейській пам'яткоохороній діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з обраної тематики.

Фахових праць у цьому напрямі навіть на регіональному рівні чимало, виходячи з власного дослідження авторки. Утім, їх загальною характеристикою може бути одне – вони не спрямовані на розробку конкретної локації в усьому її обширі в певному (конкретному) відтинку вітчизняної історії. Інакше кажучи, наявні наукові дослідження є або дисертаційними розвідками, спрямованими на вивчення чи студіювання конкретної локації, виходячи з предмету наукового пошуку автора, або є низкою праць, підготовлених у межах історичного краєзнавства переважно місцевими вчителями історії, тобто їх зміст має переважно описовий характер і їх не можна структурувати за будь-яким конкретним чинником. Хоча потрібно наголосити на ґрунтовності подібного роду досліджень, підготовлених відповідними фахівцями, до прикладу, наших місцевих університетів. Утім, вони, як уже наголошувалося, торкаються лише конкретного інтересу дослідника. І культурна спадщина в них має фрагментарний характер. У цьому зв'язку можна згадати й низку праць проф. С.Гаврилюк чи її колег по нинішній кафедрі музеєзнавства та інформаційно-аналітичної діяльності ВНУ ім. Лесі Українки. Тотожні характеристики можна навести й стосовно Рівненського державного гуманітарного університету, МEGУ ім. С.Дем'янчука чи НаУ «Острозька академія».

Отож, можемо виділити найбільш ґрунтовні в контексті нашого дослідження праці вітчизняних науковців. «Стара Волинь і Волинське Полісся» О. Цинкаловського, видана у Вінніпезі 1984 р., є значним і всебічним дослідженням історико-культурного середовища Волинської області так і Західного Полісся. «Стара Волинь і Волинське Полісся» є цінним ресурсом, хоча, зважаючи на час виходу видання, в нинішніх умовах є чимало нових точок зору на низку явищ, притаманних Західному Поліссяю.

Певний інтерес являє доробок Г. В. Бондаренка, який в своїх дослідженнях описав територіальні межі Західного Полісся. Вчений визначив адміністративний поділ регіону, враховуючи райони Волині та Рівненщини [5],

хоча він у власних дослідженнях спирався на фундаментальну працю «Історія міст і сіл УРСР», суттєво оновлюючи той матеріал.

С. Виткалов у своїй докторській дисертації досліджує культурний розвиток Західного Полісся в сучасному контексті [10]. Робота зосереджена на вивченні «нової локальності» у культурному пізнанні, визначаючи концептуально-категоріальні засади дискурсу «локального». С. Виткалов аналізує різні аспекти, такі як культурна локальність та локус, інтерпретація культурного регіону, розкриваючи їхню роль у формуванні «нової локальності». Утім, стосовно культурної спадщини у нього є чимало публіцистичних розвідок та статей, які безпосередньо торкаються саме цього питання.

Стаття «Визначення поняття «культурна спадщина» в культурному просторі України» В. Ю. Степанова розглядає ключові аспекти та визначення поняття "культурна спадщина" в українському культурному контексті. Автор систематизує і аналізує різні підходи та тлумачення цього поняття, використовуючи як вітчизняні, так і зарубіжні джерела. В. Степанов докладно розглядає еволюцію та зміну значень терміну "культурна спадщина" у вітчизняній культурології, виокремлюючи ключові етапи та контексти, в яких відбувалися ці зміни. Автор намагається дати вичерпну і взаємозв'язану характеристику поняттю, враховуючи його різноманітні виміри та роль у формуванні ідентичності суспільства. Також в статті звертається увага на взаємодію поняття "культурна спадщина" з іншими аспектами культурного простору України. Автор зазначає, що культурна спадщина являє собою матеріалізовану історію країни, яка слугує свідченням її культурного багатства та глибини національно-історичної пам'яті. У статті розглядаються різні точки зору на суміжні поняття, такі як «культурні цінності» та «культурні блага», висвітлюються спільні риси цих термінів, включаючи сукупність матеріальних і духовних цінностей, спадковість, історичну пам'ять, зв'язок між минулим і сьогоденням. Автор наголошує на важливості визнання нерозривного зв'язку між поколіннями та передачі культурної спадщини у часі та просторі. У статті

також обговорюються термінологічні виклики та неузгодженості у цій сфері, зокрема щодо термінів «пам'ятник» та «пам'ятка історії та культури» [63]. У роботі буде використано й низку інших праць із цього питання, посилання на які будуть наведені безпосередньо в тексті роботи.

У дослідженні використано комплексну методологію, що поєднує різні підходи для ґрунтовного дослідження поняття «культурна спадщина» в межах Західного Полісся. Методологія дослідження використовує різноманітний набір методів для всебічного дослідження культурного ландшафту. Так, **метод синтезу** передбачає об'єднання різних поглядів на культурне середовище Західного Полісся. Метод об'єднує ідеї з наукової літератури, думки експертів та різних джерел для формування цілісного розуміння предмета. **Метод аналізу** застосовується в Розділі I, акцентуючи увагу на теоретичних і методологічних аспектах. Він критично вивчає існуючу літературу, щоб визначити ключові концепції та теорії, що мають відношення до дослідження, сприяючи встановленню надійної теоретичної бази. Досліджуючи проблеми збереження та популяризації культурної спадщини у Розділі II, використовуємо **порівняльний метод**. У ньому проаналізовано значення культурної спадщини Західного Полісся та форм її збереження як у Волинській, так і в Рівненській областях, надано уявлення про регіональні подібності та відмінності. Протягом усього дослідження застосовується поєднання **індуктивних і дедуктивних** методів. Загальні принципи впливають з конкретних спостережень (індуктивні), а усталені теорії використовуються для інтерпретації конкретних випадків (дедуктивні), що забезпечують тонке дослідження культурної спадщини в регіоні. **Математичні та статистичні методи** були використані для аналізу кількісних даних, пов'язаних із проблемами збереження культурної спадщини. Цей підхід забезпечує емпіричне розуміння тенденцій і закономірностей, підвищуючи глибину дослідження. У Розділі III, присвяченому сучасним інформаційно-комунікаційним технологіям та проблемам збереження культурної спадщини, застосовується **описовий метод**. Він передбачає дослідження впливу військового стану на збереження спадщини

за допомогою детальних описів. Інтегрована методологія синтезу, аналізу, порівняння, індуктивних та дедуктивних міркувань, математично-статистичних методів та описового підходів забезпечує всебічне, скрупульозне та багатогранне дослідження викликів та стратегій, пов'язаних зі збереженням культурної спадщини Західного Полісся як у Волинській, так і в Рівненській областях.

Дослідження має певне **теоретичне значення**, оскільки сприяє формуванню концептуальних засад для розуміння збереження культурної спадщини Західного Полісся як у Волинській, так і в Рівненській областях. Висвітлюються різні методології за допомогою різноманітних точок зору та аналітичних методів, слугуючи моделлю для подібних досліджень. Історична ретроспектива дає уявлення про розвиток культурного ландшафту, збагачуючи історико-культурологічні дослідження Західного Полісся. **Практично**, дослідження сприяє управлінню та збереженню культурної спадщини, пропонуючи інформаційно насичені таблиці культурних об'єктів, підтримуючи ефективні стратегії збереження. Діячі культури можуть використовувати отримані результати для регіонального планування, інтегруючи методики збереженню культурної спадщини. З **наукової точки зору**, дослідження вносить також певну **новизну** шляхом консолідації даних у таблиці та інтеграції різноманітних аналітичних методів. За результатами всебічного аналізу авторкою складено зведену таблицю, у якій відображено пам'ятки культурної спадщини Західного Полісся, розміщені на території Волинської та Рівненської областей.

Апробація результатів дослідження здійснювалася у різних формах, зокрема й під час професійної діяльності авторки в якості організатора численних івентів на Західній Україні, а також у процесі участі у різних видах занять із професійно спрямованих дисциплін під час здобуття вищої освіти на ОП спеціальності 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності» у Рівненському державному гуманітарному університеті. Авторка також брала

участь у низці різноманітних науково-практичних конференцій, де різні аспекти цього дослідження були презентовані, зокрема:

- **Філяровська А.** – здобувач ОС «Магістр» спец. 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності» РДГУ – Регіональна практика в структурі державної культурної політики: сучасний вимір: *Українська і світова культура в умовах глобалізаційних викликів та війни*: XIX між нар. наук.-практ. конф., м. Рівне, 16-17 листоп., 2023 р.: програма / Укл. С.Виткалов, В.Виткалов. Рівне : РДГУ, 2023. С. 8 [40 с.].

- **Філяровська А.** - здобувачка ОС «Магістр» спец. 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності» РДГУ – Західне Полісся як культурний феномен: *Звітна наук. конф., студ., аспірантів та магістрантів РДГУ. За 2022 р.* Рівне: РДГУ, 2023. С. 77 [116 с.].

- **Філяровська Анна** - здобувачка в/о II (магістерського) рівня, спец. 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності» РДГУ - Соціокультурна сфера в умовах трансформації: система організації та принципи. *Феномен культури постглобалізму*: III між нар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь-Київ, 30 листоп., 2023 р.: програма. Київ, 2022. С. 7 [23 с.].

- **Філяровська Анна** - здобувач в/о II (магістерського) ступеня спеці. 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності» РДГУ – Форми позиціонування закладу культури в сучасних умовах: досвід регіону: *Сучасні соціокультурні процеси: компетентнісно-аксіологічний аспект*: всеукр. наук.-практ. конф., м. Полтава, 10-11 листоп., 2022 р. Полтава: ПНПУ ім. В.Г.Короленка, 2022. С. 17 [36 с.].

- **Філяровська А.** – здобувачка ОС «Магістр» спец. 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності» РДГУ – Фестивальний рух в регіоні як важливий чинник розширення культурних можливостей населення: *Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні*: всеукр. наук.-практ. конф., 22-23 берез, 2022 р. Київ: КНУКіМ, 2022. С. 22 [29 с.]

- **Філяровська Анна Михайлівна** – здобувачка в/о II магістерського ступеня спец. 027 «Менеджмент соціокультурної діяльності» Рівненського

державного гуманітарного університету – Культурна спадщина Волині в контексті сучасних трансформаційних процесів. II всеукр. наук.-практ. конф. «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарних наук у сучасному соціокультурному просторі» м. Київ, 7-8 квітня 2023 р.: Програма. Київ: КНУКіМ, 2023. С. 9 [12 с.].

- **Філяровська Анна** – здобувачка ОС «Магістр» спеціальності 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності» РДГУ – Західне Полісся як соціокультурний феномен у час війни. *Феномен культури постглобалізму: контекст військових конфліктів: IV між нар н/п конф.*, 22.11.2023, Маріуполь-Київ, 2023. С. 13 [23 с.].

- **Філяровська Анна** – здобувачка в/о ОС «Магістр» спеціальності 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності» РДГУ – Регіональна культурна діяльність у час війни: досвід окремих локацій Західного Полісся. *Студії інформаційної науки, соціальних комунікацій та філології в сучасному світі: всеукр. наук.-практ. конф.*, Маріуполь-Київ, 26.10.2023 р. Київ, 2023. С. 8 [19 с.].

- **Філяровська Анна** – здобувачка ОС «Магістр» спеціальності 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності» РДГУ – Західне Полісся як соціокультурний феномен: особливості використання новітніх управлінських методик: *Регіональний соціокультурний менеджмент: сучасні виклики і тенденції розвитку: всеукр. наук.-практ. конф.*, м. Львів, 23.11.2023 р. Львів: ЛНАМ, 2023. С. 11.

- **Філяровська Анна Миколаївна** – здобувачка в/о II магістерського ступеня спец. 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності» РДГУ – Культурна спадщина в умовах сьогодення: регіональний досвід збереження. *Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні»: всеукр. наук.-практ. конф.*, м. Київ, 22-23.03 2023 р. Київ: КНУКіМ, 2023. С.15.

- **Філяровська А.** Регіональна культурна діяльність у час війни: досвід Західного Полісся: *Студії з інформаційної науки, соціальних комунікацій та*

філології: всеукр. наук.-практ. конф., 26.10.2023, м. Маріуполь-Київ: програма. Київ, 2023. С.15 [24 с.].

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів та підрозділів, списку використаних джерел та літератури. В обсяг кваліфікаційної роботи було введено 100 позицій використаної літератури та джерел, кваліфікаційна робота має об'єм у 123 сторінок, з них основного тексту – 97.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У розділі розглядаються теоретико-методологічні засади дослідження культурного простору регіону в сучасному контексті. Сфокусовано дослідження на Західному Поліссі, з більш детального дослідження Волині та Рівненщини. Нами будуть досліджені та проаналізовані культурні особливості, історичні події та унікальні характеристики, які формують культурний ландшафт зазначених регіонів. Також, буде досліджено методологію наукового дослідження, наголошуючи на аналізі ключових понять. В цьому розділі критично висвітлюватимуться основоположні принципи та термінологію, що мають відношення до дослідження, забезпечуючи структуровану основу для розуміння культурної динаміки Західного Полісся в контексті сучасних умов.

1.1. Західне Полісся у фаховій літературі

Західне Полісся (Волинське Полісся) - це історико-культурний регіон, розташований у північно-західній частині України на території Волинської та Рівненської областей (див. Рис. 1.1.). Протягом років Західне Полісся приваблювало науковців, істориків та культурологів з усього світу, які проводили тут свої численні дослідження.

Рис. 1.1. Територія Західного (Волинського) Полісся на карті України [69]

Тривалий час у історичній науці питання визначення культурних регіонів «Волинь» і «Волинське (Західне) Полісся» було доволі дискусійним, особливо в

контексті адміністративно-територіального поділу та його історичної еволюції. Відповідно, в межах цього дослідження доцільним є зануритись в теоретичний дискурс з метою конкретизувати та виокремити об'єкт дослідження.

Поняття «Волинь» історично демонструвало певну стабільність, хоча і з незначними змінами в інтерпретації, окресленні та історичному контексті. Науковці з різних дисциплін, від історії та етнології до топоніміки, геральдики, географії, філології тощо сходяться у думці щодо стійкості характеру цього терміну. Однак його визначення еволюціонувало, якщо дивитися на нього крізь історичну призму. У давнину «Волинь» означала територію, населену різними слов'янськими племенами, такими як дуліби, бужани, лучани та волиняни. Автентичність назв конкретних племен та їхніх територій є предметом наукових дискусій, що ґрунтуються на літописах, спогадах іноземних авторів, археологічних знахідках тощо. Поєднання часових і просторових характеристик підкреслює, що поняття «Волинь», чи то «Волинська земля», «Волинське князівство», «Волинське воєводство», «Волинське намісництво», «Волинська губернія» або більш сучасне «Волинська область», ніколи точно не охоплювало всю Велику Волинь (див. Рис. 1.2.)

Рис. 1.2. Територія історико-культурного регіону «Велика Волинь» [98]

Така розбіжність стосується різних аспектів, включаючи природний, географічний, економічний, адміністративний, історичний та інші виміри.

Незважаючи на специфічну географічну нішу регіону та пов'язані з нею традиції, звичаї та спосіб життя, на них суттєво впливали змінні, які могли варіюватися від локальних та регіональних факторів до загальнонаціональних та епохальних зрушень, таких як державні поділи, війни, голод, епідемії, поширення інформації, науковий прогрес, екологічні фактори та інше.

Поняття «Волинь» нерозривно пов'язане з адміністративно-територіальним поділом та державною приналежністю в різні періоди історії. Це стосується її ролі у складі Київської держави, Волинсько-Галицької держави, Литви, Польщі, а згодом і Росії. Адміністративні, політичні, релігійні, соціально-економічні зміни мали глибокий вплив, порушуючи або змінюючи усталений спосіб життя і залишаючи незгладимі сліди в регіоні. Ці трансформації могли бути як конструктивними, так і деструктивними, впливаючи на розвиток регіону.

Крім того, історичне розуміння поняття «Волинь» не завжди точно збігалось з адміністративними кордонами, особливо коли йдеться про окремі регіони, такі як Західна, Східна та Південна Волинь. Термін «Полісся», як правило, асоціювався з північними територіями, що виходили за межі Волині, але належали до певної адміністративно-територіальної одиниці. Західна та східна частини перебували під владою різних держав після Жовтневої революції та громадянської війни, а про південну частину згадували нечасто. Після радянсько-польської війни землі Західної Волині відійшли до Польщі за Ризьким мирним договором 1921 року, залишаючись у її складі до 1939 року. Відповідно, в історичних джерелах поляки використовували термін «Волинь» для позначення Волинського воєводства, тоді як в межах Української РСР поняття «Волинь» поширювалося ширше, включаючи території Житомирської та північної частини Хмельницької областей, що входили до складу колишньої Волинської губернії до 1939 року [5].

Український історик і краєзнавець О. Цинкаловський сформулював своє тлумачення понять «Волинь» і «Полісся» свого часу у фундаментальній праці «Стара Волинь і Волинське Полісся». Ця праця визначає межі колишнього

Волинського воєводства у складі Речі Посполитої, що охоплювало територію площею понад 30 000 квадратних км., на якій проживало майже 3.000.000 мешканців [91].

На заході, на думку О. Цинкаловського, цей регіон обмежувався річкою Західний Буг, тоді як північна межа демаркована місцевістю між верхів'ями річки Прип'ять і річки Піна. Кордон продовжується на схід, перетинаючи болотисту Прип'ять, де точну фізико-географічну межу складно визначити в деталях. На сході Волинський кордон наближається до долин річок Горинь і Случ. На півдні межа збігається з вододілом, що розділяє річки Дніпро і Дністер, а на південному заході – з вододілом між басейнами Балтійського і Чорного морів, який місцеві жителі називають Авратинською височиною. Цей регіон відзначався неоднорідністю з точки зору фізико-географічних умов і може бути розділений на дві окремі області: відносно високу, лісисту Волинь і низьке, піщане і болотисте Полісся. Природною межею між Волинню та Волинським Поліссям є межа великих лісових масивів, яка простягається із заходу на схід, починається в місті Устилуг і йде кривою дорогою через Володимир-Луцьк-Рівне, простягаючись у напрямку міст Корець та Звягель.

Простежуючи історію Волині, важливо зазначити, що назва «Волинь» як регіон бере свій початок від міста Волинь або Велиня, яке існувало до 10 століття. Це місто було столицею величезної території та держави, що простягалася по обидва боки річки Буг і простягалася далеко на схід і далі. Давня історія та передісторія Волині тісно пов'язана з цим поселенням, хоча про нього відомо відносно мало. Цей історичний наратив підкреслює значення Волині як прабатьківського та історичного центру.

Протягом ХІХ століття і пізніше вчені в галузі слов'янської історії, філології та топографії докладали зусиль, щоб з'ясувати походження назви «Волинь». Виникли різні теорії: одні виводили її від великої кількості волів у регіоні, інші пов'язували з балтійським містом Волинь (Максимович), а треті пропонували зв'язок з терміном «овал» або навіть з Хвальським морем (Каспійським морем), яке вважалося прабатьківщиною слов'ян, звідки вони

мігрували. Найдавніша історична згадка про Волинь міститься у «Повісті временних літ» під 1018 роком. У ній зазначається: «Болеслав (польський король) і Святополк прийшли до Ярослава з Ляхів. Ярослав об'єднав Русь, варягів і словен, пішов проти Болеслава і Святополка, і прийшов на Волинь, і став по Бугу». Давні назви регіонів над середнім Бугом, такі як Велень або Веленьє, зазвичай використовувалися для опису високих, крутих півостровів, що виступали в річку [91].

Етимологія терміну «Волинь» продовжує залишатися предметом дискусій і зараз. Існування міста Волинь або Велинь, зафіксоване в 1018 році, та наявність волинян як племінної групи свідчать про історичну глибину назви. Однак існує також імовірність того, що назва регіону має описовий характер, відображаючи його особливості. Корінь «vol» в українському слові «пташине воло» в переосмисленні означає пагорб або піднесення. Тому Волинь можна трактувати як край височин, на відміну від Поділля, яке до XV століття називалося Пониззям і означало край низин і долин [93].

Перша згадка про Полісся як історико-культурний край датується 1275 роком в історичних літописах, де описується територія, якою кочував князь Мстислав Данилович під час подорожі з Копили (нині село Копилля Маневицького району). На жаль, сьогодні регіон продовжує стикатися з іншим видом спустошення. З 1986 року Полісся потерпає від настирливої присутності «чорнобильського князя». Наслідки Чорнобильської трагедії призвели до відтоку його мешканців, особливо молоді та інтелігенції, що спричинило руйнування архітектурних, історичних та культурних пам'яток, а також погіршення стану місць поховань предків. Західне Полісся з його багатими традиціями у побуті, звичаях, обрядах та фольклорі втрачає не лише населення, але й прадавні джерела усної народної спадщини. Чорнобильська ядерна катастрофа мала колосальні та незворотні негативні наслідки. Населення регіону майже не зросло, залишившись на довоєнному рівні. Молодь шукає можливості для працевлаштування та кращого життя за межами Західного Полісся і навіть за межами України, що ставить демографічні та генетичні

проблеми освіти на перший план. Геральдика та генеалогія, які зазвичай сприяють самоусвідомленню та національній ідентичності, стикаються зі значними перешкодами в отриманні визнання. Це певною мірою свідчить про дефіцит основних рівнів самоусвідомлення та національної свідомості.

Ерозія історичного коріння, яке живить колективну пам'ять, неминуче призводить до самозабуття. Недостатня увага до вивчення Полісся і, зокрема, Волині, яка могла б виграти від різноманітних державних програм, ускладнює завдання всебічного дослідження історії та культури регіону. Зважаючи на це, доцільним є створення принаймні мінімальних умов. Необхідно створити хоча б для збереження, документування та каталогізації його історичних пам'яток.

Г. В. Бондаренко у своїх дослідженнях описав територіальні межі Західного Полісся. Науковець виокремив такий адміністративний поділ:

- у межах Волинської області регіон охоплює Володимир-Волинський (на північ від Устилуга та Володимира-Волинського), Камінь-Каширський, Ковельський, Локачинський (північна частина, включаючи Затурці), Луцький (на північ від Луцька), Любешівський, Любомльський, Маневицький, Ратнівський, Рожищенський, Старовижівський, Турійський та Щацький;

- у районах Рівненської області до Волинського Полісся належать Березнівський, Володимирецький, Гоцанський (Тучинсько-Корецький), Дубровицький, Зарічненський, Костопільський, Корецький (північна частина, включаючи Корець), Рівненський (північ від Рівного, Олика-Клевань), Рокитнівський та Сарненський райони.

При цьому значну роль було відведено Г. В. Бондаренком і на означення певних населених пунктів, які вирізняються своєю історією.

- населені пункти в межах Волинської області: Берестяне, Велика Глуша, Велимче, Голоби, Головне, Заболоття, Затурці, Згорани, Камінь-Каширський, Карасин, Ківерці, Ковель, Колки, Копилля, Кортеліси, Куснище, Купичів, Лопатень, Лишнівка, Луків, Любешів, Любомль, Маневичі, Піща, Переспа, Прилісне, Ратно, Світязь, Стара Вижва, Старий Чорторійськ, Тростянець, Троянівка, Турійськ, Туропин, Уховецьк, Цумань, Четвертня, Щацьк;

- населені пункти в межах Рівненської області: До них належать: Більська Воля, Березне, Висоцьк, Володимирець, Глинне, Гоща, Деражне, Дубровиця, Зарічне, Клевань, Костопіль, Корець, Вараш, Мізове, Рафалівка, Рокитне, Олександрія, Озерськ, Оржів, Немовичі [5].

Після ретельного вивчення та осмислення поглядів різних науковців, зазначимо, що автору найбільше імponує розмежування Волинського Полісся, запропоноване Г. В. Бондаренко, оскільки воно найбільш точно відповідає географічним та історичним атрибутам регіону та виступає найбільш точною репрезентацією досліджуваної території. Саме в межах цих ретельно визначених територій автор вважає доцільним здійснювати дослідження.

Певним чином розширює межі окресленого питання й згадана вище дисертація С. Виткалова, яка дає інформацію про культурну та мистецьку динаміку Західного Полісся, пропонуючи методологічну основу для подальших досліджень культурного пізнання, регіональної ідентичності та еволюції культурно-мистецьких практик у сучасній Україні [10, с. 25].

У статті Виткалова С.В., Корольчук О.Л. «Фестивальна регіональна практика в проблемному ціннісному аспекті сучасної культурної ситуації.» розглядається поживлення культурної діяльності на Західному Поліссі в контексті виходу України з епідеміологічної ситуації. Визначено переважаючі тенденції в цій практиці – помітні зміни формату подій, їх перенесення на відкриті простори, фокусування на локальному сегменті та повернення забутих регіональних постатей у культурний обіг [11]. У статті С.В. Виткалова «Культурно-мистецьке життя Західного Полісся в контексті сучасних соціокультурних трансформацій: проблемні питання» автор розкриває нагальні виклики, що стоять перед розвитком культурно-мистецького життя Західного Полісся в умовах сучасних соціокультурних трансформацій. У статті обґрунтовано необхідність формулювання комплексу питань для подальших досліджень у цій галузі. Автором визначено такі ключові проблеми культурно-мистецького середовища Західного Полісся [9].

Західне Полісся, розташоване в історичних межах Волині, – регіон із бурхливим минулим, позначеним захоплюючим поєднанням культур і народів. Його історія – це історія постійних змін суверенітету, коли різні частини його території в різні часи входили до складу різних держав. Парадоксально, але саме ці історичні перипетії збагатили регіон, наділивши його спадщиною, яка перегукується з сутністю цивілізацій. Волинь, що охоплювала частини сучасних Білорусі, Польщі та різних регіонів України, є скарбницею історичних, архітектурних та природних пам'яток, які і складають культурну спадщину [65].

Історичний дискурс навколо визначення таких культурних регіонів, як «Волинь» та «Волинське (Західне) Полісся», був предметом дискусій, зокрема щодо адміністративно-територіального поділу та його історичної еволюції. Концепція «Волинь» із часом стала стабільною, хоча її визначення еволюціонувало, охоплюючи територію, населену різними слов'янськими племенами в давнину. Складний характер регіону, на який впливають різні фактори, від місцевої та регіональної динаміки до національних та епохальних зрушень, підкреслює необхідність тонкого розуміння. Історичне розуміння «Волині» тісно пов'язане з адміністративно-територіальним поділом та державною приналежністю в різні історичні періоди, що позитивно чи негативно впливає на розвиток регіону. Розмежування Західного Полісся Г.В. Бондаренком, що включає адміністративний поділ у межах Волинської та Рівненської областей, висвітлено як детальне представлення географічних та історичних ознак регіону. Ця адміністративна ясність, включаючи конкретні населені пункти, формує основу для подальших досліджень

Західне Полісся є регіоном із багатою та складною історією, на яку впливають різноманітні чинники. Міждисциплінарний підхід, охоплюючи історичні, культурні та географічні перспективи, сприяє цілісному розумінню регіону. Аналітичний огляд підкреслює необхідність продовження досліджень з вивчення та зусиль зі збереження культурної спадщини Західного Полісся.

1.2. Методологія наукового пошуку та аналіз основних понять

Методологія наукового дослідження – це системний підхід, який керує процесом пошуку знань у науковій сфері. Вона охоплює структуровану структуру філософських принципів, правил, норм і прийомів, призначених для полегшення отримання, організації та просування нових знань як про об'єктивну, так і про суб'єктивну реальність. В онтологічному вимірі методологія наукового дослідження включає в себе комплексну систему філософських основ, що лежать в основі пізнавальної діяльності. Ці основи служать основою для розробки і застосування загальнонаукових, міждисциплінарних і галузевих наукових принципів, методів, категорій і теоретичних положень. Ця багатогранна система відіграє важливу роль у забезпеченні того, щоб прагнення до знань відповідало встановленим критеріям і принципам, сприяючи суворому та систематичному підходу. Гносеологічно методологія наукового дослідження служить доктриною, що з'ясовує основні властивості і закономірності, що керують виникненням, функціонуванням і еволюцією різних методологічних систем. Вона передбачає постійну рефлексію над методами, що використовуються в наукових дослідженнях, заохочення усвідомлення та критичну переоцінку підходів, засобів та інструментів. Основною метою методології наукового дослідження є забезпечення структурованого та організованого підходу до наукового дослідження. Методологія підкреслює невід'ємну роль рефлексивного аналізу, заохочуючи вчених аналізувати помилки та неточності у своїх методах, перш ніж застосовувати їх у нових дослідженнях. *Методологія наукового дослідження* виходить за межі філософської та наукової сфер, впливаючи на більш широкую практичну діяльність. Вона відіграє значну роль у методологічній діяльності та сприяє цілеспрямованому підбору ефективних принципів і методів у різних галузях. Таким чином, методологія наукового дослідження є динамічною системою, що розвивається, яка формує основу наукових досліджень. Вона охоплює низку принципів, правил, норм і методів. Методологія забезпечує

найбільш ефективний і систематичний розвиток наукового пошуку істини та складну взаємодію між суб'єктом і об'єктом пізнання [92].

Методологія наукового дослідження Західного Полісся передбачає комплексний підхід до вивчення цього регіону в північно-західній частині України. Західне Полісся відоме своїми різноманітними природними, історичними та культурними особливостями. Таке дослідження має вивчати різні аспекти Західного Полісся, включаючи його природні ресурси, історичний розвиток, культурні традиції та комплекс історичних й культурних пам'яток. Головною метою дослідження є досягнення конкретних результатів, таких як розуміння розподілу ресурсів, аналіз історичної еволюції, опис культурних практик або вивчення соціокультурних структур у Західному Поліссі.

Поняття Західне Полісся або ж Волинського Полісся являє собою історико-культурний регіон, розташований в межах Польщі, Білорусі та у північно-західній частині України, зокрема на територіях Волинської та Рівненської областей. Цей регіон був предметом інтересу для вчених, істориків і культурологів у всьому світі, що призвело до досліджень протягом багатьох років, проте Західне Полісся зазвичай не розглядалось як об'єкт дослідження, а вивчалось у контексті якоїсь певної проблематики. Історико-культурне розуміння термінів «Волинь» та «Волинське (Західне) Полісся» є дискусійною темою в історичній науці, особливо щодо адміністративно-територіальних поділів та їх історичної еволюції. Для заглиблення в теоретичний дискурс та конкретизації об'єкта дослідження вважається необхідним дослідження поняття «Волинь». Термін «Волинь» протягом усієї історії демонстрував відносну стабільність, хоча й з незначними відмінностями в тлумаченні та розмежуванні. Вчені з різних дисциплін, включаючи історію, етнологію, топоніміку, геральдику, географію та філологію, сходяться на думці про живучий характер цього терміну. Однак його визначення еволюціонувало з плином часу, спочатку відносячи до території, населеної різними слов'янськими племенами в давнину. Історичне розуміння «Волині» не завжди точно збігалось з адміністративними кордонами через різні фактори, такі як природний, географічний, економічний

та історичний виміри. «Полісся», яке часто асоціювалося з північними територіями за межами Волині, створювало додаткові складнощі, особливо щодо західної та східної частин під різним державним правлінням після Жовтневої революції. Значний внесок у визначення понять «Волинь» і «Полісся» зробив О. Цинкаловський у згаданій уже неодноразово праці «Стара Волинь і Волинське Полісся».

Поняття «Полісся» як історико-культурного регіону виникло в історичних літописах орієнтовно 1275 року під час подорожей князя Мстислава Даниловича. На жаль, сучасні виклики, такі як Чорнобильська катастрофа, призвели до депопуляції та деградації Західного Полісся, що вплинуло на його архітектурну, історичну та культурну спадщину.

У цьому зв'язку дослідження С. Виткалова про Полісся другої половини ХХ – початку ХХІ століть є внеском у сучасну гносеологічну парадигму культурного пізнання, адже пропонує методологічні ідеї та історико-культурну реконструкцію, наголошуючи на необхідності неklasичного дискурсивного підходу. В свою чергу М. Карлін у статті «Інноваційні підходи до проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні та в областях Західного Полісся» під Західним Поліссям має на увазі регіон України, до якого входять Волинська, Рівненська та Житомирська області. Ці регіони характеризуються ним як історично складові Волині [28].

Г. Бондаренко надав детальний адміністративний поділ Західного Полісся у складі Волинської та Рівненської областей. До цього поділу належать райони та населені пункти, які формують географічні та історичні ознаки регіону. Вважаємо такий поділ Західного Полісся найбільш прийнятним.

Ще одним важливим поняттям, яке потребує аналізу є «культурна спадщина». Розуміння цієї дефініції є фундаментальним для дослідження. Так, В. Степанов дослідив поняття «культурна спадщина» в культурному просторі, та надав огляд її виникнення, удосконалення та розвитку [63].

Проблематика поняття культурної спадщини в сучасній науці обертається навколо визначення та розуміння багатогранної природи цієї дефініції.

Культурна спадщина охоплює широкий спектр матеріальних і нематеріальних елементів, включаючи пам'ятники, традиції, артефакти та практики, які мають значення для ідентичності та історичного розвитку суспільства. Одна з проблем полягає в різноманітності поглядів на те, що є культурною спадщиною. Різні вчені та галузі дослідження можуть наголошувати на конкретних аспектах, таких як історичні пам'ятки, культурні цінності чи нематеріальні традиції. Таке різноманіття може призвести до термінологічної плутанини та ускладнити встановлення загальноприйнятого визначення. Еволюційний характер суспільств та їх взаємодія з минулим вносять динамічні елементи в концепцію. Оскільки культурна спадщина не є статичною, збереження та передача спадщини між поколіннями стають складними завданнями. Баланс між необхідністю збереження та імперативом дозволити культурній спадщині адаптуватися до сучасних контекстів піднімає питання про роль культурної спадщини в сьогоденні та її значення для майбутніх поколінь. Правові та етичні міркування є частиною проблеми, пов'язаної з культурною спадщиною. Питання, пов'язані із захистом культурної спадщини, репатріацією артефактів та визначенням власності, сприяють постійним дискусіям в академічних та політичних спільнотах. Таким чином, сучасна проблематика концепції культурної спадщини передбачає навігацію різноманітними компонентами, які вона охоплює, розгляд динамічної природи спадщини в суспільствах, а також вирішення правових та етичних проблем, пов'язаних з її збереженням та інтерпретацією.

Культурна спадщина в широкому сенсі відноситься до колективної спадщини матеріальних і нематеріальних елементів, які мають історичне, художнє, культурне і соціальне значення для громади, регіону або суспільства. Це включає пам'ятники, традиції та інші прояви, успадковані від минулих поколінь, що сприяють ідентичності, пам'яті та багатству культурної групи [33].

Методологія наукового дослідження служить фундаментальною основою для отримання, організації та розвитку знань як в об'єктивній, так і в суб'єктивній площинах. Це динамічна система, що розвивається, що включає

філософські принципи та епістемологічні доктрини, що спрямовують наукове співтовариство до систематичного підходу. Аналіз підтвердив важливість методології для сприяння ретельному прагненню до знань, заохочення рефлексивного аналізу та впливу на практичну діяльність. Особлива увага до методології наукових досліджень у Західному Поліссі демонструє її адаптивність до різних галузей дослідження. Застосовуючи комплексний підхід, дослідники можуть орієнтуватися в середовищі природних, історичних та культурних особливостей цього регіону. У дослідженні наголошується на важливості методологічної основи для розуміння та вирішення конкретних дослідницьких цілей, таких як аналіз історичної еволюції, опис культурних практик та вивчення соціокультурних структур. Вивчення ключових понять, таких як «Волинь», «Полісся», «культурна спадщина», додає глибини методологічній базі. Історичне та культурне розуміння цих термінів має вирішальне значення для контекстуалізації досліджень у Західному Поліссі.

Концепція культурної спадщини з її багатогранною природою, що охоплює матеріальні та нематеріальні елементи, створює проблеми у визначенні, збереженні та інтерпретації. У дослідженні використовується комплексна методологія, що поєднує синтез, аналіз, порівняння, індуктивні та дедуктивні міркування, математико-статистичні методи та описовий підходи. Таке методологічне розмаїття забезпечує ґрунтовне дослідження культурного ландшафту Західного Полісся, вирішення питань збереження та популяризації.

Таким чином, методологія наукового дослідження, прикладом якої є вивчення Західного Полісся, не лише забезпечує структурований підхід до здобуття знань, але й демонструє його адаптивність до різноманітних дослідницьких цілей. Інтегруючи різні методи та звертаючись до складнощів конкретних регіонів і концепцій, дослідники можуть сприяти розумінню культурної спадщини та її збереження в контексті наукових досліджень.

Висновок до Розділу 1.

Таким чином, дослідження Західного Полісся, виявляє регіон зі складною історичною та культурною ідентичністю. Дискусія щодо визначень понять «Волинь» та «Західне (Волинське) Полісся» підкреслює складну взаємодію адміністративних, географічних та історичних чинників у формуванні характеру регіону. Стабільність терміну «Волинь» протягом історії протиставляється його визначенню, що еволюціонує, під впливом змін у державній приналежності, війн та соціально-економічних зрушень. Праця О. Цинкаловського дає цінну інформацію про історичні межі Західного Полісся, підкреслюючи неоднорідність регіону з точки зору фізико-географічних умов. Вплив Чорнобильської катастрофи на Західне Полісся, що призвело до депопуляції та деградації культурної спадщини, висвітлює сучасні виклики. Варті уваги наукові праці Г.В. Бондаренка та С. В. Виткалова, В.Г. Виткалова, що окреслюють адміністративний поділ та культурні процеси Західного Полісся. Дослідження С.Виткаловим культурно-мистецької динаміки в регіоні, оформлене в рамках сучасної епістемологічної парадигми, наголошує на необхідності тонкого розуміння культурної мінливості. У дослідженні визнано багатогранний характер поняття «культурна спадщина» та його актуальність для Західного Полісся.

Культурна спадщина регіону, що охоплює матеріальні та нематеріальні елементи, відображає його багату історію та сприяє його ідентичності. Однак сучасна проблематика визначення та збереження культурної спадщини передбачає орієнтування в термінологічному розмаїтті, розгляд правових та етичних міркувань, а також пошук балансу між збереженням та адаптацією до сучасних контекстів. Таким чином, Західне Полісся постає як регіон, сформований історичними перипетіями, культурним розмаїттям та сучасними викликами, що підкреслює необхідність узгоджених зусиль для збереження його культурного багатства, сприяючи глибшому розумінню значення Західного Полісся в ширшому контексті загальної української історії та культури.

РОЗДІЛ II. КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА: ПРОБЛЕМИ ЇЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Розділ II надає всебічне дослідження критичних питань, пов'язаних зі збереженням та популяризацією культурної спадщини. Нами здійснено історичний огляд, що окреслює динамічну взаємодію між минулим і сьогоденням, зосереджуючись на двох ключових підтемах. Розділ складається з двох основних підрозділів, кожен з яких присвячений дослідженню значення культурної спадщини та методології її збереження на територіях Волинської та Рівненської областей. Нами проаналізовано сучасне значення культурної спадщини у Волинській області, розглянуто багатогранні цінності, які вона приносить регіону. У дослідженні класифіковано різні форми збереження культурної спадщини, представлено комплексну класифікацію з урахуванням специфіки Волинської області. Досліджуючи різноманіття культурних артефактів та пам'яток, сприяємо розумінню викликів та можливостей збереження багатої культурної спадщини Волині. Нами досліджено сучасне значення цієї спадщини та пропонує класифікаційні рамки для стратегій її збереження. Нами окреслено складнощі та підходи, необхідні для забезпечення збереження та популяризації історичних скарбів регіону. Розділ II містить ретроспективний аналіз викликів, пов'язаних зі збереженням та популяризацією культурної спадщини як у Волинській, так і у Рівненській областях. Подвійний фокус дозволяє більш детально зрозуміти різноманітні культурні парадигми Західного Полісся, пропонуючи уявлення про ефективні методології та стратегії збереження для ширшого залучення громадськості.

2.1. Значення культурної спадщини в сучасних умовах та форми її збереження (класифікації) в межах Волинської області

Відповідно до абз. 3 статті 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини», об'єктом культурної спадщини є визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною

об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність [53]. Зазначимо, що у рамках цього дослідження поняття «об'єкти культурної спадщини» використовуватиметься у значенні, яке закріпив законодавець. Багатство культурної спадщини Волинського Полісся охоплює сукупність культурних об'єктів, які зберегли свою автентичність через віки та несуть цінність суспільству, зокрема: [38]

- археологічні знахідки, що охоплюють місця давнього проживання людей, включаючи стоянки, поселення, містечка та міста, а також місця поховань, такі як кургани та цвинтарі;
- історичні пам'ятки, що включають будівлі, споруди, складні архітектурні ансамблі, окремі могили та місця поховань. Ці об'єкти є свідками важливих історичних подій і дають уявлення про життя та внесок видатних особистостей, а також про культуру та існування певних регіонів;
- шедеври архітектури та містобудування, що охоплюють культові споруди, палаци, замки, громадські та житлові будівлі, а також сучасні архітектурні комплекси, які резонують з історичним та естетичним значенням;
- пам'ятки монументального мистецтва, представлені меморіальними дошками, обелісками та пам'ятниками, кожен з яких уособлює унікальний фрагмент історії або увічне переломний момент;
- ландшафтні пам'ятки, де поєднання паркового будівництва з природними або штучними ландшафтами створює оточення з історичною цінністю;
- ландшафтні пам'ятки, які складаються з природних територій, що мають історичне значення, роблячи внесок у колективну розповідь про регіон;
- об'єкти нематеріальної культурної спадщини, що віддзеркалюють багате етнографічне розмаїття, народні ремесла, традиційний одяг, національну кухню, діалекти та фольклор, які визначають культурну тканину Волині.

Чимало пам'яток культурної спадщини Західного Полісся мають статус національних і за часи незалежної України були включені до відповідних Державних реєстрів України. Для прикладу Державний перелік пам'яток культурної спадщини національного значення Волинської області, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України містить 23 позиції. Відразу ж слід зазначити, що не всі ці пам'ятки знаходяться на території саме Західного Полісся, проте, Волинська частина Західного Полісся має що продемонструвати науковцям та цінителям історії і культури України [44].

Одним із найбільш відомих історичних міст Волинського Полісся, які збереглися до наших часів є м. Володимир-Волинський. Стародавній центр міста, що походить від князівської династії X-XII століть, є найдавнішою пам'яткою міста. Перша історична згадка про нього датується 988 роком, у зв'язку з актом передачі князем Володимиром Великим князівського домену своєму синові Всеволоду. Укріплення Володимирського Дитинця характеризувалися приблизно чотирикутною формою, розмірами 130x240 метрів, і займали велику площу - 3,12 га. Ця споруда уособлювала типову оборонну архітектуру Волині. Місто оточував зовнішній оборонний мур, який зазвичай називають «окольнім городом». Крім того, на лівому березі річки Луг було збудовано оборонну лінію укріплень. Ці вали мали дерев'яні стіни, збудовані у вигляді каркасу або зубчастого муру, хоча випробування часом витримали лише фрагменти зовнішньої стіни [14].

Рис. 2.1. Пам'ятка археології Західного Полісся. Городище «Вали» у м. Володимир-Волинський [44]

У околицях міста знаходиться також і меморіальний комплекс «Жертвам фашизму», встановлений у 1967 році у пам'ять про жертв концентраційного

табору «Норд-Офлаг 365» (1941-1944 роки), створеного і керованого нацистськими окупантами. За оцінками, протягом трьох років нацистської окупації понад 25 000 військовополонених зазнали страт, голоду та катувань, причому ця цифра наводиться в різних джерелах. Загалом за колючим дротом постраждали 42 000 в'язнів. Зараз меморіал нагадує жителям міста та туристам про темну сторінку історії Західного Полісся, пов'язану з репресіями гітлерівського режиму [36].

Рис. 2.2. Пам'ятка історії Західного Полісся. Меморіальний комплекс «Жертвам фашизму» у м. Володимир-Волинський [35]

Сумним нагадуванням про буремний вплив німецької окупації на території Західного Полісся є й інший меморіальний комплекс у с. Кортеліси Ратнівського району. 23 вересня 1942 року в селі розгорнулася трагічна подія, яка залишила незгладимий слід в його історії. У розпал війни нацисти розв'язали нищівну атаку на Кортеліси та їхніх доблесних мешканців. Цей нещадний акт забрав життя 2 875 осіб, серед яких 1 620 невинних дітей. Село було перетворено на попіл і руїни. Сьогодні єдиним нагадуванням про цю жахливу сторінку є самотній обвуглений дуб, пронизливий символ Кортеліської катастрофи. Майже два роки, до червня 1944 року, на цьому місці панувала пустка випаленої землі.

Після війни розпочався поступовий процес відбудови, який перетворив Кортеліси на одне з найбільш процвітаючих сіл Волинського Полісся. У травні 1980 року в Кортелісах урочисто відкрито грандіозний меморіальний комплекс. Цей комплекс включає в себе зворушливий пам'ятник жертвам фашизму,

інформативний музей та сім братських могил, які зберігають пам'ять про тих, хто страждав і загинув.[37]

Рис. 2.2. Пам'ятка Західного Полісся. Меморіальний комплекс «Жертвам фашизму» у с. Кортеліси [12]

На південь від Володимира-Волинського знаходиться м. Зимне, в околицях якого було розкопано і ретельно досліджено археологічно багату пам'ятку, яка розкриває залишки двох племінних поселень різних епох: одне з них датується мідним віком (близько третього тисячоліття до нашої ери), інше - раннім залізним віком (з четвертого по третє століття до нашої ери), і, нарешті, ранньослов'янське поселення, яке процвітало впродовж шостого-сьомого століть нашої ери. Поселення в Зимному займає особливе місце в давній історії Західного Полісся, оскільки воно пов'язане з однією з найбільш значущих слов'янських культур раннього середньовіччя, відомою як празька культура. За своїм значенням його можна вважати одним з найдавніших міських центрів.

У плані городище має неправильну трикутну форму, простягаючись на 135 метрів у довжину, з найширшою точкою у південно-східній частині - 65 метрів, а найвужчою - у північно-західній частині, яка має лише 14 метрів. Загальна площа укріплень становить близько 0,45 га. Археологічні розкопки на цьому місці показали, що воно було оточене поєднанням частоколу та захисної стіни, побудованої з дерев'яних колод, які були міцно закріплені вертикальними стовпами. Ця система укріплень також включала три сторожові вежі та значну

дерев'яну споруду, прилеглу до внутрішньої частини стіни. Знахідки зброї та фрагментів військових обладунків свідчать про те, що тут розміщувалася охорона, ймовірно, під керівництвом одного з вождів.

Знахідки також вказують на наявність різних ремесел в межах укріплених ділянок, включаючи обробку кістки, ковальство та ювелірну справу. Зокрема, виробництво бронзових, срібних та залізних прикрас, таких як браслети та пряжки (одна з яких нагадує птаха), було ключовим видом діяльності. Крім того, збереглися залишки ливарних форм, тиглів і ковадлів, які пережили випробування часом. Крейдяні пряслиця вигадливої форми свідчать про використання токарного верстата для обробки каменю. Серед визначних знахідок - візантійська монета із зображенням імператора Юстина або Юстиніана. Близько середини сьомого століття нашої ери поселення, зазнавши значних руйнувань від аварів, припинило своє існування. Історики припускають, що частина мешканців Зимного після зруйнування їхнього поселення обрала своїм новим домом місцевість, на якій нині розташоване місто Володимир [64].

Рис. 2.3. Пам'ятка археології Західного Полісся. Городище у м. Зимне [64]

У місті Устилуг, що знаходиться на західному кордоні Волинського Полісся існує також унікальний музей всесвітньо відомого композитора Ігоря Стравінського, який розташований у будинку, де творив митець у 1907-1908 роках. Особливістю цього музею є те, що, окрім виставкових залів, він вміщує музичну школу та концертну залу. Щороку до музею приїжджає приблизно 3-4 тисячі туристів [39].

Рис. 2.4. Пам'ятка історії Західного Полісся. Будинок композитора І. Ф. Стравінського у м. Устилуг [8]

Західне Полісся відоме для літературознавців та етнографів також і тим, що було «коханою батьківщиною» відомої української поетеси та письменниці Лесі Українки. Тут пройшли її дитячі та юнацькі роки після того, як у травні 1882 року родина Косачів переїхала з Луцька до села Колодяжного. Родина Косачів дуже любила свій новий дім, висловлюючи свої почуття в листах до друзів: "По правді кажучи, Колодяжне - це дім, а решта так собі».

Саме перебуваючи в Колодяжному, Леся Українка надала братові Михайлу інструкції щодо створення української бібліотеки з найкращими творами світової літератури понад сімдесяти авторів. Користуючись настановами та ресурсами, отриманими від М. Драгоманова, Леся розпочала курс стародавньої історії східних народів у 1890 році. Під час перебування в Колодяжному також готувалася до друку її перша збірка поезій. Зараз тут знаходиться садиба- музей, у якій представлені особисті речі Лесі Українки та її родини, оригінальні видання її творів та творів її матері Олени Пчілки, колекція фотографій, предметів побуту, а також низка етнографічних експонатів з Волині. Крім того, відтворено робочий кабінет геніальної українки та традиційну сільську хату [60].

Рис. 2.5. Пам'ятка історії Західного Полісся. Садиба поетеси і громадської діячки Лесі Українки у с. Колодязне [32;59]

Відомим у контексті історико-культурних пам'яток Західного Полісся є і невеличке село Затурці поблизу якого знаходиться древнє городище – архелогічна пам'ятка, датована 11-13 століттям. Це городище має форму неправильного поселення овальної форми, розміром 60 на 150 метрів. Городище оточувала фортифікаційна стіна, ширина якої сягає 7 метрів, а висота - до 4 метрів. В'їзд на городище розташований зі східної сторони. Рельєф місцевості загалом рівний. В межах цієї локації археологи знайшли чимало артефактів, переважно керамічні вироби [23].

Рис. 2.6. Пам'ятка археології Західного Полісся. Городище на околиці с. Затурці [77]

Окрім цього у с. Затурці знаходиться інша історична пам'ятка національного значення – Садиба Липинських, збудована у 1871 році. Цей

маєток має особливе історичне значення, оскільки він був батьківщиною видатного історика В'ячеслава Липинського. Слід зазначити, що під час Першої світової війни маєток зазнав повного руйнування. На його місці було зведено величний двоповерховий палац, але під час Другої світової війни верхній поверх цього палацу був знищений пожежею. Починаючи з 1990 року, були розпочаті роботи з історичного відновлення маєтку. Згодом, у 1995 році, муніципальна влада санкціонувала реконструкцію будинку, визначивши його як музей [6].

Рис. 2.7. Пам'ятка історії Західного Полісся. Садиба родини Липинських у с. Затурці [58]

Цінною пам'яткою Середньовіччя на території Волинського Полісся є городище Замчище, залишки якого розташовані в самому центрі Любомля Волинської області. У сучасному місті поблизу городища знаходяться дві визначні старовинні споруди - костел Святого Юра та прибудова до палацу Браницьких – Саме городище охоплює розлогий парк, який колись належав до маєтку Браницьких, що простягається на схід.

Городище має форму терасованого кургану з круглим майданчиком діаметром 60 метрів, що здіймається на висоту 6 метрів над сучасним рівнем землі. Городище вирізняється складною системою підземних камер. По периметру його оточує глибокий рів, приблизно 20 метрів завширшки. На цьому місці знаходиться замковий курган, який був споруджений у XIV столітті, витіснивши первісне ядро літописного міста Любомль, що існувало у XIII столітті. Згідно з науковими дослідженнями, городище визнано залишками

давньоруського міста Любомль. Місцеві жителі в розмовній мові називають цей пагорб «Фосія», що в перекладі з латинської означає «рів».

Історично на території городища стояв замок з підйомним мостом та адміністративними приміщеннями. Перша документальна згадка про замок з'являється наприкінці чотирнадцятого століття, а остання - у 1773 році. У XVIII столітті прилеглі землі, що оточували тодішній Любомльський замок, мали назву «Підзамче». Згідно з місцевими переказами, тут існував підземний хід, що простягався з-під замкового пагорба на південь. У 1969 році городище Замчище, або Замкова гора, було визнано пам'яткою археології і передано під охорону Волинського облвиконкому. Знахідки з археологічних розкопок нині зберігаються в Любомльському краєзнавчому музеї. За часів Радянського Союзу на вершині пагорба було встановлено меморіал пам'яті воїнів Другої світової війни. Земляні замкові вали у Любомлі Волинської області, які охоплюють період з XIII по XVIII століття, демонструють досить незвичну оборонну систему і вважаються археологічною пам'яткою національного значення [15].

Рис. 2.8. Пам'ятка археології Західного Полісся. Городище «Замчище» у м. Любомль [74]

Неподалік від м. Любомль, на околицях села Гуща було знайдено цілий комплекс історико-культурних об'єктів. Зокрема, на південь від села - поселення, пов'язане з тшинецько-комарівською культурою, а в безпосередній близькості - поселення раннього залізного віку. На південь, вздовж річки Західний Буг, розташоване городище X-XI століть, яке ретельно досліджене у 1963 році. На цьому поселенні було знайдено крем'яну сокиру клиноподібної форми та три кам'яні сокири, всі з продірявленими вістрями. Також були

зібрані фрагменти кераміки з грубою поверхнею, характерною для раннього залізного віку. У східній частині села, на вершині піщаного пагорба, під час рутинних господарських робіт було випадково виявлено поховання, пов'язане з поморською культурою. Цей могильник походить з періоду, що охоплює четверте-друге століття до нашої ери, і містить інгумаційні поховання з останками небіжчиків [42].

Не менш відомим є і городище у с. Ветли, датоване XI-XIII століттями. Відкрите видатним археологом В. Антоновичем у 1901 році, стіжкове городище є частиною великого давньоруського городищного комплексу. До його складу входить не лише кругле городище, але й сусідній майданчик, розміром 70 на 100 метрів. Висота городища над навколишніми болотами сягає до 2 метрів. В межах цього городища були виявлені різні артефакти, зокрема кераміка XI-XIII століть.

Ці об'єкти стратегічно розташовані на пологому підвищенні в заплаві річки Прип'ять. Ветлівське городище, хоча і має яскраво виражений круглий курган висотою 2 метри над заплавою, не має видимих ознак оточуючого валу або рову. Розкопки та дослідження виявили стратиграфію культурних шарів на цьому місці, проливаючи світло на його історичне значення та надаючи цінну інформацію про життя людей, які колись його населяли [43].

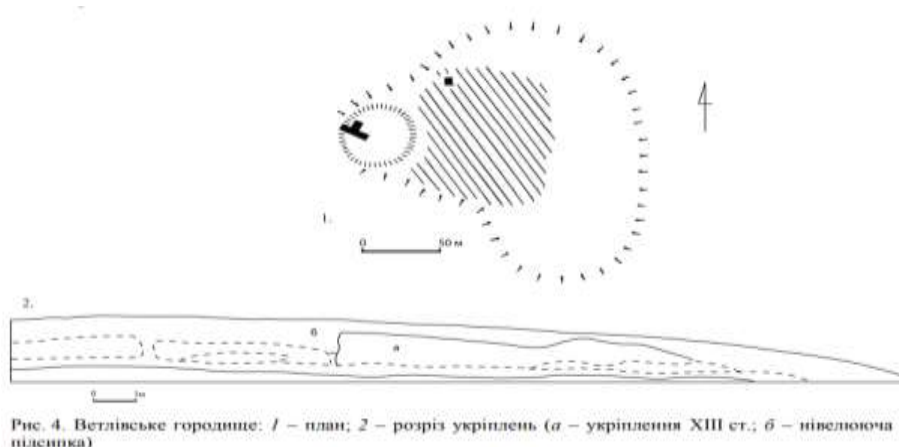

Рис. 2.9. Пам'ятка археології Західного Полісся. Стратиграфія городища у с. Ветла [43]

Слід зазначити, що доволі значна кількість пам'яток нерухомої культурної спадщини Західного Полісся на території Волинської області є додатковим свідченням історико-культурного багатства, яке збереглося через різні

історичні епохи. Вони є свідченням нетлінної спадщини Західного Полісся, мостом, що з'єднує людей з історіями та спадщиною минулої епохи, збагачуючи наше розуміння минулого та нашу ідентичність як народу.

За результатами аналізу Державного реєстру нерухомих пам'яток [44] авторкою сформовано зведену таблицю пам'яток національного значення, яка налічує 11 пам'яток (Табл. 2.1.)

Таблиця 2.1. Нерухомі пам'ятки культурної спадщини національного значення Західного Полісся, що знаходяться на території Волинської області

№ п/п	Назва	Вид пам'ятки	Місцезнаходження	Датування
1	Древньоруське городище «Вали»	археологічна	м. Володимир – Волинський Володимир-Волинського району	XI-XII століття
2	Древньоруське городище	археологічна	с. Зимне Володимир-Волинського району	V - IX століття
3	Древньоруське городище	археологічна	с. Затурці Володимир-Волинського району	IX - XIII століття
4	Древньоруське городище «Замчище»	археологічна	м. Любомль Ковельського району	IX - XIII століття
5	Древньоруське городище	археологічна	с. Гуща Ковельського району	IX - XIII століття
6	Древньоруське городище	археологічна	с. ВетлиКамінь-Каширського району	IX – XIII століття
7	Садиба родини Липинських	історична	с. Затурці Володимир-Волинського району	1871 рік
8	Садиба поетеси і громадської діячки Лесі Українки	історична	с. Колодажне Ковельського району	друга половина XIX століття
9	Будинок, у якому жив і працював композитор І. Ф. Стравінський	історична	м. Устилуг Володимир-Волинського району	1907 - 1908 роки
10	Меморіальний комплекс «Жертвам фашизму» на місці концтабору військовополонених «Офлаг-365»	історична	м. Володимир – Волинський Володимир-Волинського району	1967 рік
11	Меморіальний комплекс «Жертвам фашизму»	історична	с. Кортеліси Ковельського району	1980 рік

Справедливим буде зазначити, що вищезазначений перелік не включає в себе численні пам'ятки регіонального значення, кількість яких є значно

більшою, і про які мова піде далі у дослідженні. Згідно з даними Державного реєстру нерухомих пам'яток регіонального значення у Волинській області знаходиться 92 таких об'єкти культурної спадщини [45]. Зважаючи на те, що їхня кількість на території Західного Полісся є суттєво меншою, доцільною є можливість зосередитись саме на тих, які розташовані на території об'єкта дослідження.

Однією із найбільш поширених груп регіональних пам'яток історико-культурної спадщини на території Західного Полісся є братські могили радянських воїнів та пам'ятники воїнам-односельчанам, які слугують нагадуванням про жертви, принесені під час Другої світової війни. Під час конфліктів на Волині лісові масиви стали полем бою для різних угруповань, а під час Другої світової війни тут відбувалися запеклі протистояння між українськими повстанцями, червоними партизанами, німецькими та радянськими військами, а також підрозділами Армії Крайової. Для мешканців, які шукали притулку в цих дрімучих лісах, ліси слугували як притулком, так і місцем тяжких випробувань [7].

Окремою темною сторінкою історії Західного Полісся був Голокост. Зокрема, історичні джерела повідомляють, що після того, як Ковель був захоплений Вермахтом 28 червня 1941 року майже одразу розпочався розстріл євреїв з Ковеля та його околиць. До травня 1942 року в Старому місті було створено гетто, куди примусово переселили 10 000 євреїв, а 3 500 робітників і членів їхніх сімей ув'язнили в Новому місті. Євреїв з великого гетто перевозили залізницею до піщаного кар'єру, де за день до цього були вириті траншеї. Протягом трьох днів понад 8 000 євреїв, серед яких були чоловіки, жінки та діти, зустріли свій трагічний кінець. Останній задокументований розстріл відбувся 6 жовтня 1942 року. Саме поблизу місця масового розстрілу біля села Бахів Ковельського району єврейська громада у співпраці з проектом «Захистимо пам'ять» спорудила Меморіальний комплекс, присвячений Голокосту євреїв у роки Другої світової війни. На меморіальній дошці трьома мовами викарбовано напис: «У 1941-1944 роках німецькі окупанти та їхні

місцеві колаборанти знищували єврейське життя в Ковелі та навколишніх містечках і селах. На цьому місці було вбито понад 8 000 євреїв. Нехай їхні душі будуть зв'язані у вузол вічного життя». [30]Подібна трагедія спіткала і невеличке село Кисилин Луцького району, яке потрапило під німецьку окупацію в червні 1941 року, після вторгнення Німеччини до Радянського Союзу. Подібно до долі євреїв по всій окупованій Німеччиною Західній Україні, єврейська громада Кисилина зазнала суворої комендантської години та конфіскації цінностей, включно з релігійними артефактами. Військова влада видала накази про обов'язкове носіння нарукавних пов'язок для ідентифікації, пізніше замінені нашивками, що прикріплювалися до одягу і позначали їхній статус на грудях і спині. Євреїв примушували до примусової праці, насамперед у сільському та лісовому господарстві, на таких роботах, як висаджування дерев і видобуток торфу.

У середині серпня 1941 року, 48 євреїв і двоє українців були страчені біля католицької церкви. Згодом, за розпорядженням влади про створення гетто в Кисилині, через два з половиною місяці туди переселили єврейські сім'ї з сусідніх сіл, таких як Юхимівка, Хорохорин, Твердині та Озютічі. Знищення єврейської громади розгорнулося в серпні 1942 року, коли німецька влада закликала неєврейських мешканців копати братську могилу в полі біля польського цвинтаря. 15 серпня 1942 року єврейських мешканців гетто зігнали в транспортні засоби і відвезли до ями під пильним наглядом німецьких та українських поліцаїв. Євреїв змусили роздягнутися і стояти у викопаній ямі, де їх розстріляли без суду і слідства. Трагічно, що під час цієї операції загинуло щонайменше 500 євреїв. Приблизно 20 євреїв намагалися втекти від розстрілу, і лише одному вдалося врятуватися [29].

У багатьох випадках місцезнаходження цих могил, де загинули як цивільні, так і військові, було втрачено з плином часу. Однак ті кілька індивідуальних і масових поховань, які збереглися або були виявлені Протягом війни території Волинського Полісся були полем кровопролитних боїв, що лиш

додатковий раз підтверджується численністю пам'ятних меморіалів, зведених за результатами дослідження авторки у таблицю (див. Таблиця 2.2) [45].

Таблиця 2.2. Перелік пам'яток культурної спадщини регіонального значення (братських могил, пам'ятників воїнам-односельчанам, меморіалів Голокосту) Західного Полісся, що знаходяться на території Волинської області

№ п/п	Назва	Місцезнаходження	Датування
1	Група братських могил радянських воїнів	с. Затурці Володимир-Волинського району	1944
2	Пам'ятник на честь воїнів-односельчан	с. Озютичі Володимир-Волинського району	1939-1945 рр
3	Братська могила радянських воїнів	с. Хмелів Володимир-Волинського району	1944 р.
4	Могила братська	с. Хобултова Володимир-Волинського району	1941, 1944
5	Братська могила радянських воїнів	с. Овадне Володимир-Волинського району	1944 р.
6	Пам'ятник на честь воїнів-односельчан	с. Овадне Володимир-Волинського району	1939-1945 рр.
7	Пам'ятник на честь воїнів-односельчан	с. Гайки Володимир-Волинського району	1939-1945 рр.
8	Пам'ятник на честь воїнів-односельчан	с. Овлочин Володимир-Волинського району	1939-1945 рр.
9	Братська могила радянських воїнів	с. Свійчів, Володимир-Волинського району	1941, 1944 рр
10	Група братських могил радянських воїнів	м. Устилуг Володимир-Волинського району	1939-1945 рр.
11	Пам'ятник на честь воїнів-односельчан	м. Устилуг Володимир-Волинського району	1939-1945 рр.
12	Пам'ятник на честь воїнів-односельчан	с. Микитичі Володимир-Волинського району	1939-1945 рр.
13	Пам'ятник на честь воїнів-односельчан	с. П'ятидні, Володимир-Волинського району	1939-1945 рр.
14	Меморіал жертвам Голокосту	с. Бахів Ковельського району	1942 р., 2015 р.
15	Меморіал жертвам Голокосту	с. Кисилин Луцького району	1942 р., 2015 р.

Глибоку і незамінну роль у формуванні суспільної структури Західного Полісся відігравала релігія. Протягом усієї історії цей регіон відзначався тривалим впливом різних релігійних традицій і вірувань, які залишили помітний слід у історії та культурі цієї території. Зважаючи на це, однією із найбільш значних груп історичних та культурних пам'яток є саме релігійні

споруди – церкви, храми та каплиці. Ці споруди є не лише архітектурними шедеврами свого часу, але й свідчать про глибоке духовне та суспільне значення, яке релігія мала в серцях місцевого населення.

Одним із яскравих прикладів архітектурної пам'ятки сакральних споруд є Губинська церква Різдва Богородиці, яка була зведена за церковним проектом у 1900 році. Розташована на північній околиці Губина, вздовж дороги, що веде до села Тумин, церква знаходиться на значній відстані від головних споруд села. Центральна нава церкви фланкується дещо вужчими прибудовами з усіх чотирьох боків, зокрема віттарем зі сходу, бічними прибудовами з півночі та півдня і бабинцем із заходу. Існує ймовірність, що до північної стіни віттаря прилягала ризниця. Крім того, до західного боку бабинця прибудована одноярусна дерев'яна дзвіниця. Конструктивний каркас цієї церковної споруди спирається на відносно підвищений фундамент. По кутах чотирисхилого даху, що увінчує центральну наву, прикрашають двоярусні ліхтарі з виразними маківками. Ці ліхтарі, а також маківки і закомаринави та дзвіниці обшиті блискучою жовтою бляхою, а покрівельні конструкції піддані перефарбуванню [81].

Рис. 2.10. Пам'ятка архітектури Західного Полісся. Церква Різдва Богородиці у с. Губин [70]

Не менш цікавою з точки зору історії та архітектури є і церква св. Миколая в Тумині, заснована у 1900 році, хоча деякі джерела вказують на те, що її будівництво розпочалося орієнтовно 1894 року. Розташована у східній частині села, недалеко від дороги, ця скромна церква має компактну структуру з бічними опорами для центральної нави. Вона має широкий, низько нахилений

шатровий дах, увінчаний великим ліхтарем з орнаментальною маківкою. До вівтаря прилягають дві ризниці, а до бабинця прибудована традиційна, ширша, дерев'яна, двоярусна дзвіниця. Оригінальні вікна були замінені на пластикові, а зовнішні стіни тривалий час залишалися не пофарбованими [87].

Рис. 2.11. Пам'ятка архітектури Західного Полісся. Церква св. Миколая у с. Тумин [72]

Дерев'яна церква у с. Микуличі, збудована у 1778 році, зазнала значних реконструкцій у ХІХ столітті, зрештою набувши сучасного вигляду. Документи також свідчать, що наприкінці ХІХ століття існуюча церква стояла на місці набагато давнішого храму в урочищі Церковське. Розташована на південь від села, вздовж дороги, що веде до Нехворощі, Микулицька церква височіє на пагорбі. По обидва боки від входу до церкви стоять дві невеликі цегляні споруди, а сама територія обнесена кам'яним муром. Костел спроектований у хрестоподібному плані і вкритий односхилим дахом. До вівтарної частини прибудовані ризниці. Характерною особливістю церкви є дві дзвіниці, розташовані на західному фасаді бабинця. Ці вежі з'єднані двосхилим дахом, який прикриває вхід до церкви [88].

У нинішніх умовах і ця сакральна пам'ятка активно використовується у теристичних локальних проєктах на Волині, розширюючи таким чином потенціал місцевих теристичних локацій. Однак лише брак коштів і активних людей не дозволяє нинішній громаді розширити потенційні можливості сакральних споруд Волині, як і Рівненщини у духовній практиці загалом.

Рис. 2.12. Пам'ятка архітектури Західного Полісся. Церква Собору Пр. Богородиці 1778, ХІХ століття у с. Микуличі [80]

Не менш відомою пам'яткою Західного Полісся є і дерев'яна церква у с. Хворостів на північ від с. Микуличі. Вважається, що перша церква в цьому селі була заснована в 16 столітті. У 1876 році (хоча деякі джерела вказують на 1884 рік) на місці колишнього храму було зведено нову дерев'яну церкву, збудовану в епархіальному архітектурному стилі. Ця споруда була присвячена Воздвиженню Чесного Хреста Господнього. Розташована на пологому схилі на північній околиці села, церква являє собою скромну триярусну дерев'яну споруду. З північного боку до вітваря примикає невелика ризниця, а над Бабинцем височіє двоярусна дерев'яна дзвіниця. Оригінальні вікна в церкві замінені на сучасні пластикові аналоги, а зовнішні стіни, не отримували свіжого шару фарби протягом тривалого періоду. Помітні дерев'яні хрести прикрашають як восьмигранні стіни, так і другий ярус дзвіниці. Особливо привертають увагу витіюваті гратчасті ліхтарі зі шпильями, що увінчують восьмигранні верхи як нави, так і дзвіниці [80]. Ця пам'ятка також є предметом уваги місцевої громади для використання її з туристичною метою.

Рис. 2.13. Пам'ятка архітектури Західного Полісся. Церква Воздвиження Чесного Хреста у с. Хворостів [73]

Понад 155-річною історією славиться також і церква Флора і Лавра у с. Яковичі, яку почали будувати ще у 1865 році, а завершили будівництво у 1877 році. Тривалий час храм залишався занедбаним. Однак, завдяки відданості, фінансовій підтримці та щирим молитвам громади Яковичів, церква була відроджена і зараз вітає людей зі щирою вірою, які бажають поклонитися і служити Богу [2].

Рис. 2.14. Пам'ятка архітектури Західного Полісся. Церква Флора і Лавра у с. Яковичі[100]

Виняткове значення для істориків та науковців має і Церква Святого Василя у с. Красностав (до 1963 року – с. Гнійне), яка була збудована у 1902 році, хоча деякі джерела припускають, що її походження може сягати ще 1741

року, з подальшою реконструкцією у 1902 році. Цей історичний зв'язок підтверджується записами з метричних книг 1841 року Свято-Спаської церкви у Гнійному. Протягом усієї своєї історії ця церква залишалася осередком для громади, непохитно виконуючи своє служіння, незважаючи на політичну кон'юнктуру. Розташована в південній частині Красностава на рівній місцевості вздовж сільської дороги, церква обнесена невисоким кам'яним парканом. Триповерхова споруда з одним дахом має вівтар, з обох боків оточений ризницями. Крім того, помітними архітектурними елементами є два бічні входи до нави та традиційна дерев'яна дзвіниця на західному бабинецькому фасаді. Дах дзвіниці був замінений на початку 2010-х років. Верхні дерев'яні конструкції церкви були відремонтовані, а дах перекритий новою бляхою. У восьмерику встановили пластикові вікна, а в інтер'єрі розпочався проект розпису [84].

Рис. 2.15. Пам'ятка архітектури Західного Полісся. Церква Св. Василя Великого у с. Красностав[61]

Церква Різдва Пресвятої Богородиці пережила низку трансформацій і переміщень у межах села, що відображає зміну назви села з Жовтневого на Сусваль у 2016 році, раніше відомого як Могильне. Церква, найімовірніше, датується 1903 роком, хоча певні дані свідчать про середину XIX століття про що свідчать метричні книги, датовані ще 1841 роком. Історична значимість церкви збереглася в різні епохи. Розташована на видному місці в центрі села біля головної дороги, церква була ретельно відреставрована і пристосована до

єпархіального стилю. Примітно, що кінець нави має унікальні архітектурні характеристики, а до вівтаря з обох боків продумано прибудовані ризниці. Традиційна дерев'яна дзвіниця прикрашає західний фасад Бабинця, слугуючи його визначальною рисою. Нещодавні зусилля з реконструкції церкви принесли свої плоди: дах і верхня частина бабинця були замінені на нову бляху. Фасади церкви випромінюють відчуття оновлення та яскравості, що значною мірою пов'язано з їхнім зовнішнім виглядом, з темно-синіми карнизами, кутами стін та віконними рамами, доповненими темно-жовтими акцентами, які підвищують загальну естетичну привабливість [82].

Рис. 2.16. Пам'ятка архітектури Західного Полісся. Церква Різдва Пр. Богородиці у с. Сусваль [67]

Церква св. Івана Хрестителя у с. Прилуцьке є свідченням архітектурної геніальності, її будівництво датується 1932 роком, за проектом архітектора С. Тимошенка. Альтернативні джерела, однак, припускають, що церква була зведена і освячена в 1937 році, з нагоди її 70-річчя в 2007 році, яке відзначалося виданням пам'ятної історичної книги. Розташована в самому центрі Прилук, церква привертає увагу, бо стоїть на вершині пагорба, оточена дорогою та мальовничим озером, а навпроти неї - місцева школа. Церква вирізняється

своїм самобутнім дизайном, центральним центром якого є простора квадратна нава. Ця велика нава з усіх боків оточена меншими архітектурними елементами, включаючи вівтар з прибудованими ризницями на сході, компактні бічні прибудови на півночі та півдні, скромний бабінець з інтегрованими хорами та не менш пропорційний закритий ганок на заході. Увінчує споруду дзвоноподібний купол, що тягнеться до небес, прикрашений ліхтарем, який спирається на чотирикінцевий ліхтар над чотирисхилим дахом нави. На захід від храму все ще стоїть міцна дзвіниця, що характеризується металевим каркасом, на якому розміщено кілька дзвонів, укритих під пірамідальним дахом [86].

Рис. 2.17. Пам'ятка архітектури Західного Полісся. Церква святого Івана Хрестителя у с. Прилуцьке [50]

По праву однією із найстаріших не лише на території Західного Полісся, а й Західної України загалом є церква Пресвятої Трійці у с. Тростянець Ківерцівського району, споруджена в 1650-1652 роках. Вона є унікальним і визначним прикладом оборонної архітектури, що не має аналогів в історичній Волині. Багатовікова церква-фортеця, спроектована у формі корабля з вівтарем, орієнтованим на схід, символізує роль Церкви у спрямуванні людей через бурхливе море життя до мирного притулку в Царстві Небесному.

Оборонний характер Тростянецької церкви зумовлений тим, що вона була збудована під час Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, що вимагало її пристосування до буремних умов того часу. Цегляні стіни, товщина

яких сягає 1,7 метра, мають додаткове укріплення як ззовні, так і зсередини. Верхня частина споруди була пристосована для кругової оборони, з характерними для XVI-XVII століть вогневими отворами у формі перевернутих замкових щілин, які зараз замуровані і заштукатурені ззовні.

В епоху потрясінь трикупольний костел набув вигляду справжньої фортеці з кільцевою галереєю. Під костелом нібито були прокладені два підземні ходи до сусідніх сіл і, за місцевими переказами, навіть до самого Луцька, хоча достовірність цієї легенди залишається неперевіреною через занедбаний стан підземель. Ще однією архітектурною особливістю храму є унікальна квадратна камера над бабинцем, перекрита хрестовим склепінням, до якої можна потрапити лише через вузький прохід. Ця палата, відома як «Божа гора», служить каплицею для шанованої Тростянецької ікони Божої Матері. У церкві знаходиться Чудотворна Тростянецька ікона, яку відносять до XV століття, і яка належить до Одигітрійського типу ікон Божої Матері, найдавнішого такого типу. Ікона розміщена в масивному дубовому ківоті з XIX століття і написана на основі з чотирьох липових дощок розміром 85,8 на 118,5 сантиметрів. Ікона відома своїми потужними цілющими властивостями, що приваблює паломників з усього світу. Віра в силу ікони підтримується місцевими парафіянами з XIX століття, є багато свідчень про заступництво Божої Матері у військовий та мирний час.

Незважаючи на осквернення та пошкодження, яких зазнала Троїцька церква під час Другої світової війни, включаючи перетворення храму на стайню та спроби вивезти святиню, чудотворний образ і всі реліквії каплиці залишилися неушкодженими. Зокрема, у вересні 1990 року ікона пережила чудесне оновлення, коли золоті шати Богородиці засяяли, а Її лик став більш яскравим і виразним. Згодом іконі приписували численні чудеса, що спричинило масові паломництва до Тростянця з 1998 року [41].

Рис. 2.18. Пам'ятка архітектури Західного Полісся. Церква Пресвятої Трійці у с. Тростянець [41]

У Маневицькому районі Волинської області, в селі Боровичі, стоїть церква Різдва Пресвятої Богородиці - споруда 1937 року, яку приписують архітектурному проекту Сергія Тимошенка. Церква Різдва Пресвятої Богородиці в Боровичах є історичним та культурним скарбом, сповненим відмінних рис. Найбільше привертають увагу його характерні тюльпаноподібні куполи, хоча й дещо спотворені через неідеальну реставрацію, а також функціональні вікна. Ці архітектурні елементи безпомилково відображають руку С. Тимошенка, особливо в дизайні хрестів зі скромними раменами.

Слід зазначити, що серед п'яти, а можливо і шести відомих дерев'яних церков, спроектованих Сергієм Прокоповичем на Волині, церква в Боровичах найбільше постраждала в плані спотворення. Модернізація призвела до заміни всіх вікон на сучасні євро-варіанти, в той час як вівтар залишається закритим непривабливим білим покриттям, що викликає питання про долю оригінального карнизу, прихованого під ним [83]. Ця пам'ятка також знаходиться в полі зору місцевих краєзнавців.

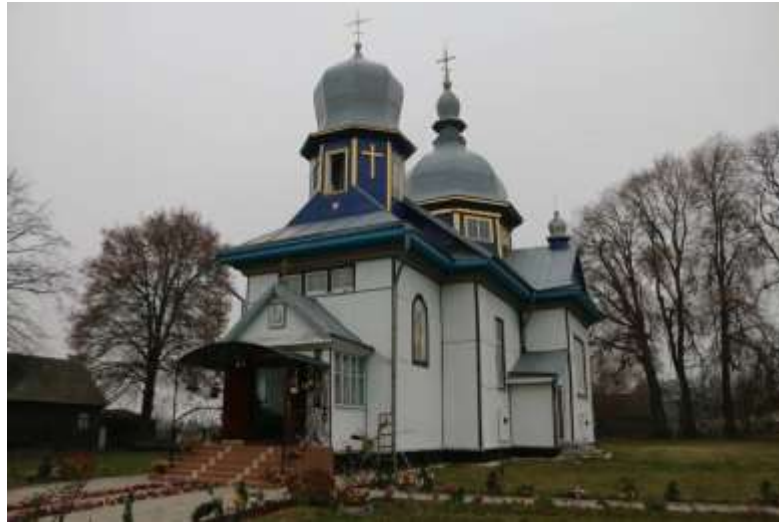

Рис. 2.19. Пам'ятка архітектури Західного Полісся. Церква Різдва Пресвятої Богородиці у с. Боровичі [49]

Привертає увагу науковців та любителів архітектури і невеличке село Нова Руда Маневицького району, у якому розташована дерев'яна церква на честь святого Дмитра разом із дзвіницею, яка була побудована в 1742 році (або, за іншими історичними свідченнями, в 1792 році). Дослідники сходяться в думці, що вона витримала плин часу, не зазнавши значних структурних змін. Розташована на східній околиці західного сектору Нової Руди, ця невелика триповерхова церква відповідає волинському архітектурному стилю. Характерно, що вона складається з двох прибудов до основної споруди. На захід від бабинця знаходиться стрункіший притвор, а на південь від нави - мініатюрна ризниця. Особливими рисами споруди є помітно широкі карнизи та компактні пропорції восьмигранної нави, яку увінчує ліхтар, увінчаний маківкою, прикрашеною шпилем. З південно-західного боку до храму прилягає дерев'яна двоярусна дзвіниця, яка доповнює загальний архітектурний ансамбль [85].

Рис. 2.20. Пам'ятка архітектури Західного Полісся. Церква св. Дмитра у с. Нова Руда разом з дзвіницею

Церква Успіння Пресвятої Богородиці, збудована у 1752 році, має історичне значення в контексті розвитку сусіднього села Оконськ. Зокрема, у 1622 році село зазнало спустошливої пожежі, яка, як припускають, охопила первісну дерев'яну Успенську церкву, що веде своє походження з XVII століття. Наступну церкву було зведено на іншому місці у 1752 році, а у 1840-х роках її було капітально відремонтовано. На початку XX століття, ймовірно, первісний гонтовий дах було замінено на бляшаний, а зовнішній вигляд церкви було пофарбовано новим шаром фарби. Протягом усього свого існування церква служила центральним місцем поклоніння для громади. Напередодні початку Першої світової війни існували наміри побудувати більшу церкву, яким не вдалось здійснитись. В анналах історії церкви є інтригуючий епізод, пов'язаний з небезпечною зустріччю з нацистськими військами взимку 1944 року. Нібито все населення Оконська було зібране в церкві з руйнівними намірами. Проте сталося таємниче втручання, організоване загадковим вершником на коні, який ніс невідомий документ. Хоча зміст документу залишається невідомим, ця несподівана подія змусила розігнати зібрання, тим самим врятувавши церкву та її парафіян. Розташована в центрі села серед забудови і прилягає до головної дороги, Оконська церква є одноповерховою, об'ємно-просторовою архітектурною спорудою. Характеризуючись рівномірними розмірами зрубів, нинішня конфігурація церкви є результатом значної реконструкції. Примітним доповненням до церкви є цегляна ризниця, прибудована до південної сторони вітваря на початку 1990-х років. Примітно, що вікна церкви мають риси житлового стилю. Історичний іконостас, який датується XIX століттям, є визначною особливістю інтер'єру. Дерев'яна двоярусна дзвіниця XIX століття стоїть у південній частині церкви, на другий ярус якої можна піднятися зовнішніми сходами [90].

Рис. 2.21. Пам'ятка архітектури Західного Полісся. Церква Успіння Пресвятої Богородиці у с. Оконськ разом з дзвіницею [1]

Церква Святої Параскеви, побудована в 1787 році в історичному селі Підгірне (попередня назва - Малі Березолупи), є ще одним свідченням багатой культурної та історичної спадщини регіону. Первісно ця церква, ймовірно, була призначена для розміщення обмеженої кількості парафіян через її скромні розміри та архітектуру, якщо припустити, що вона залишалася незмінною протягом наступних століть. За радянських часів храм був занедбаний.

Розташована в північній частині села, церква знаходиться в безпосередній близькості до дороги, дерев і сусідніх будівель. Вона має форму одноповерхової, видовженої і компактної споруди з бабинцем, виступом, який значно розширився порівняно з початковим розміром. Віконні конструкції, ймовірно, з часом зазнали змін. Чотирисхилий дах увінчаний куполом, прикрашеним ліхтарем. Інтер'єр церкви вирізняється сучасною та мінімалістичною естетикою, включаючи новий іконостас. До костелу прилягає окрема дзвіниця, розташована на південному заході [88].

Рис. 2.22. Пам'ятка архітектури Західного Полісся. Церква св. Параскеви у с. Підгірне [79]

Було детально проаналізувавши релігійні споруди Західного Полісся, які розташовані на території Волинської області, автор стверджує, що їх різноманіття є лише додатковим свідченням того, що цей регіон є скарбницею історичних та культурних пам'яток. За результатами дослідження авторкою складено зведену таблицю з хронологічною систематизацією проаналізованих об'єктів культурної спадщини Західного Полісся (див. Таблиця – 2.3) [45].

Таблиця 2.3. Перелік пам'яток культурної спадщини регіонального значення (храмів) Західного Полісся, що знаходяться на території Волинської області

№ п/п	Назва	Місцезнаходження	Датування
1	Церква Св. Трійці	с. Тростянець Ківерцівського району	1650-1652
2	Церква Св. Василя Великого	у с. Красностав Володимир-Волинського району	1741 - збудована 1902 - реконструкція
3	Церква Св. Дмитра	с. Нова Руда Маневецького району	1742 (за деякими джерелами 1792)
4	Дзвіниця церкви Св. Дмитра	с. Нова Руда Маневецького району	1742 (за деякими джерелами 1792)
5	Церква Собору Пр. Богородиці	с. Микулич Володимир-Волинського району	1778 – збудована XIX століття - реконструкція
6	Церква Св. Параскеви	с. Підгірне Рожищенського району	1787
7	Церква Воздвиження Чесного Хреста	с. Хворостів Володимир-Волинського району	1876
8	Церква Флора і Лавра	с. Яковичі Володимир-Волинського району	1877
9	Церква Різдва Богородиці	с. Губин Володимир-Волинського району	1900
10	Церква св. Миколая	с. Тумин Володимир-Волинського району	1900

11	Церква Різдва Пр. Богородиці	с. Сусваль Володимир-Волинського району	1903 (за деякими джерелами 1841)
12	Церква святого Івана Хрестителя	с. Прилуцьке Ківерцівського району	1932 (за деякими джерелами 1937)
13	Церква Різдва Пресвятої Богородиці	с. Боровичі Маневецького району	1937

Окрему і значну групу об'єктів культурної спадщини Західного Полісся складають історичні та археологічні пам'ятки регіонального значення про які йтиме мова далі у дослідженні. Ці об'єкти представляють життєво важливий та унікальний вимір нашої колективної культурної спадщини, просякнутий історичною, мистецькою та соціальною значущістю, вкоріненою в їхньому регіональному контексті. Подальший дискурс забезпечить поглиблене вивчення цих регіональних історичних пам'яток, проливаючи світло на їхні історичні передумови, культурну цінність та їхню роль у проясненні складного полотна регіональної історії та ідентичності.

Одним із найбільш відомих таких об'єктів є найдавніший хрест в Україні, що зберігся до наших днів і має поважну історію, яка налічує понад вісім століть, Він знаходиться у вже згаданому історичному селі Зимне Володимир-Волинського району. Ця історична та культурна реліквія була виготовлена на замовлення Данила Галицького. Історичні джерела, зокрема Іпатіївський літопис, засвідчують його присутність і пов'язують з епохальною перемогою князя Данила Галицького над польським князем Лешком I Білим у 1220 році. Вважається, що хрест є місцем останнього спочинку доблесного воїна Кліма Христинича, який відважно затулив Данила від смертельної стріли під час битви. Прикметно, що князь Данило наказав привезти хрест здалеку, оскільки місцева місцевість не давала таких великих каменів. Зроблений із суцільного моноліту, витесаного з карпатської скелі, цей хрест досі залишається предметом здогадок - чи то на вершині кургану, насипу, чи на узбіччі дороги - залишається предметом здогадок. Перші наукові розкопки на цьому місці відбулися на початку XX століття. Дослідження виявили людське поховання, яке характеризувалося великим скелетом з черепно-мозковими травмами, що вказували на удар списом або долотом. Подальші детальні вимірювання хреста були проведені С. Терським, доктором історичних наук і професором зі Львова,

і виявили його значну висоту - 308 сантиметрів, з яких 205 сантиметрів виступають над поверхнею. Горизонтальна перекладина простягається на 108 сантиметрів. Прикметно, що ретельно збережені пропорції та майстерність виконання хреста вказують на роботу висококваліфікованого каменяра. Цікаво, що Зимненський хрест має кілька заглиблень, можливо, призначених для розміщення ікон та барельєфного зображення розп'яття. Слід зазначити, що місцеві краєзнавці стверджують, що колись під горизонтальними опорами хреста міг проїхати вершник на коні. Крім того, навколо цього місця збереглися різні легенди. Вважається, що щороку на Юрійів день з-під фундаменту хреста виходить давньоруський воїн, який своїм мечем відганяє русалок з Лугу. Опівдні тінь від хреста вказує на заховані скарби [46].

Рис. 2.23. Пам'ятка історії Західного Полісся. Курган з кам'яним Хрестом у с. Зимне [78]

Важливо підкреслити, що село може покласти на терези історії й інші історичні пам'ятки регіонального значення, а саме пічний комплекс XIV-XV століть та млин XIX століття, які мають значну архітектурну та історичну цінність. Руїни млина, розташованого при в'їзді в село часто не помічають. Від величної будівлі випробування часом пройшли лише стіни [17]. Однак така доля майже всіх пам'яток місцевого значення в Україні і лише активізація діяльності територіальних громад може змінити ситуацію на краще.

Рис. 2.24. Пам'ятка історії Західного Полісся. Млин у с. Зимне [26]

У доволі прикрому стані знаходиться зараз й інша пам'ятка історії та архітектури Західного Полісся – будинок Г. Носенко, датований початком ХХ століття, який знаходиться у м. Устилуг. Колись, велична будівля, яка відображала стиль українських традицій архітектури тієї епохи перебуває у занедбаному стані та поступово руйнується.

Рис. 0.25 Пам'ятка історії Західного Полісся. Будинок Г. Носенко у м. Устилуг [75 ; 76]

Окремої уваги заслуговує городище та поселення у смт Шацьк Шацького району, де, на думку, О. Є. Златогорського та С. В. Демедюка знаходилось давньоруське місто Рай, згадане в історичних літописах. Це твердження ґрунтується насамперед на аналізі археологічних знахідок чотирьох польових сезонів та авторській інтерпретації існуючих літописних згадок. Такий погляд вносить суттєві корективи в історичну географію давньоруської Волині, що потребує виваженої аргументації. В історіографії літописний Рай традиційно розміщувався в селі Яревищ еСтаровижівського району Волинської області. Однак для збереження об'єктивності дослідження в Яревищі були проведені археологічні дослідження, які не виявили жодних артефактів давньоруської доби. Натомість давньоруське городище в Шацьку, що належить до категорії «стіжкових», має штучно округлу форму з виразною відсутністю валів і ровів, які замінює насипний ескарп, що домінує над рівнинним ландшафтом.

Розташоване на східній околиці Шацька біля озера Люцимир, це городище, відоме під місцевими назвами «Гора» або «Сад» [27].

Рис. 1.26. Пам'ятка археології Західного Полісся. Древньоруське городище у с. Шацьк [16]

Менш відомим, однак цінним з історичної точки зору є і археологічна пам'ятка доби Київської Русі, що датується IX-XIII століттями – городище у с. Новий Двір Ковельського району. Городище містить давньоруські артефакти, розташована на заболочених луках [3].

Рис. 2.27. Пам'ятка археології Західного Полісся. Древньоруське городище у с. Новий Двір

Вивчення пам'яток культури Західного Полісся, на території Волинської області відкриває вражаюче розмаїття та історичне багатство цього регіону. Широкий спектр культурних пам'яток цього регіону є свідченням багатогранної історії, яка сформувала його ідентичність. Від давніх поселень та археологічних скарбів до архітектурних шедеврів і релігійних споруд – культурна спадщина Західного Полісся розгортається як захоплююча розповідь про людську цивілізацію. За результатами всебічного аналізу автором складено зведену таблицю, у якій відображено пам'ятки культурної спадщини Західного Полісся на території Волинської області (див. – Додаток А). [44][45]

Спектр виявлених культурних об'єктів, включаючи археологічні знахідки, історичні пам'ятки, архітектурні шедеври тощо, разом сприяють розширенню культурної спадщини Західного Полісся. Археологічні знахідки, що охоплюють

стародавні людські середовища проживання, поселення та місця поховань, забезпечують відчутний зв'язок із далеким минулим регіону. Історичні пам'ятки слугують носіями важливих історичних подій та особистостей, пропонуючи уявлення про еволюцію регіону. Архітектурно-містобудівні шедеври на прикладі Володимира-Волинського уособлюють історико-естетичне значення Західного Полісся. Меморіальні комплекси, такі як у Кортелісах, є щемливим нагадуванням про трагедії, пережиті під час нацистської окупації, наголошуючи на важливості збереження колективної пам'яті. Археологічні пам'ятки, такі як Зимне, дають змогу зазирнути в різні епохи, зокрема раннє Середньовіччя та праяску культуру. Унікальне поєднання історичних та культурних елементів, прикладом якого є музей будинку композитора Ігоря Стравінського в Устилузі, ще більше збагачує спадщину регіону. Літературний та історичний внесок таких постатей, як Леся Українка, представлений у її маєтку в Колодяжному, додає ще один шар до культурної тканини Західного Полісся. Так само садиба Липинських у Затурцях, історичне значення якої пов'язане з видатним істориком В'ячеславом Липинським, сприяє інтелектуальній спадщині регіону.

Імператив збереження поширюється на релігійні будівлі, а церкви, храми та каплиці відображають не лише архітектурну майстерність, але й духовне та соціальне значення, яке релігія мала для місцевого населення. Такі приклади, як Губська церква Різдва Богородиці та церква Святого Миколая в Туміні, є свідченням цього зв'язку між духовністю та культурною ідентичністю регіону.

Представлена таблиця пам'яток національного значення наголошує на необхідності зосередженої уваги та охорони. Визнання численних пам'ятників регіонального значення, зокрема масових поховань та меморіалів Голокосту, ще більше підкреслює складні історичні наративи, вбудовані в ландшафт. Цей імператив впливає не лише з юридичної точки зору, але, що важливіше, із зобов'язання зберегти багатогранну ідентичність регіону.

2.2. Значення культурної спадщини в сучасних умовах та форми її збереження (класифікації) в межах Рівненської області

Слід зазначити, що у науковому дослідженні Західного Полісся в межах Рівненської області також може похвалитись значною кількістю культурної спадщини, хоча й у меншій мірі, ніж Волинська область. Зокрема, дані Державного переліку пам'яток культурної спадщини національного значення Рівненської області, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток свідчать про 17 таких пам'яток, однак кількість тих, які підпадають під територіальну площу Західного Полісся є суттєво меншою.

Одним із найбільш відомих об'єктів культурної спадщини Рівненської області є Замкова гора та городище у с. Бабка Вараського району, витoki якої сягають глибокої давнини. Вперше задокументоване українським вченим В.В. Антоновичем у 1940-х роках, це місце зазнало більш детального дослідження завдяки радянському археологу Ю.В. Кухаренку. Замкова гора, розташована біля нині зниклої річки Стубли, колись була вкрита непрохідними болотами та хащами, через які селяни прокладали «берваські» стежки. Центральна частина пагорба, оточена п'ятиметровим земляним валом, нині вкрита чагарниками, стала свідком розкопок 1957-1958 років, під час яких були знайдені фрагменти глиняного посуду, напівзруйноване поховання з кремованими останками та господарські ями.

Сусідній культурний шар поселення, багатший на артефакти, містив житлові та допоміжні споруди, де були знайдені кістки домашніх тварин, залізний ніж та фрагменти точильного бруска. Дослідники датують поселення на Замковій горі VI-X століттями, пов'язуючи його з племенем дулібів і припускаючи, що воно могло слугувати потенційним сховищем або притулком від нападників. Поселення біля села Бабка, коріння якого сягає давньослов'янського житла, цілеспрямовано розвивалося вздовж річки Стир, слугуючи важливим вузловим пунктом у мережі пристаней. Протягом X-XIII століть це поселення функціонувало як замок або погост, контролюючи рух транспорту та захищаючи регіон. Спочатку побудовані з дерева, ці замки

еволюціонували до використання цегли. Оточені земляними валами, частоколами, сторожовими вежами, підвісним мостом і човновим причалом, вони сприяли збору зимової данини, яку навесні перевозили до Києва.

Історик Володимир Рожко стверджує, що Бабчинський замок відіграв ключову роль у регіональному економічному та торговельному житті, що підтверджується багатством місцевості, де мешкали навіть тарпани - дикі поліські коні. Рожко припускає, що занепад Київської Русі в XI-XII століттях зменшив значення водних шляхів і замків, що потенційно призвело до занедбання або руйнування поселення і замку Бабка, можливо, монголо-татарами в XIII столітті, що збігається з поглядами О. Цинкаловського [21].

Рис. 2.27 Пам'ятка археології Західного Полісся. Древньоруське городище у с. Бабка [68]

Багатою історією славиться і с. Дорогобуж Рівненського району. У XI-XII століттях Дорогобуж був столицею місцевого Дорогобузького князівства за часів правління Давида Ігоровича, онука Ярослава Мудрого. Літопис розповідає про передачу Дорогобужа Давидові: «Того ж літа... послав Всеволод по Давида, і привів його до себе, і дав йому Дорогобуж». До 1230 року Дорогобуж входив до складу Луцького князівства, а в 1371 році перейшов у володіння князів Острозьких. Згодом родина Острозьких заснувала новий монастир на місці старого. Згодом Дорогобуж переходив з рук в руки, від Острозьких до Заславських, а потім до Сангушків, Конєцпольських, Валевських, Завішів, Дзодків, Раковичів.

Поселення збереглося від своїх давньоруських витоків до сучасної епохи зі збереженими ровами, валами та неправильною формою планування. Місце розташування колишнього замку легко ідентифікувати, особливо якщо

дивитися з пагорба Успенської церкви, на якому видно давні вали. На початку ХХ століття залишки старого замку, включаючи круглу вежу з потужними контрфорсами та готичними вікнами, були ще видимими, що задокументовано Мечиславом Орловичем у його «Путівнику по Волині» (1929 р.). Незважаючи на стратегічне розташування замку, він піддався плину часу, людській діяльності та мінливим обставинам [18].

Рис. 2.29. Пам'ятка археології. Городище літописного міста Дорогобуж у с. Дорогобуж [19]

На північній межі Західного Полісся розташоване с. Зарічне Сарненського району поблизу якого знаходиться древнє городище. Городище Зарічне, розташоване на правому березі ріки Стир, в урочищі Погост Зарічненський, займає круглу площу розмірами 80 на 90 метрів. Городище, оточене концентричним земляним валом висотою до 2 метрів, має дещо підвищену центральну частину, яка спускається до валу. У 1957 році під час археологічних досліджень городища виявлено культурний шар з обмеженим вираженням, товщиною не більше 0,3 метра. Виявлені артефакти, серед яких фрагменти гончарного посуду з рифленою поверхнею та ліпні глиняні посудини, узгоджуються з хронологічними рамками 11-12 століть.

Значення пам'ятки підсумовано в її паспорті, що підкреслює її актуальність для розуміння соціально-економічних відносин південних укріплених поселень Турово-Пінського князівства Київської Русі. Прикметно, що жодних реставраційних робіт на городищі не проводилося, а з часом на ньому відбулися часткові зміни. Значну увагу дослідженням цього об'єкта приділяв польський науковець Роман Горошкевич. В уривку з публікації

Горошкевича за листопад 1926 року згадується Зарічне, де він описує його як поселення овальної форми над річкою та болотами, що потенційно може бути пов'язане з язичницьким капищем. Горошкевич, який дописував до журналу «Пінська земля», досліджував археологічні пам'ятки в Лунінецькому, Пінському та Столінському повітах у 1923-1927 роках.

Еволюція погостів відображає перехід Русі від язичництва до християнства, коли на зміну храмам прийшли дерев'яні церкви. Слово «погост» набуло нового значення, позначаючи заїжджий двір для мандрівних сановників і торговців. Артефакти Зарічного, що демонструють складні ювелірні вироби з далеких країн, натякають на жваву торгівлю в 9-11 століттях. Історичні документи, в тому числі Словник географічного Королівства Польського, підтверджують існування поселення в 10 столітті [22].

Рис. 2.30. Пам'ятка археології Західного Полісся. Городище у с. Зарічне [71]

На північний захід від м. Рівне знаходиться с. Білів Рівненського району, де розташоване славнозвісне Білівське давньоруське городище. Поруч з Білівським городищем збереглися два кургани, які пережили час. Наприкінці XIX століття археолог К.М. Мельник розпочав розкопки курганних поховань, виявивши значну їх кількість на північній околиці Пересопниці (понад 170 курганів), на південь від Білова біля городища (до 150 курганів) та двома групами біля села Старожуків (понад 170 курганів). Артефакти, знайдені під час цих розкопок, зберігаються в Національному музеї історії України в Києві. Ця велика колекція охоплює кераміку, металеві та кістяні предмети побуту, знаряддя праці, зброю та прикраси. Зокрема, в асортименті є предмети з

характерного поховання ювеліра: залізні молотки, ковадло, бронзові шаблони для виготовлення ювелірних виробів, різноманітні терези. Однак на межі XI-XII століття Білівське городище занепадає, поступаючись місцем фортеці в Пересопниці - нащадку літописного міста, яка перебрала на себе роль резиденції місцевого князя або представників князівської адміністрації [51].

Рис. 2.31. Пам'ятка археології Західного Полісся. Городище у с. Білів [4]

Сусіднє від села Білів село Пересопниця, що слугувало князівською столицею на південному заході Погоринського регіону, відіграло ключову роль в українській історії протягом X-XV століть, слугуючи як політичним, так і культурним центром. Вперше згадана в Літописі Руському в 1149 році як центр Погоринської волості, Пересопниця швидко піднялася до визначного місця серед поселень Давньої Русі. Протягом століття вона слугувала центральним центром однойменного князівства під владою родини Рюриковичів. Протягом середини і кінця XII століття Пересопниця змагалася за звання головного міста східної частини Волинської області. Після монголо-татарської руйнації Пересопниця разом із прилеглими землями увійшла до складу Галицько-Волинського князівства та Королівства Русі.

У 1505 році польський король Олександр подарував Пересопницю Федору Чорторийському, поклавши початок 268-річному зв'язку з родиною Чорторийських. На рубежі XIV-XV століть Пересопниця, колись політичне ядро округи, поступово занепадає. Її функції були перенесені до замку в Жукові, а роль економічного центру в цій частині Волині перебрав на себе Клевань. Після втрати статусу міста у XV та першій половині XVII століть, монастир Різдва Пресвятої Богородиці залишився як свідчення колишньої

величі міста. Зокрема, у монастирі з 1557 по 1561 рік було переписано Пересопницьке Євангеліє, яке є визначною пам'яткою української ренесансної культури та символом державності; Президенти України складають присягу, поклавши руку на Пересопницьке Євангеліє.

У 1630 році, після Берестейської унії, монастир Різдва Пресвятої Богородиці був назавжди переданий Клеванському єзуїтському колегіуму, а згодом розібраний. Відтоді Пересопниця перетворилася на особливе волинського села, яке поступово повертає собі втрачену історію і перетворюється на живий туристичний центр. До пам'яток національного значення у с. Пересопниця належить городище літописного міста, що датується XI-XIII століттями. Розташоване на мисовому укріпленні в урочищі Шпихлір на західній околиці сучасної Пересопниці, це городище «олинського типу», трапецієподібної форми із заокругленим південним кутом, займає площу понад шість гектарів [46].

Рис. 2.32. Пам'ятка археології Західного Полісся. Городище у с. Пересопниця [47]

Історичну цінність має також і курганний могильник у с. Глинне Сарненського району, датований XI-XIII століттями, який являє собою братський цвинтар часів Київської Русі. Розташований за 6 кілометрів на північ від села Глинне, в мальовничому урочищі Юзефін, всього за 600 метрів на схід від монастиря Іверської ікони Божої Матері, цей могильник має розміри 120 на 50 метрів, орієнтований зі сходу на захід. Кладовище, що складається з 28 курганів, розташоване в лісі, на скромному піщаному підвищенні, за 5 кілометрів на захід від річки Ствига [57].

Рис. 2.33. Пам'ятка археології Західного Полісся. Курганний могильник у с. Глинне [13]

Автор провів аналіз пам'яток Західного Полісся національного значення, відповідно до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, розташованих на території Рівненської області [45]. Це комплексне дослідження охоплює різні історичні та культурні об'єкти. З метою підвищення доступності та сприяння всебічному розумінню культурної спадщини, результати цього аналізу були систематизовані та представлені у вигляді зведеної таблиці.

Таблиця 2.4. Нерухомі пам'ятки культурної спадщини національного значення Західного Полісся, що знаходяться на території Рівненської області

№ п/п	Назва	Вид пам'ятки	Місцезнаходження	Датування
1	Городище і селище	археологічна	с. Бабка Вараського району	IX - XIII століття
2	Городище і селище літописного міста Дорогобужа	археологічна	с. Дорогобуж Рівненського району	IX - XIII століття
3	Городище і селище	археологічна	смт Зарічне Вараського району	IX - XIII століття
4	Городище і поселення	археологічна	с. Білів Рівненського району	IX - XIII століття
5	Городище літописного міста Пересопниця	археологічна	с. Пересопниця Рівненського району	IX - XIII століття
6	Курганний могильник	археологічна	с. Глинне Сарненського району	IX - XIII століття

Західне Полісся в межах Рівненської області, вирізняється багатством пам'яток не лише національного, а й регіонального значення. Згідно з даними Державного реєстру нерухомих пам'яток регіонального значення у Рівненській області знаходиться 813 таких об'єкти культурної спадщини. Цей великий перелік підкреслює глибоку культурну та історичну спадщину регіону.

Заслужує на увагу твердження, що велика кількість таких пам'яток не лише відображає внутрішнє багатство культурного полотна Західного Полісся, але й свідчить про сумлінний підхід влади до визначення культурної спадщини регіону, оскільки процедура включення до відповідних переліків передбачає ініціативу з боку органів місцевої влади. Зважаючи на це, варто відзначити більш якісний і відповідальний підхід органів влади Рівненської області у цьому питанні порівняно з сусідньою Волинською областю.

Доречно зазначити, що зосередженість дослідження на Західному Поліссі не виключає включення до нього пам'яток з інших регіонів, що знаходяться в межах адміністративного кордону Рівненської області. Відтак, автором проведено аналіз з метою укладання вичерпного переліку пам'яток регіонального значення, розташованих саме в межах Західного Полісся. Приміткою автора є те, що до переліку не включено стоянки (126 об'єктів у Рівненській області), поселення та інші об'єкти епохи до нашої ери, які складають основну масу історико-культурних пам'яток (496 об'єктів) регіонального значення. Окремо слід звернути увагу на те, що Рівненський перелік не містить інформації про історичні будинки чи садиби, братські могили або меморіальні комплекси та храми чи релігійні споруди в межах Західного Полісся. [56] Результати дослідження відображено у комплексній зведеній таблиці (Додаток Б).[44][45].

Наукове дослідження Західного Полісся на Рівненщині виявляє значну культурну спадщину, хоча й дещо меншу за масштабами порівняно з сусідньою Волинською областю. У Державному переліку пам'яток культурної спадщини загальнодержавного значення у Рівненській області виділено 17 таких пам'яток, частина з яких підпадає під територіальні межі Західного Полісся.

Одним із визначних культурних надбань є Замкова гора та поселення в селі Бабка Вараського району. Задokumentоване з 1940-х років, детальне дослідження пам'ятки під керівництвом радянського археолога Ю.В. Кухаренка виявило артефакти, датовані VI-X століттями. Поселення виконувало стратегічну роль, потенційно як притулок, а пізніше перетворилося на замок

або церковне подвір'я, демонструючи своє історичне та економічне значення. Дорогобуж, колишня столиця місцевого князівства в 11-12 століттях, являє собою ще одну історичну перлину. Незважаючи на його давнє походження та стратегічне розташування, залишки його старого замку, включаючи круглу вежу, піддалися часу та людській діяльності. У селі Зарічне на північному кордоні Західного Полісся розташоване давнє городище з концентричним земляним валом, що датується XI–XII століттями. Знайдені артефакти проливають світло на соціально-економічні відносини в Туров-Пінському князівстві Київської Русі. Поселення, потенційно пов'язане з язичницьким храмом, відображає перехід від язичництва до християнства. Село Білів може похвалитися Білівським давньоруським городищем зі збереженими курганами. Розкопки виявили велику колекцію кераміки, металу, кістяних предметів, інструментів, зброї та ювелірних виробів, що дає уявлення про повсякденне життя того часу. Занепад Білівського городища на зламі XII-XIII століть породив фортецю в Пересопниці.

Пересопниця, яка колись була політичним і культурним центром у 10-15 століттях, відіграла ключову роль в українській історії. З часом його популярність зменшилася, і врешті-решт він перетворився на маленьке село. Монастир Різдва Пресвятої Богородиці з відомим Пересопницьким Євангелієм служить свідченням його колишньої слави.

Курган у селі Глинне Сарненського району, що датується XI-XIII століттями, додає історичної цінності як братський цвинтар часів Київської Русі.

Систематична презентація нерухомих пам'яток культурної спадщини Західного Полісся в межах Рівненської області, викладених у Державному реєстрі, підкреслює багатий історико-культурний гобелен регіону. Включення пам'яток як національного, так і регіонального значення означає сумлінний підхід до збереження спадщини. Примітно, що Рівненщина випереджає свою сусідку, Волинь, у документуванні об'єктів культурної спадщини.

Висновок до Розділу II

У цьому розділі наголошується на важливості охорони культурної спадщини у Західному Поліссі Волинської області. Визначення культурної спадщини, викладене в Законі України «Про охорону культурної спадщини», охоплює широке коло об'єктів – від археологічних знахідок та історичних пам'яток до шедеврів архітектури, ландшафтних пам'яток, об'єктів нематеріальної культурної спадщини. У дослідженні акцентується увага на багатстві культурної спадщини Волинського Полісся, висвітлено різні категорії культурних об'єктів, які зберегли свою автентичність протягом століть.

Місто Володимир-Волинський виділяється як визначна культурна пам'ятка своїм давнім центром, що датується X-XII століттями. Фортифікаційні споруди Володимирського дитинця з його чотирикутною формою та розгалуженими оборонними спорудами є типовим зразком оборонної архітектури на Волині. Крім того, меморіальний комплекс «Жертвам фашизму» служить пронизливим нагадуванням про звірства, скоєні під час Другої світової війни в регіоні.

У розділі наведено вичерпний перелік нерухомих пам'яток національного значення Західного Полісся, розташованих у Волинській області. Це археологічні пам'ятки, історичні садиби, меморіальні комплекси. Примітно, що до списку увійшли давньоруське поселення «Вали» у Володимирі-Волинському, давні поселення у Зимному та Затурці, а також історичні садиби, такі як родинний маєток Липинських та будинок композитора І. Ф. Стравінського. Крім того, досліджено масові поховання та пам'ятники, присвячені жертвам Другої світової війни, особливо зосереджуючись на Голокості. Меморіальний комплекс біля села Бахів та трагедія у селі Кисилин слугують похмурим нагадуванням про звірства, скоєні під час німецької окупації. Детальна каталогізація нерухомих пам'яток національного значення є цінним ресурсом для розуміння культурного гобелена Західного Полісся. Вартими уваги прикладами є стародавні поселення, історичні садиби та археологічні пам'ятки. Дослідження також наголошує на вшануванні пам'яті

жертв Другої світової війни, зокрема через масові поховання та меморіали Голокосту, визнаючи бурхливу історію регіону.

Представляючи вичерпний перелік пам'яток культурної спадщини в регіоні, автор виступає за їх подальше збереження. Автор також посилює роль культурної спадщини у формуванні регіональної ідентичності та підкреслює необхідність інклюзивних заходів для забезпечення доступності та активної участі громади. По суті, проведене дослідження є свідченням культурного багатства Волині Західного Полісся та залучає постійні зусилля щодо захисту та популяризації його різноманітної спадщини для майбутніх поколінь.

Також було здійснено комплексний огляд культурної спадщини Західного Полісся в межах Рівненської області, України. Незважаючи на дещо менший обсяг культурної спадщини порівняно з Волинською областю, Західне Полісся у Рівненській області може похвалитися значною кількістю пам'яток національного та регіонального значення. Дослідження зосереджене на кількох ключових археологічних пам'ятках, таких як Замкова гора в Бабці, поселення в Дорогобужі, давнє поселення в Зарічному, Білівське давньоруське городище, Пересопниця та курган у Глинному. Замкова гора в Бабці, історичне значення якої сягає VI – X століть, дає уявлення про давню історію регіону. Поселення в Дорогобужі, колись столиці місцевого князівства, та село Зарічне з його археологічними знахідками XI - XII століть сприяють розумінню соціально-економічних відносин у Туров-Пінському князівстві Київської Русі. Дослідження розкриває історичну еволюцію Пересопниці, яка слугувала політичним і культурним центром протягом X – XV століть, підкреслюючи її значення в українській історії. Крім того, наголошується на значенні кургану в Глинному як братського кладовища Київської Русі. Ретельний аналіз та документація цих пам'яток, представлена в стислій зведеній таблиці, є важливим ресурсом для істориків та діячів культури. Слід зазначити, що включення до Рівненщини пам'яток регіонального значення, що відображає сумлінний підхід місцевої влади, додає розуміння культурної спадщини Західного Полісся. Наголос на індивідуальному підході, як видно з вичерпного

переліку пам'яток регіонального значення, демонструє прихильність до визнання різноманітних історичних та культурних аспектів Західного Полісся.

РОЗДІЛ ІІІ. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ І ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Розділ ІІІ досліджує взаємозв'язок сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) з проблемами, пов'язаними зі збереженням культурної спадщини. Розділ поділено на три підрозділи, кожен з яких присвячений конкретним аспектам цих складних аспектів. Нами розглядається вплив військового стану на збереження історико-культурних пам'яток України. Акцентуючи увагу на викликах, пов'язаних з умовами воєнного часу, ми оцінимо вразливість об'єктів культурної спадщини. Вивчаючи тематичні дослідження та історичні приклади, розділ підкреслює нагальну потребу в інноваційних стратегіях збереження в зонах конфліктів і наголошує на ролі ІКТ у пом'якшенні цих викликів. Нами проаналізовано регіональний досвід у ширших рамках збереження європейської спадщини. Спираючись на досвід європейських практик збереження, ми проаналізуємо успішні кейси та ініціативи. Оцінюючи регіональний контекст, нами буде визначено найкращі практики, які можуть сприяти ефективному збереженню культурної спадщини. Нами наголошується акцент на ролі міжнародного співробітництва та обміну знаннями у зміцненні зусиль зі збереження спадщини. У розділі нами проаналізовано виклики та можливості в організації природоохоронної діяльності в специфічному контексті Західного Полісся. У дослідженні окреслено відмінні характеристики регіону, які впливають на природоохоронні зусилля. Беручи до уваги екологічні, культурні та історичні чинники, розділ надає індивідуальні рекомендації щодо оптимізації природоохоронних стратегій у контексті Західного Полісся.

3.1. Військовий стан і проблеми збереження пам'яток історії та культури

В умовах збройного конфлікту захист культурної спадщини стає першочерговим завданням, і Україна, визнаючи важливість своїх культурних цінностей, запровадила комплексні заходи для їх збереження. Міністерство культури та інформаційної політики України відіграє ключову роль у формуванні та реалізації державної політики у сфері охорони, збереження та

реставрації культурної спадщини, наголошуючи на важливості цих зусиль навіть в умовах збройної агресії. Культурні цінності в Україні, що охоплюють музеї, галереї, заповідники, бібліотеки та архіви, свідчать про історичний розвиток українського народу та роблять внесок у світову культурну спадщину. На жаль, ці цінні надбання можуть бути пошкоджені або знищені під час збройних конфліктів, у тому числі на тимчасово окупованих територіях. Для зменшення цих ризиків Україна є підписантом Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, яка датується 14 травня 1954 року. Це зобов'язання вимагає підготовки та здійснення захисних заходів, навіть у мирний час, для запобігання негативним наслідкам збройних конфліктів для культурних цінностей. Окреслено кілька превентивних заходів, серед яких систематизація інформації про культурні цінності, протоколи пожежної безпеки, протиугінні заходи, підготовка планів і матеріалів для екстреної евакуації. Періодичні тренінги для працівників закладів культури та створення захисних споруд ще більше сприяють стійкості культурної спадщини в кризові часи [24].

Визначення культурних цінностей, викладене в Конвенції, підкреслює широкий спектр охоплених об'єктів, починаючи від пам'ятників і археологічних пам'яток і закінчуючи творами мистецтва, рукописами та науковими колекціями. Важливо, що військове використання культурних цінностей суворо заборонено міжнародним гуманітарним правом, на чому наголошується в Інструкції про порядок імплементації норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. Нормативно-правова база захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту в Україні охоплює різноманітні міжнародні угоди, зокрема Гаазькі конвенції 1907 та 1954 років, їх виконавчі положення та додаткові протоколи. Крім того, національне законодавство, таке як Кодекс цивільного захисту України, Закон про правовий режим воєнного стану та інші, забезпечує міцну основу для вирішення різних аспектів захисту та евакуації [31, 54, 55].

Порядок евакуації визначається виходячи з характеру надзвичайної ситуації, в тому числі військового характеру. Планування евакуації залучає регіональні, місцеві органи та органи об'єкта, враховуючи безпечні райони, процеси оповіщення та життєзабезпечення евакуйованого населення. Відповідальність за евакуацію культурних цінностей лежить на відповідних органах та організаціях, зокрема на Міністерстві культури та інформаційної політики України, Міністерстві юстиції та інших. Україна обрала комплексний підхід до захисту своєї культурної спадщини під час збройного конфлікту. Дотримуючись міжнародних конвенцій, встановлюючи правові рамки та впроваджуючи практичні заходи, Україна прагне забезпечити збереження своєї багатой культурної спадщини навіть у складних обставинах.

У контексті Західного Полісся збереження культурної спадщини на випадок збройного конфлікту є дуже важливим питанням. Культурні цінності цих регіонів слугують відчутним свідченням історичного становлення українського народу, представляючи собою невід'ємну частину світової культурної спадщини. До заходів щодо охорони та збереження належать:

- Систематизація інформації про культурні цінності з деталізацією, що дозволяє однозначно ідентифікувати, а також обов'язкова фотозйомка та дублювання інформації за допомогою надійних засобів зберігання.
- Здійснення заходів пожежної безпеки в закладах культури, що зберігають культурні цінності.
- Вжиття заходів захисту від крадіжки, знищення або пошкодження культурних цінностей.
- Підготовка планів та надання допоміжних матеріалів для екстреної евакуації пріоритетних культурних цінностей у разі виникнення загроз.
- Проведення періодичних тренінгів для працівників закладів культури з питань охорони та евакуації культурних цінностей.
- Влаштування захисних споруд та засобів охорони закладів культури.

Визначення культурних цінностей, викладене у статті 1 Конвенції, охоплює рухомі або нерухомі цінності, що мають велике значення для

культурної спадщини кожної країни. Це, зокрема, пам'ятники, археологічні пам'ятки, твори мистецтва, рукописи, книги та наукові колекції. Важливо, що конвенція забороняє використання культурних цінностей у військових цілях, наголошуючи на збереженні цих цінностей під час збройних конфліктів.

Захист культурних цінностей в Україні під час збройного конфлікту регулюється різними міжнародними угодами та національним законодавством, зокрема Гаазькими конвенціями 1907 та 1954 років, нормативно-правовими актами про їх виконання, додатковими протоколами, Кодексом цивільного захисту України, а також спеціальними законами, що стосуються воєнного стану та прав і свобод громадян на тимчасово окупованих територіях.

Процедури евакуації прописані в Кодексі цивільного захисту, і виконуються вони виходячи з характеру надзвичайної ситуації. У плануванні евакуації беруть участь регіональні, місцеві органи та установи, які мають такі обов'язки, як визначення безпечних районів, повідомлення відповідних організацій та забезпечення життєзабезпечення евакуйованих. За планування евакуації культурних цінностей відповідають Міністерство культури, Міністерство юстиції, Державна архівна служба України та інші органи.

Також в Україні створена Перша допомога культурній спадщині в надзвичайних ситуаціях: Міжнародні стратегії для України. Науково-методичне видання «Перша допомога культурній спадщині в надзвичайних ситуаціях: міжнародні стратегії для України» дає уявлення про теорію та практику збереження культурної спадщини в надзвичайних умовах, як в Україні, так і за її межами. Розроблена в рамках проекту «Перша допомога культурній спадщині в умовах конфлікту: міжнародні стратегії для України», що реалізовувався в Україні з 2015 по 2016 рік за ініціативи ГО «Музей Майдану» та за підтримки Фонду культури та розвитку Принца Клауса (Нідерланди) та Посольства США в Україні, колекція спрямована на виклики, з якими стикається культурна спадщина України з 2013 року. включно з масовими мирними протестами, зіткненнями за владу, анексією Криму та російсько-українською війною на Донбасі. Компіляція, наукове редагування та передмова належить Ігорю

Пошивайлу. Художнім оформленням та версткою займалася Ольга Ващевська. Літературним редагуванням займалися Наталія Набока та Юлія Патлан. Англійський переклад виконали Ігор Пошивайло та Ірина Шувалова, а російський – Юлія Патлан. Це видання, фінансово підтримане Фондом Принца Клауса та Посольством США в Україні, включає [48]:

- Колекція: "Безпека культурної спадщини"
- Колесо швидкого реагування на надзвичайні ситуації
- Антикризовий план реагування на надзвичайні ситуації
- Гейміфікація на тему «Охорона культурної спадщини»

Оголошення воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року у відповідь на повномасштабне російське вторгнення залишило незгладимий слід на культурній спадщині країни. Війна призвела до масштабних руйнувань культурних установ та об'єктів спадщини, причому приголомшливі цифри підкреслюють масштаби збитків. Станом на кінець березня 2023 року записи свідчать про те, що щонайменше 580 об'єктів культурної спадщини були зруйновані або пошкоджені, а також понад 1373 пошкоджені об'єкти культурної інфраструктури, що завдало сукупних фінансових втрат у розмірі близько 2,6 мільярда доларів США. Ширший сектор культури, туризму, спорту та розваг також зазнав значних фінансових втрат на загальну суму 15,1 млрд. дол. Відповідальність за збереження культурної спадщини, яка вважається основоположним елементом формування української ідентичності, лежить на державі, як це передбачено статтею 54 Конституції України. Незважаючи на такі нормативно-правові рамки, як закони про охорону культурної спадщини, культури, а також про експорт, імпорт та повернення культурних цінностей, залишаються проблеми із забезпеченням належного збереження та раціонального використання об'єктів культурної спадщини.

Після російського вторгнення розгорнулася культурна катастрофа, порівнянна за масштабами з історичними випадками руйнувань нацистською Німеччиною та Ісламською державою. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) висловила глибоке занепокоєння та

закликала до негайного припинення нападів на цивільні об'єкти, наголосивши на захисті культурної спадщини під час збройного конфлікту. Такі організації, як Центр Симона Візенталя, закликали ЮНЕСКО захистити релігійні та культурні об'єкти в Україні. У відповідь на ці виклики в Україні були започатковані різноманітні ініціативи. Міністерство культури та інформаційної політики ініціювало збір інформації про зруйновані об'єкти культурної спадщини, закликавши бути обережними у поширенні такої інформації задля захисту культурних цінностей. Український культурний фонд запровадив інтерактивну «Мапу культурних втрат», щоб задокументувати та візуалізувати наслідки конфлікту. Серед волонтерів з'явився один із помітних проєктів – «Збережемо українську культурну спадщину онлайн» (СУХО). Ця міжнародна ініціатива спрямована на архівування культурних цінностей в Інтернеті із залученням понад тисячі бібліотекарів, архівістів та дослідників за підтримки таких установ, як Український науково-дослідний інститут Гарвардського університету та Університет Альберти. Станом на вересень 2022 року в Україні зафіксовано понад 500 епізодів пошкодження та руйнування культурних об'єктів. Не обійшли стороною і релігійні об'єкти, меморіали та місця поховань, значних втрат зазнали численні церкви, синагоги та кладовища. Руйнування музеїв, бібліотек та історичних будівель ще більше посилює культурне спустошення. Оскільки Україна стикається з цими викликами, зростає потреба у спільних зусиллях між органами державної влади, громадянським суспільством та бізнес-сектором у сфері культурної політики. Зміцнення законодавства та підвищення спроможності неурядових організацій можуть відігравати важливу роль у моніторингу, управлінні та збереженні культурної спадщини. Залучення громадян, незалежно від їхнього місцезнаходження, має вирішальне значення для забезпечення доступності та збереження культурних благ [34].

На відміну від деяких країн, в Україні поширена думка, що цінність історичних споруд є самоочевидною і не потребує пояснень. Хоча експерти можуть оголосити об'єкт цінним, більш широке значення та вплив на

пересічного жителя часто залишаються другорядними міркуваннями. Останніми роками в Україні стрімко розвивається внутрішній туризм, багато агентств організують поїздки до історичних місць. Українці охоче відвідують музеї, купують сувеніри та роблять свій внесок у місцеву економіку, побудовану навколо туристичної привабливості історичних садиб та парків. Вирішення інфраструктурних питань, таких як ремонт доріг та покращення туристичних зручностей, є не лише важливим для місцевого соціально-економічного розвитку, але й забезпечує стійке збереження культурної спадщини. Економічна цінність історичних пам'яток виходить за межі туризму, впливаючи на зростання малого та середнього бізнесу, зосередженого в історичних центрах. Інвестори схильні підтримувати розвиток історичних районів через їх унікальну привабливість. Податки на нерухомість, якщо вони застосовуються, можуть поповнювати місцеві бюджети, а історичні громадські простори часто служать місцем проведення різних заходів. Історичні місця пропонують більше, ніж економічні вигоди – вони гарантують сталий розвиток та відображають культурну ідентичність, складаючи важливу частину історії нашої нації та сприяючи відчуттю спадкоємності. Хоча українське законодавство передбачає інструменти для захисту нерухомої культурної спадщини, стійкої моделі збереження бракує. Існуючі норми носять примусовий характер, наголошуючи на контролі та покаранні, а не сприяючи недержавним ініціативам. Зі зменшенням інтересу з боку уряду до культурної політики та скороченням бюджетів на збереження спадщини виникає порожнеча, яка ставить під загрозу всю систему [66].

Громадські організації та установи взяли на себе більш активну роль у захисті історичних центрів, особливо в умовах ігнорування з боку національного уряду та агресивного будівництва в історичних районах. Однак співпраці та конструктивному діалогу між неурядовими організаціями, муніципалітетами та державними інституціями заважає взаємна недовіра та відсутність дієвих механізмів співпраці. Апатія та байдужість громади в поєднанні з відсутністю інформації про цінність історичних будівель сприяють

загибелі багатьох історичних споруд. Хоча фахівці тепер мають право приватно практикуватися в архітектурній реставрації, фокус залишається на реставрації заради неї самої, а не на продуктивному використанні та сталому розвитку.

У цьому контексті набуває популярності приватно-громадське партнерство (ПГП). Спочатку це метод, який набув популярності протягом останніх десятиліть, в основному застосовується до великих інфраструктурних проектів. По суті, він являє собою договірну угоду між державним органом (будь-якого рівня) і приватною організацією, в якій навички (технічна експертиза, знання) і активи (майнові цінності) кожного учасника розподіляються для надання послуги або продажу об'єкта, який приносить користь громаді. Крім розподілу ресурсів, кожен учасник розділяє ризики, вигоди та можливості при реалізації послуги або проекту. Це складна кооперація, яка найкраще підходить для великих проектів з вимогою довгострокового обслуговування та експлуатації. Широке впровадження ПГП вимагає демонстрації відчутної економії коштів та переваг ефективності для політиків та платників податків (зрештою, для всіх зацікавлених сторін). Коли ПГП застосовуються до збереження культурної спадщини, воно «залежить від контексту, і те, що може бути успішним за одних обставин, може бути справжнім колапсом в інших. ПГП можуть залучати кошти приватного сектору, створювати можливості для отримання прибутку приватним сектором, полегшувати навантаження на державні структури. Партнерство між приватним та третім секторами (громадськістю, неурядовими організаціями, фінансово невмотивованими групами людей, ОСББ, активістами тощо) постає як механізм досягнення мети збереження та відновлення міських утворень та менш монументальних історичних об'єктів». До переваг ПГП можна віднести: [99]

- Оптимальні та багатовимірні рішення для інфраструктурних проектів.
- Швидша реалізація проектів та зменшення затримок у проектах.
- Швидша та вища окупність інвестицій у порівнянні з традиційними методами завдяки інноваційним розробкам та підходам до фінансування.

- Аналіз очікуваного значення «життєздатності» проекту і програмування таких компонентів проекту, як експлуатація і технічне обслуговування, їх вартість, а також очікуване зниження витрат.

- Зважені ризики від початкового етапу до визначення доцільності індивідуального проекту, що розподіляються між державним і приватним секторами, забезпечуючи безпрограшну ситуацію для всіх залучених сторін.

- Вивільнення додаткових бюджетних коштів для фінансування більш важливих соціально-економічних проектів, зменшення дефіциту бюджету.

- Прийняття та підтримка високих стандартів якості протягом усього проекту.

- Зниження податкового навантаження на «користувачів».

- Дозволяє уряду вільно виконувати свої зобов'язання щодо делегування.

Основою успішного ПГП є:

- Ефективні методи виявлення змінних потреб кожного партнера.
- Культура довіри та співпраці між партнерами (прогрес зі швидкістю довіри).

- Прозорість у розподілі функцій та ролей партнерів.

- Побудова постійних відносин, відкритість до спілкування.

- Важливість лідерства.

- здатність кожного партнера виконувати взяті на себе зобов'язання.

- Відкритий доступ до важливої інформації для кожного з партнерів.

- Наявність фінансових та інших ресурсів.

- Відповідає відповідним нормативним вимогам.

- Можливість більш широкого застосування.

Критеріями успішного ПГП у сфері збереження культурної спадщини є: визнання історичної будівлі комунальною власністю поза статусом; існування стійкої групи, яка ініціює діяльність, як правило, з боку уряду, третього сектора або громади; існування каталізатора, який змінює ідею трансформації, може виходити з приватного, державного, третього секторів чи будь-якого іншого;

широка підтримка проекту з боку місцевої громади; постійна підтримка з боку державного сектору, включаючи рівні влади, які не беруть безпосередньої участі в проекті; диверсифікація джерел фінансування від традиційного, приватного, до нетрадиційного, в тому числі державних установ.

Зобов'язання всіх учасників бути максимально гнучкими з точки зору можливого використання, фінансування, графіка та взаємодії, доки не буде вироблено збалансований та прийнятний альтернативний сценарій. Для цього потрібна дипломатія, компроміс і терпіння, адже будь-який проект викликає помітну хвилю скептицизму. Водночас, застосування механізму ПГП до збереження пам'яток та визначних місць має свою специфіку. Зокрема, необхідно визнати повну цінність пам'ятки та необхідність застосування методології наукової реставрації, діяти відповідно до вимог пам'яткоохоронного законодавства та норм реставрації. У цьому випадку реставрацію окремо взятої будівлі можна розглядати як каталізатор подальших соціально-економічних змін та відновлення історичного району (на думку Донована Репкіми, такі споруди є «білими слонами»). Громада виступає повноцінним партнером у відносинах та процесах, що визначають стан та подальшу долю історичної спадщини.

3.2. Регіональний досвід у європейській пам'яткоохоронній діяльності

Культурна спадщина Європи варіюється від природної до цифрової, від матеріальної до нематеріальної форми. У той час як природна спадщина складається з флори та фауни будь-якого конкретного ландшафту, цифрова спадщина – це рукотворна анімація або цифрове мистецтво, а також тексти, відео, зображення та записи. Історичні пам'ятки, пам'ятники та будівлі, археологічні пам'ятки, міста, книги, твори мистецтва та одяг є частиною матеріальної спадщини. Нематеріальна спадщина позначає абстрактні форми спадщини, такі як уявлення, знання, практики, висловлювання, навички, пов'язані об'єкти, культурні простори, сценічне мистецтво, традиційна майстерність, усні традиції та соціальні практики. Плекаючи вищесказане,

необхідно захищати їх, оберігати від природної чи антропогенної шкоди та заохочувати розмову в культурному розмаїтті.

«Європейська культурна конвенція 1954 року» є основоположним документом, який артикулює зобов'язання держав-членів Ради Європи зберігати та популяризувати свою спільну культурну спадщину. Наголошуючи на меті досягнення більшої єдності між державами-членами, Конвенція заохочує вивчення мов, історії та культури різних країн. Вона встановлює принципи збереження культурного внеску, взаємного співробітництва, полегшення переміщення та обміну культурними об'єктами. Передбачається створення Комітету експертів з питань культури, який пропонуватиме та інтерпретуватиме положення, сприятиме спільним діям та консультаціям. Конвенція також стосується територіального застосування, набуття чинності та денонсації. Конвенція, прийнята в 1954 році, підтверджує відданість Ради плеканню різноманітної культурної мозаїки Європи [20].

Одною із наймасштабніших подій в контексті охорони культурної спадщини є Дні європейської спадщини. Дні європейської спадщини, спільно організовані Європейським Союзом та Радою Європи, ініційовані в 1985 році, виділяються як одна з найвідоміших культурних подій у Європі. Під час Днів європейської спадщини тисячі пам'яток і місць відкривають свої двері, деякі з яких зазвичай закриті для відвідувачів протягом року. Це дозволяє людям насолоджуватися безкоштовним відвідуванням, дізнаватися про спільну культурну спадщину та ставати частиною охорони спадщини Європи для нинішніх і майбутніх поколінь. Дні європейської спадщини надають доступ до тисяч рідко відкритих місць та унікальних подій для понад 20 мільйонів людей щороку. За допомогою цих заходів організатори мають на меті:

- Підвищити обізнаність про культурне багатство та різноманітність Європи.
- Стимулювати інтерес до культурної спадщини Європи.
- Протидіяти расизму та ксенофобії та заохочувати більшу толерантність до інших культур по всій Європі.

- Інформувати про необхідність захисту культурної спадщини.
- Протидіяти соціальним та політичним викликам в культурному секторі.

Дні європейської спадщини проходять у 50 країнах-підписантах Європейської культурної конвенції щороку у вересні та організуються у тісній співпраці з національними координаторами. У кожній країні за організацію заходів відповідає мережа регіональних та місцевих органів влади, громадських та приватних груп, тисячі волонтерів. Кожен рік має унікальну європейську тематику. Країни можуть приєднатися до щорічної спільної теми, вони можуть організувати заходи навколо локальної теми або теми на свій вибір [94].

Культурна спадщина в Європі – це різноманітний і багатий образ культурних і творчих проявів, який служить спадщиною від минулих поколінь і спадщиною для майбутніх. Це охоплює широкий спектр, включаючи природні, побудовані та археологічні пам'ятки, музеї, пам'ятники, твори мистецтва, історичні міста, літературні, музичні та аудіовізуальні твори, а також знання, практики та традиції європейських громадян. Значення культурної спадщини виходить за межі індивідуального життя, виступаючи рушійною силою для культурного та креативного секторів. Вона сприяє створенню та примноженню соціального капіталу Європи, відіграючи вирішальну роль в економічному зростанні, зайнятості та соціальній згуртованості. Крім того, культурна спадщина має потенціал для відродження як міських, так і сільських районів, сприяючи сталому туризму. Європейський Союз бере активну участь у збереженні та просуванні культурної спадщини Європи за допомогою різних політик та програм, хоча основна відповідальність лежить на державах-членах, регіональних та місцевих органах влади. Програма «Креативна Європа» є помітною ініціативою на підтримку культурної спадщини, і вона все більше інтегрує міркування спадщини в політику, пов'язану з дослідженнями, інноваціями, освітою, навколишнім середовищем, зміною клімату, регіональним розвитком та цифровими технологіями. Кілька програм

фінансування ЄС, таких як Horizon 2020, Erasmus+, Europefor Citizens та Європейські структурні та інвестиційні фонди, сприяють збереженню та популяризації культурної спадщини. Держави-члени співпрацюють у політиці культурної спадщини через Раду міністрів у справах освіти, молоді, культури та спорту та відкритий метод координації. Експертна група Єврокомісії з питань культурної спадщини, ініційована у 2019 році, консультує щодо імплементації політик ЄС у цій сфері із залученням держав-членів, асоційованих країн, мереж культурної спадщини, організацій громадянського суспільства, міжнародних організацій та інституцій ЄС. Європейська програма дій щодо культурної спадщини (2018) є важливою ініціативою на рівні ЄС, яка відображає спільну структуру діяльності, пов'язаної зі спадщиною. Спираючись на успіх Європейського року культурної спадщини 2018 року, ця структура встановлює чотири ключові принципи та окреслює п'ять основних напрямків подальших дій щодо культурної спадщини Європи: 4 ключові принципи: цілісний; мейнстрімінг/інтегрований; формування політики, заснованої на фактичних даних; багатосторонність. 5 напрямків подальшої дії:

- Інклюзивна Європа: участь та доступ для всіх
- Стійка Європа: розумні рішення для згуртованого та сталого майбутнього
- Стійка Європа: захист спадщини, що перебуває під загрозою зникнення
- Інноваційна Європа: мобілізація знань та досліджень
- Зміцнення глобального партнерства та міжнародного співробітництва

Проект «Можливості/загрози спадщини в межах мегаподій у Європі» (НОМЕЕ) був спільною ініціативою, яка об'єднала відомі дослідницькі центри, що спеціалізуються на збереженні культурної спадщини та плануванні мегаподій. Ця ініціатива, що фінансується Європейською спільною програмною ініціативою з культурної спадщини, мала на меті дослідити, як міста використовують мегаподії для сприяння економічному розвитку. За участю ключових інституцій та посадових осіб, які мають досвід у політиці щодо спадщини та плануванні мегаподій у Європі, проект призвів до створення Хартії мегаподій у містах, багатих на спадщину, покликаної допомогти особам,

які приймають рішення, та зацікавленим сторонам у вирішенні нових проблем. У проекті, проведеному дослідниками з Міланського політехнічного університету (Італія), Університету Халла (Велика Британія), Університету Неаполіса в Пафосі (Кіпр) та Міжнародного культурного центру (Польща), взяли участь 16 асоційованих партнерів, серед яких національні та місцеві установи, а також некомерційні організації, що займаються спадщиною та мегаподіями по всій Європі. Партнерами були такі організації, як Міністерство культурної спадщини та мистецтв Італії, Лотерейний фонд спадщини Великої Британії, Рада національної спадщини Польщі, Фонд ECoC Matera-Basilicata 2019, місто Мілан, район Пафос, ENCATC та Університетська мережа культурних столиць Європи (UNeECC). Традиційно міста використовували мегаподії для капітальних інвестицій та міжнародної впізнаваності, розвиваючи нову інфраструктуру та громадські об'єкти. Однак відбувся зсув у бік повторного використання існуючих об'єктів та регенерації внутрішніх та прилеглих районів. Для багатих на спадщину європейських міст цей зсув несе як можливості, так і загрози.

«Мегаподія» – це масштабна подія, така як культурний фестиваль або міжнародна конференція, що характеризується значним розміром, глобальною видимістю та значним економічним впливом. Ці заходи приваблюють величезну аудиторію, привертають широку увагу ЗМІ та часто передбачають масштабний розвиток інфраструктури. Надаючи можливості для демонстрації приймаючого міста чи країни на світовій арені, мега-події також створюють проблеми, включаючи фінансові ризики та потенційні соціальні та екологічні наслідки. Цей термін охоплює різноманітні великомасштабні явища, спільними для яких є привернення глобальної уваги. Проект генерував цінні інсайти на перетині планування мегаподій та культурної спадщини. Ключові результати включали огляд літератури про зв'язок культурної спадщини та мегаподій, книгу з документуванням тематичних досліджень під назвою «Мегаподії та спадщина: досвід п'яти європейських міст», а також звіти про міську спадщину в Matera-Basilicata 2019 ECoC та події під час пандемії Covid-19 у Європі. Крім

того, у березні 2022 року журнал *European Planning Studies* опублікував спеціальний випуск під назвою «Культурні мегаподії та спадщина: виклики для європейських міст». Проект НОМЕЕ заклав якісну основу для організації мегаподій у містах спадщини, сприяючи діалогу та інноваціям у європейській культурній спадщині в контексті міського планування. Проект залучив наукові кола, культурних діячів, місцевих лідерів, підприємства та громади для вирішення нових викликів, з особливим акцентом на епоху після пандемії, що визнало журі премії [96].

Навчальна програма, ініційована в рамках проекту НОМЕЕ, була розроблена у співпраці з міжнародними партнерами, включаючи польські та європейські інституції, з метою підвищення кваліфікації у сфері збереження культурної спадщини та інтеграції її в освіту дорослих. За основу проекту було взято Erasmus під назвою «Навчаймо Європу! Європейська спадщина як педагогічний та інтеграційний інструмент в освіті дорослих», тренінг спрямований на збагачення освіти, підвищення компетентностей вчителів та вирішення нових викликів у збереженні культурної спадщини. Відповідно до визначення культурної спадщини ЮНЕСКО, тренінг охоплює матеріальні та нематеріальні аспекти, наголошуючи на важливості спадщини в різних формах, таких як рухомі та нерухомі культурні активи, усні традиції та природна спадщина. Європейська перспектива підкреслює різноманітні культурні прояви, включаючи природні, побудовані та археологічні пам'ятки, музеї, пам'ятники, твори мистецтва, а також знання та традиції європейських громадян. Тренінг визнає відповідальність держав-членів, регіональних та місцевих органів влади, а також ЄС у збереженні та примноженні культурної спадщини Європи. Викладання культурної спадщини висвітлюється як європейський інструмент, що сприяє розумінню історичних та культурних коренів, просуває компетенції європейського громадянства та заохочує міжкультурний підхід до життя. Підкреслюється взаємозв'язок культурної спадщини з різними предметами, що викладаються в школах, створюючи спільну мову між різними національностями. Цільовою групою для цього тренінгу є вчителі державних

або приватних шкіл та навчальних закладів. Програма адаптується до конкретних запитів, враховуючи предмети, що викладаються, та початкові рівні учасників. Він застосовує збалансований підхід між формальною та неформальною освітою, активним відпочинком у приміщенні та на свіжому повітрі, а також заохочує міжнародну мобільність та міжкультурне навчання. Навчальні модулі охоплюють широкий спектр тем, від вступу до культури та культурної спадщини до розробки персоналізованих траєкторій навчання та викладання. Програма включає практичні заняття, заходи на свіжому повітрі та відвідування місцевих шкіл, сприяння інноваціям, налагодженню зв'язків та міжнародному співробітництву. Сертифікація надається на основі кількості відвіданих годин з можливістю продовження тривалості курсу. Витрати повністю покриваються грантом Erasmus, і зацікавлені сторони можуть зв'язатися з установою-організатором для отримання детальної інформації про витрати та послуги, що надаються для планування проєктів мобільності. [95]

Важливу роль у збереженні культурної спадщини також відіграє ЮНЕСКО, аббревіатура від Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, є спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй (ООН), яка була створена 16 листопада 1945 року. Конституція вступила в силу в 1946 році і мала на меті сприяти міжнародному співробітництву в галузі освіти, науки і культури. Постійна штаб-квартира ЮНЕСКО знаходиться в Парижі, Франція. Спочатку ЮНЕСКО зосередилася на реконструкції шкіл, бібліотек і музеїв, які були зруйновані в Європі під час Другої світової війни. З тих пір її діяльність в першу чергу зосереджена на сприянні, підтримці і доповненні національних зусиль держав-членів по ліквідації неписьменності і розширенню безкоштовної освіти. ЮНЕСКО також прагне заохочувати вільний обмін ідеями та знаннями шляхом організації конференцій та надання послуг клірингу та обміну. Оскільки з 1950-х років до ООН приєдналося все більше країн, що розвиваються, ЮНЕСКО почала виділяти більше ресурсів для вирішення своїх конкретних проблем, включаючи бідність, високий рівень неписьменності та відсталість. На додаток до підтримки освітніх та наукових програм, ЮНЕСКО

бере участь в ініціативах, спрямованих на захист природного середовища та спільної культурної спадщини людства. Наприклад, в 1960-х роках ЮНЕСКО допомогло врятувати давньоєгипетські пам'ятники від затоплення водами Асуанської високої греблі. У 1972 році ЮНЕСКО спонсорував міжнародну угоду про створення Списку всесвітньої спадщини, в якому визначені культурні об'єкти та природні зони, що потребують державної охорони. У 1980-х роках Міжнародна комісія ЮНЕСКО з вивчення проблем комунікації на чолі з ірландським державним діячем і лауреатом Нобелівської премії миру Шоном Макбрайдом запропонувала Новий світовий порядок інформації та комунікації. Цей порядок мав на меті визнати комунікацію та свободу інформації основними правами людини та подолати розрив у спілкуванні між країнами, що розвиваються, та розвиненими країнами. На Генеральній конференції ЮНЕСКО кожна держава-член має один голос. Генеральна конференція скликається кожні два роки для визначення бюджету ЮНЕСКО, програми діяльності та внесків держав-членів. Виконавча рада, що складається з 58 членів, обраних Генеральною конференцією, збирається двічі на рік, щоб забезпечити керівництво роботою ЮНЕСКО. Секретаріат, очолюваний генеральним директором, призначеним Генеральною конференцією на шестирічний термін, є адміністративним ядром. Близько 200 національних комісій, до складу яких входять місцеві експерти, виконують функції консультативних органів у відповідних державах. Значна частина роботи ЮНЕСКО відбувається через спеціалізовані комісії та комітети, які залучають експертів. Яскравими прикладами є Міжурядова океанографічна комісія (створена в 1961 році), Всесвітня комісія з культури та розвитку (1992-1999) та Всесвітня комісія з етики наукових знань і технологій (створена в 1998 році). Висновки цих комісій регулярно публікуються ЮНЕСКО. Отож як висновок, ЮНЕСКО створене як спеціалізована установа ООН з акцентом на сприяння міжнародному співробітництву в галузі освіти, науки та культури. ЮНЕСКО було створене через конституцію, підписану в 1945 році, яка вступила в силу в 1946 році. Початкові зусилля ЮНЕСКО були зосереджені на відновленні

освітніх і культурних установ, зруйнованих Другою світовою війною. З роками її діяльність розширилася для вирішення глобальних проблем, таких як бідність, неписьменність та збереження культурної та природної спадщини.[97]

Характеризуючи європейські зусилля щодо збереження та поширення культурної спадщини, не можемо не відмітити і Програму House of Europe, що фінансується Європейським Союзом, яка була створена для сприяння професійним та творчим обмінам між українцями та їхніми колегами в країнах ЄС та Великій Британії. Орієнтована на культуру, креативний сектор, освіту, роботу з молоддю, соціальне підприємництво та медіа, програма пропонує понад 20 ініціатив, включаючи стипендії, гранти на проекти, конференц-поїздки, курси та стажування в межах ЄС та Великої Британії. Команда House of Europe сприяє відновленню культурної інфраструктури, підтримує переклад літератури, сприяє творчим колабораціям між Україною та ЄС і Великою Британією, активно долучається до збереження української культурної спадщини та розвитку креативних та освітніх стартапів. У рамках програми регулярно проводяться онлайн-лабораторії, воркшопи, дискусії, конференції, хакатони та інші заходи.

Проект House of Europe виник у 2019 році як пілотна програма ЄС із зовнішніх культурних зв'язків, надаючи українцям платформу, що охоплює різні можливості, які пропонує ЄС. За час свого існування House of Europe презентував понад 40 програм для українців. Він підтримував креативні бізнеси через такі ініціативи, як Creative Business Academy, Creative Enterprise Ukraine та Digital Labs для менеджерів креативних хабів. Програма сприяла налагодженню зв'язків для активної молоді через табори активних громадян, європейські молодіжні табори та університетські обміни. Крім того, вона допомогла 200 культурним менеджерам за межами Києва стати агентами змін через Академію культурного лідерства. House of Europe також надав можливість українським медичним працівникам обмінюватися досвідом зі своїми колегами з ЄС через онлайн-курси, освітні поїздки, стажування та Digital Labs для медичних працівників. Соціальні підприємці брали участь в

освітніх поїздках та спеціально розроблених для них DigitalLabs, а куратори, мистецтвознавці, дослідники та менеджери резиденцій відчули професійне зростання завдяки DigitalLabs для кураторів та менеджерів резиденцій. Як новий проєкт, House of Europe підтримав культуру під час пандемії COVID-19, виділивши 800 000 євро та запустивши чотири нові програми протягом місяця після запровадження карантину. Партнером програми виступили EXTRA SOUND від Українського інституту та «Література на експорт» від Міжнародного фестивалю «Книжковий Арсенал». З 2019 по 2022 рік партнерами були Британська Рада в Україні, Французький інститут в Україні, Чеські центри в Україні та Goethe-Institut в Україні. Попередником House of Europe є програма Culture Bridges, яка сприяє діалогу між професіоналами та організаціями у сфері культури з України та ЄС.[52]

3.3. Організація європейського досвіду в умовах Західного Полісся

28 жовтня 2011 року міністри охорони навколишнього природного середовища України, Білорусі та Польщі підписали в Києві угоду про створення біосферного заповідника «Західне Полісся», транскордонна природоохоронна територія розташована в долині річки Західний Буг, зберігаючи унікальні ландшафти та сотні рідкісних видів рослин і тварин. Уряди трьох країн наголошують, що це вагомий внесок у збереження екосистеми Центральної Європи. Однак деякі незалежні експерти критично оцінюють створення цієї заповідної території. Урочиста церемонія підписання відбулася у Клубі Кабінету Міністрів у Києві. Міністри охорони довкілля – Микола Злочевський (Україна), Володимир Цалко (Білорусь) та Януш Залеський (Польща) – поставили свої підписи під документом про створення спільної природоохоронної території «Західного Полісся». За словами польського міністра, це одна природна територія, хоч і розділена кордонами, а отже, лише спільне управління може забезпечити її збереження та розвиток. «Об'єднання наших територій дозволить нам розвивати їх збалансовано, тобто так, щоб не шкодити природі. Можемо організувати туризм у цій сфері, виховати нове

покоління туристів, які симпатизують річкам, лісам, їхнім мешканцям. У цьому ми бачимо сенс існування біосферного заповідника», – зазначив Януш Залеський.

З українського боку представник Віктор Канцурак, директор Департаменту охорони природи Міністерства екології та природних ресурсів, пояснив, що у збереженні українського Полісся є багато перешкод, які Україна просто не може подолати самотійно. «У будь-якій частині земної кулі охорона навколишнього середовища є дуже складним питанням. І найбільшого успіху в ній ми можемо досягти лише завдяки угодам, подібним до тієї, яку ми сьогодні підписали», – наголосив Канцурак. Угода передбачає, що «Західне Полісся» тепер перебуватиме під управлінням міжурядової комісії, а спільні нормативні акти охоронятимуть рослинний і тваринний світ, незалежно від кордонів. Створення транснаціональної природоохоронної території є вигідним для міжнародної співпраці, але покращення стану українських природних територій від цього проекту очікувати не варто, вважає президент Київського еколого-культурного центру Володимир Борейко. «Особливої користі від створення біосферного заповідника немає. Вони просто зайняли українську заповідну зону, додали білоруські та польські території. Але це не приносить ні фінансування, ні додаткового захисту», – каже еколог. "Це скоріше піар-хід. У нас територія «Розточчя» увійшла до складу іншого біосферного заповідника, але вона не забезпечила ніякої реальної охорони. Інша справа, коли створюються суто українські заповідники. Однак за часів Януковича жодна з них не була створена»[62]. Водночас, деякі українські екологи позитивно ставляться до створення спільної природоохоронної території, але наголошують, що стан української частини залежатиме від дій уряду. Українська частина новоствореного міжнародного заповідника займає 74 000 гектарів, а бюджет на утримання цієї території на наступний рік очікується на рівні близько 6 мільйонів гривень [62].

Опрацювання питання організації європейського досвіду в контексті Західного Полісся передбачає врахування унікальних екологічних та

культурних особливостей регіону. Західне Полісся, з його різноманітними ландшафтами та екосистемами, створює як виклики, так і можливості для збереження спадщини. Нижче окреслимо ключові аспекти, пов'язані з організацією європейського досвіду в цьому конкретному регіоні:

Організація європейського досвіду в умовах Західного Полісся є важливою ініціативою, спрямованою на вирішення викликів, з якими стикається один із найменш розвинених регіонів України. Відзначаючись низьким рівнем життя, високим рівнем безробіття та обмеженими інноваціями, регіон потребує стратегічного вливання європейських практик для сприяння своєму розвитку.

Аналіз відмінних рис Західного Полісся є обов'язковим для успішної адаптації європейського досвіду. Історичні та культурні особливості, що сягають корінням у різноманітне поєднання українців, білорусів, поляків та литовців, сприяють унікальній ідентичності зі збереженими традиціями, такими як народна архітектура та ремесла. Географічне розташування в зоні мішаних лісів, що характеризується підвищеною вологістю і заболоченістю, додає ще один шар розгляду. Крім того, економічна ситуація підкреслює потребу в індивідуальних рішеннях, оскільки Західне Полісся бореться з низькими доходами, високим рівнем безробіття та нестачею інновацій. Визначаючи ключові напрями організації європейського досвіду, виокремлюється кілька фокусних точок. Просвітницька робота набуває першорядного значення, що вимагає значних зусиль для ознайомлення місцевого населення з європейськими цінностями та стандартами. Водночас, існує потреба у формуванні кадрового резерву висококваліфікованих кадрів, здатних ефективно реалізовувати європейські проекти через цільові навчальні програми, розробку навчальних програм, стажування та ініціативи щодо навчання за кордоном. Створення сприятливого середовища для реалізації європейських проектів є ключовим. Це передбачає забезпечення доступу до фінансових ресурсів та оптимізацію бюрократичних процесів для полегшення виконання проекту. Конкретні приклади того, як європейський досвід може

бути адаптований у різних секторах, таких як освіта, охорона навколишнього середовища та економіка, дають дієві ідеї. У сфері освіти можливим є впровадження європейських стандартів, включаючи нові навчальні програми, методи викладання та практику оцінювання. Міжнародне співробітництво в галузі освіти через обмін студентами та викладачами ще більше посилює інтеграцію європейських практик.

Охорона навколишнього середовища може отримати вигоду від впровадження європейських стандартів, що охоплюють поводження з відходами, системи очищення води та повітря, а також сприяння екотуризму та відновлюваним джерелам енергії. Стимулювати економічний розвиток можна шляхом впровадження європейських стандартів у підприємницьку діяльність, впровадження інноваційних бізнес-моделей та партнерства. Крім того, такі сектори, як туризм і сільське господарство, мають невикористаний потенціал для зростання. Наголошуючи на важливості наскрізного процесу адаптації, вкрай важливо, щоб європейський досвід був адаптований до комплексного вирішення конкретних викликів, з якими стикається Західне Полісся. Для того, щоб операціоналізувати ці стратегії, заходи з їх реалізації повинні бути організовані злагоджено. Це включає розробку та виконання стратегічного плану, що окреслює основні напрямки та пріоритети адаптації. Крім того, створення координаційного центру, присвяченого адаптації європейського досвіду в Західному Поліссі, може слугувати координаційним центром для співпраці між зацікавленими сторонами, забезпечуючи єдиний та ефективний підхід до регіонального розвитку. Ось деякі додаткові необхідні кроки для організації європейського досвіду в умовах Західного Полісся:

- **Центри трансферу технологій та інновацій:** створення центрів трансферу технологій та інноваційних центрів може сприяти впровадженню європейського технологічного прогресу в регіон. Ці хаби можуть слугувати координаторами для обміну знаннями, співпраці з європейськими технологічними інституціями та розвитку місцевих екосистем.

- **Програми культурного обміну:** активізувати програми культурного обміну для подальшої інтеграції європейських культурних елементів у тканину Західного Полісся, що в свою чергу може включати художні виставки, музичні фестивалі та ініціативи мовного обміну, сприяючи глибшому розумінню та оцінці європейського різноманіття.

- **Стале містобудування:** впроваджувати сталі містобудівні практики, створені європейськими моделями. Це передбачає створення зелених насаджень, надання пріоритету громадському транспорту та прийняття екологічно чистих проектів для підвищення загальної якості життя.

- **Транскордонне співробітництво:** заохочення транскордонної співпраці з сусідніми європейськими країнами. Це може призвести до спільних ініціатив у таких сферах, як торгівля, туризм та охорона навколишнього середовища, використовуючи близькість Західного Полісся для створення взаємовигідних партнерських відносин.

- **Просування локальних продуктів:** розробляти стратегії просування та збуту локальних продуктів, використовуючи європейські підходи до маркетингу та брендингу. Це може сприяти економічному розвитку шляхом підвищення видимості та конкурентоспроможності місцевого бізнесу як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках.

- **Залучення та розширення прав і можливостей молоді:** впроваджувати програми залучення молоді, які черпають натхнення з успішних європейських молодіжних ініціатив. Заохочення активної участі у розвитку громади, надання можливостей для розвитку навичок та підтримка молодіжного підприємництва можуть сприяти життєздатності регіону.

- **Розвиток культурно-історичного туризму:** використання багатой історичної та культурної спадщини Західного Полісся, розвиваючи ініціативи з туризму спадщиною. Європейські моделі збереження спадщини та управління туризмом можуть бути адаптовані для залучення відвідувачів та отримання економічної вигоди для регіону.

• **Співпраця в галузі досліджень і розробок:** слід сприяти співробітництву між місцевими установами та європейськими дослідницькими центрами. Це може призвести до прогресу в різних галузях, включаючи сільське господарство, технології та науку про навколишнє середовище.

• **Програми соціального підприємництва:** необхідно прийняти соціальному підприємництву шляхом реалізації програм, спрямованих на вирішення місцевих соціальних проблем. Європейські приклади успішних соціальних підприємств можуть слугувати натхненням для ініціатив, які сприяють як економічному, так і соціальному розвитку.

Ці пропозиції мають на меті надати різноманітний спектр ідей для організації європейського досвіду в Західному Поліссі, охоплюючи такі сфери, як технології, культура, міське планування, транскордонна співпраця, цифрові послуги, охорона здоров'я, економічний розвиток, розширення прав і можливостей молоді, туризм, дослідження та соціальне підприємництво.

Висновок до Розділу III

В умовах збройного конфлікту збереження культурної спадщини постає першочерговим завданням, і Україна вжила комплексних заходів для збереження своїх багатих культурних цінностей. Міністерство культури та інформаційної політики відіграє ключову роль у формуванні та реалізації державних політик у сфері охорони, збереження та реставрації культурної спадщини, підкреслюючи їх значення навіть в умовах збройної агресії. Україна, батьківщина музеїв, галерей, бібліотек та архівів, визнає історичне значення своїх культурних надбань, які роблять внесок у світову культурну спадщину. Незважаючи на ризик пошкодження в зонах конфліктів, Україна, як країна-учасниця Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту з 1954 року, зобов'язується діяти на випередження для збереження своїх культурних цінностей. Визначення культурних цінностей, викладене в Конвенції, охоплює широкий спектр, включаючи пам'ятники, археологічні пам'ятки, твори мистецтва, рукописи та наукові колекції. Вражає те, що

військове використання культурних цінностей суворо заборонено міжнародним гуманітарним правом, на чому наголошується в Інструкції про порядок застосування норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. Нормативно-правова база, що регулює захист культурних цінностей під час збройних конфліктів, охоплює міжнародні угоди, такі як Гаазькі конвенції 1907 та 1954 років, додаткові протоколи, а також національне законодавство, таке як Кодекс цивільного захисту України та закони, пов'язані з воєнним станом. Процедури евакуації, керуючись Кодексом цивільного захисту, передбачають скрупульозне планування регіональною та місцевою владою, забезпечення збереження культурних цінностей. Міністерство культури, Міністерство юстиції та інші органи поділяють відповідальність за евакуацію культурних цінностей, дотримуючись зобов'язань країни зберігати свою культурну спадщину навіть у складних обставинах. Стає очевидним об'єднання зусиль органів державної влади, громадянського суспільства та бізнес-сектору в культурній політиці.

Культурна спадщина Європи – це різноманітна площина, що охоплює природні, матеріальні та нематеріальні форми, починаючи від природних ландшафтів і закінчуючи цифровими творіннями. Збереження та популяризація цієї багатой спадщини підкреслюються ключовими ініціативами та рамками. «Європейська культурна конвенція 1954 року» є основоположним документом, який окреслює зобов'язання держав-членів захищати свою спільну культурну спадщину, сприяти єдності та заохочувати вивчення різноманітних мов, історій та культур. Дні європейської спадщини, визначна культурна подія з 1985 року, відіграють вирішальну роль у підвищенні обізнаності, стимулюванні інтересу та протидії соціальним і політичним викликам. Ця подія забезпечує унікальний доступ до пам'яток і місць, сприяючи відчуттю спільної культурної спадщини серед мільйонів учасників щороку. Зобов'язання щодо захисту виходять за рамки заходів: Європейський Союз бере активну участь у збереженні культурної спадщини через політику та програми, такі як «Креативна Європа», «Горизонт 2020» та Європейські структурні та інвестиційні фонди. Проект

«Можливості/загрози спадщини в рамках мегаподій у Європі» (НOMEE) заглиблюється у взаємозв'язок планування мегаподій та культурної спадщини. Досліджуючи виклики, з якими стикаються міста, багаті на спадщину, проект надає цінну інформацію та пропонує стратегії через Хартію мегаподій, багатих на спадщину міст. Ініціатива наголошує на зрушенні в бік сталого розвитку та відродження спадщини. Крім того, ЮНЕСКО, як спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй, відіграє ключову роль у збереженні культурної спадщини в усьому світі. Його зосередженість на освіті, науці та культурі, поряд із такими ініціативами, як Список всесвітньої спадщини, відображає зобов'язання захищати як природні, так і культурні цінності. Діяльність ЮНЕСКО охоплює міжнародне співробітництво, права на комунікацію та вирішення конкретних проблем, з якими стикаються країни, що розвиваються. У контексті України програма House of Europe, що фінансується Європейським Союзом, постає як значна сила у сприянні професійним та творчим обмінам. Ця ініціатива підтримує відновлення культурної інфраструктури, сприяє перекладу літератури, сприяє творчим колабораціям та активно сприяє збереженню української культурної спадщини. Можна сказати, що прихильність Європи збереженню культурної спадщини проявляється через багатогранний підхід, що включає міжнародні угоди, заходи, ініціативи та спільні проекти. Ці зусилля в сукупності спрямовані на те, щоб забезпечити збереження, популяризацію та оцінку багатой культурної спадщини Європи для нинішніх і майбутніх поколінь.

Створення Західно-поліського біосферного заповідника, транскордонної природоохоронної території, що охоплює Україну, Білорусь та Польщу, свідчить про спільні зусилля зі збереження його унікальних ландшафтів. Критики ставлять під сумнів його відчутні переваги, але прихильники стверджують, що спільне управління має важливе значення для збереження навколишнього середовища. Окрім екології, ініціатива має на меті інтегрувати європейські практики культурного та економічного розвитку в регіоні, зосереджуючись на освіті, захисті навколишнього середовища, економічному

зростанні, передачі технологій, культурному обміні та розширенні прав і можливостей молоді. Застосовуючи європейські стандарти та сприяючи транскордонному співробітництву, Західне Полісся може вирішувати виклики та розкривати свій потенціал, сприяючи комплексному та сталому підходу до розвитку.

Можна сказати, що створення біосферного заповідника «Західне Полісся» є транскордонними зусиллями, спрямованими на збереження унікальних екосистем регіону. Незважаючи на те, що тривають дебати щодо її безпосередніх переваг, ініціатива пропонує платформу для інтеграції європейського досвіду для вирішення соціально-економічних проблем у цьому менш розвиненому регіоні. Орієнтація на освіту, охорону навколишнього середовища, економічне зростання та культурний обмін у поєднанні з прийняттям європейських стандартів позиціонує Західне Полісся як регіон всебічного та сталого розвитку. Постійна співпраця, розширення прав і можливостей молоді та засвоєння різноманітних європейських практик мають вирішальне значення для сприяння стійкому та процвітаючому майбутньому регіону.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз спеціальної літератури та джерельної бази засвідчив, що окреслена вище проблематика є актуальною і не втрачає інтересу й надалі. Причиною чого є не лише посилена увага фахівців та широкого загалу населення до історичного минулого, бажання виявити і зберегти власну національну ідентичність, але й об'єктивний інтерес всього цивілізованого населення до історичного минулого. Позаяк саме в ньому помітно витоки не лише українського народу, але й будь-якого народу. З іншого боку, фахової літератури регіонального спрямування обмаль. ЦЕ в основному непоодинокі розвідки місцевих краєзнавців, зміст яких охоплює питання переважно місцевих артефактів чи постатей, які проживали в конкретній локації. І за якими складно встановити чи виявити не лише провідні тенденції у дослідженні регіональної культурної практики, але й сутність проблеми. Причиною цього є відсутність в Україні спеціальної програми наукових досліджень, на підставі якої й можливо сформувавши відповідний методичку наукового пошуку і, узгодивши її з відповідними структурами та конкретними виконавцями, можна було б якісно і ґрунтовно, якщо не фундаментально дослідити історію конкретного регіону чи новітньої культурної практики країни, базованої на новітній інформації, що включає низку фахових археологічних, джерелознавчих, історичних чи будь-яких інших досліджень у цьому плані. І лише у такий спосіб й можливе створення оригінальної і максимально конкретної вітчизняної регіоналістики, побудованої чи базованої на врахуванні інформації світової наукової практики в галузі не лише археології, історії, чи фізичної географії, але й культурної регіоналістики, за допомогою якої можливе відтворення історичної правди. Все це надасть нові можливості асоціювати Україну як країну з якісним науковим потенціалом, здатним відтворити власну історію культури в усіх її вимірах.

Термінологічні дискусії, що точаться в нинішніх умовах не лише заплутують широку громадськість стосовно вивчення регіонального сегмента, додаючи йому безлічі ідеологічних нашарувань. І в цьому плані завдання

регіональної культурної практики полягає в збереженні всього того найкращого, що накопичено вітчизняними дослідниками упродовж останніх років, спираючись на оновлений дослідницький інструментарій. І в цьому плані слід згадати не лише поважні праці волинського історика-краєзнавця, колишнього завідувача кафедри музеєзнавства та інформаційно-аналітичної діяльності ВНУ ім. Лесі Українки – Г.Бондаренка, чий й публіцистичні та довідкові розвідки, спрямовані на цей етнокультурний регіоні помітно розширили його проблематику вивчення. До цієї постаті слід додати й інших фахівців із Волині – М.Кучінка та Г.Охріменка та їх послідовників, чий наукові розвідки помітно позиціонують Волинську область, як і історичну Волинь зокрема в науково-освітньому дискурсі сьогодення.

Серед регіональних дослідників окресленого питання слід назвати й професора Рівненського державного гуманітарного університету С.Виткалова, чий наукові праці (понад 300) й спрямовуються в основному на дослідження культурно-мистецького потенціалу Західного Полісся. Утім значний інтерес викликають і його публіцистичні розвідки (понад 300), в яких відтворено фактично сучасний стан культурно-мистецького життя цього унікального культурного етнорегіону. І саме вони є чи не найоригінальнішою характеристикою сучасного культурного простору, принаймні, Рівненщини. А створення ним та проф. В.Виткаловим специфічного науково-освітнього консорціуму, до складу якого увійшли понад 17 провідних ЗВО України, чий науково-педагогічні працівники здійснюють підготовку фахівців за напрямками 02 «Культура і мистецтво» та 03 «Гуманітарні науки», допомагає ефективно розробляти культурний простір не лише Західного Полісся, але й історичної Волині загалом. Свідченням чого є й XIX всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференцій, проведених лише цими фахівцями.

Культурна спадщина цього регіону, як і інших культурних регіонів країни, засвідчує надзвичайно потужний духовний потенціал, який розширює й законодавчу базу ЮНЕСКО, а відтак і потребує не меншої уваги стосовно його дослідження, збереження та популяризації. І військовий стан це переконливо

засвідчив. Інакше кажучи, не лише в Україні, але й усьому світі чи хоча б європейському культурному просторі має бути сформована відповідна програма практичних дій, метою реалізації якої є саме культурна спадщина, – тобто ідентифікаційна характеристика не лише конкретної людини, але й будь-якої країни. І саме за цим показником і будуть надалі класифікуватися всі країни, незважаючи на глобалізаційні чинники.

Методологічна як і методична база цього дослідження також достатньо строката. І причиною цього є лише в переважній більшості не вміння місцевих краєзнавців нею оперувати. Утім, розширення повноважень обласних центрів народної творчості чи активізація науково-дослідної діяльності відповідних кафедр наших університетів і поширення її результатів (та алгоритмів) на дослідницький процес, помітно змінить ситуацію на краще. Утім, для цього потрібно лише розробити і законодавчо врегулювати роль університетської науки в цьому процесі і просторі; підвести під неї відповідну законодавчу, організаційно-фінансову та національну дослідницьку базу.

Регіональна як і всеукраїнська (що складається, на нашу думку, з комплексу регіональних сегментів) культурна спадщина потребує активізації безлічі складових, зокрема переведення у цифровий формат наявних пам'яток; розширення популяризаторської практики, формування відповідного кола фахівців, здатних цими питаннями перейматися; зміна статусу обласних краєзнавчих музеїв, як методичних осередків в регіоні, посилення контролю за їх діяльністю, а головне, – розробка чітких і вмотивованих критеріїв оцінки роботи фахівців на кожному управлінському щаблі. І тоді окреслене питання має всі підстави для ефективного реалізації. Потребує у зв'язку з цим і зміна ставлення місцевої влади, територіальних громад до визначення ролі установ культури в цьому питанні. А відтак, – це потребує й прискіпливого ставлення до оцінки якості роботи кожного сегменту, починаючи від навчального закладу і кадрового корпусу галузі освіти і до подібних підходів на усіх щаблях.

З іншого боку, проведений аналіз культурної спадщини регіону засвідчив зміну векторів ставлення до неї у сучасних умовах; тобто посилення чи

розширення різноманітних цільових програм, затверджених місцевими радами, належне їх обговорення громадськістю та фахівцями, фінансування та контроль за використанням виділених коштів тощо. Усе це, як відомо, складає важливий сегмент євро інтеграційних процесів країни. І без вирішення цього питання Україна лише втрачатиме свій авторитет у світового співтовариства, у якому культурна спадщина та її розумна і науково обґрунтована експлуатація є важливою частиною розвитку культурних та рекреативних індустрій, тобто само зайнятості місцевого населення, покращення його добробуту, а відтак, – і суспільного спокою. Євроінтеграційні процеси, що розпочалися найбільш активно в Україні у час війни, потребують прискіпливого вивчення інокультурного досвіду і пошуку шляхів та механізмів його впровадження у місцеву культурну практику. При цьому потрібно пам'ятати, що будь-який інокультурний досвід для України має стати лише орієнтиром, тобто тією системою культурних координат, на базі якої можлива розробка власної концепції збереження, популяризації цієї спадщини. Позаяк будь-який фрагмент інокультурного досвіду, не критично впроваджений у місцеву регіональну культурну практику, не дасть належного результату. Відповідно, у цьому плані важливого значення набуває підготовка якісних фахівців, здатних професійно займатися цими питаннями. І навчання чи здобуття вищої освіти саме за цим напрямом є важливим запобіжником для необачних кроків у збереженні культурного надбання країни чи регіону зокрема.

Тому, виходячи з вище наведеного, у кожній конкретній локації має бути розроблена відповідна локальна програма дій у цьому напрямі. Вона має пройти обговорення і фахову експертизу на предмет її подальшої реалізації і лише тоді почати реалізовуватися, маючи конкретні обрахунки її можливого результату. Все це швидко змінить наявну ситуацію апатії в регіонах, відкрис широкі можливості для реалізації соціальної активності місцевого населення у цьому напрямі. Хоча подібний алгоритм цілеспрямованої дії очікує Україну в усіх галузях її народного господарства відразу по завершенню війни.

«Цифровізація» культурної спадщини – чи не найкращий варіант її збереження. Тому у цьому плані потрібна деталізована програма злагоджених дій, спрямована на цей сегмент її збереження.

Дослідження збереження культурної спадщини у Західно-поліському регіоні дає цінну інформацію про різні аспекти культурного простору в сучасних умовах. Дослідження заглиблюється в теоретичні та методологічні аспекти, досліджує історико-культурне середовище Західного Полісся, а також розглядає виклики та рішення для збереження культурної спадщини. Досліджується значення культурної спадщини як у Волинській, так і в Рівненській областях, наголошується на її формах та класифікаціях. Вивчення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та їх ролі у збереженні культурної спадщини, а також розуміння впливу військових конфліктів на історичні пам'ятки та регіональний досвід європейської пам'яткоохоронної діяльності сприяє всебічному розумінню проблематики, що розглядається. У дослідженні наголошується на важливості організації та адаптації європейського досвіду до специфічних умов Західного Полісся. Аналіз європейських практик, законодавчих рамок та спільних зусиль, як це видно зі створення біосферного заповідника Західного Полісся, забезпечує основу для сталого розвитку та збереження. Загалом дослідження підкреслює багатогранний характер збереження культурної спадщини, включаючи історичні, технологічні та регіональні перспективи. Отримані результати сприяють глибшому усвідомленню значення культурної спадщини в Західному Поліссі та пропонують рекомендації для майбутніх зусиль щодо збереження та популяризації культурного середовища регіону. У дослідженні наголошується на необхідності постійної співпраці та інтеграції європейських практик для забезпечення сталого збереження та культурної спадщини в Західному Поліссі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. «Наша Парафія» | УЦА | Успенська церква та дзвіниця. Про нас і наш сайт | «Наша Парафія». URL: <https://parafia.org.ua/UCA/church/uspenska-tserkva-ta-dzvinitsya-4/> (дата звернення: 30.10.2023).
2. 150-річчя із дня заснування церкви святкували парафіяни у селі Яковичі Володимир-Волинського району | БУГ - bug.org.ua. БУГ - інформаційний сайт Західної Волині. URL: <https://bug.org.ua/news/volodymyr/150-richchya-iz-dnya-zasnuvannya-tserkvy-svyatkuvaly-parafiyany-u-seli-yakovychi-volodymyr-volynskoho-rajonu-56090/> (дата звернення: 30.10.2023).
3. Археологія та стародавня історія Турійського району. Замки, відпочинок, оздоровлення, зцілення в Галичині. URL: <https://www.zamky.com.ua/volynska-oblast/arheologiya-ta-starodavnya-istoriya-turijskogo-rajonu/> (дата звернення: 31.10.2023).
4. Білівськегородище.
Найатраактивніше в Україні Цікаві містя • Пам'ятки • Що подивитись у Білівське городище. Найатраактивніше в Україні? Україна Інкогніта. URL: <https://ukrainaincognita.com/rivnenska-oblast/rivnenskyi-raion/biliv/bilivske-gorodyshe-naiatraktyvnishe-gorodyshe-ukrainy> (дата звернення: 01.11.2023).
5. Бондаренко Г. В. Волинь і Волинське Полісся в історичній політичній географії. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012.
6. Ветляничук І. Затурці: історія пам'ятки національного значення. Головні новини Локачів та району - Останні новини за сьогодні. URL: <https://lokachi.rayon.in.ua/topics/382441-zaturtsi-istoriia-pamiatki-natsionalnogo-znachennia> (дата звернення: 28.10.2023).
7. Випусковий редактор, Пахайчук Н. Темний ліс пам'яті: репортаж з однієї братської могили. Район.Історія. URL: <https://history.rayon.in.ua/topics/387549-temnii-lis-pamiaty-reportazh-z-odnieyi-bratskoji-mogili> (дата звернення: 29.10.2023).

8. Випусковий редактор. Устилуг – райський куточок для творчості Ігоря Стравінського. Район.Історія. URL: <https://history.rayon.in.ua/news/264714-ustilug-raiskii-kutochok-dlia-tvorchosti-igoria-stravinskogo> (дата звернення: 28.10.2023).

9. Виткалов С.В. Культурно-мистецьке життя Західного Полісся в контексті сучасних соціокультурних трансформацій: проблемний ряд. Актуальні проблеми музичної освіти: історія, сьогодення, майбутнє»: всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., м. Херсон, 17.05 / Херсон. держ. ун-т, 2017. ел. вид

10. Виткалов С.В. Полісся як унікальна локація культурно-мистецьких процесів в Україні другої половини ХХ – початку ХХІ століття: дис... д-ра культурології: спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Нац. муз. акад. України ім. П.І.Чайковського; наук. консультант: д-р пед. наук, проф. Поплавський М.М.; офіц. опоненти: д-р культурології, проф. Кривошея Т.О., д-р філос. наук, проф. Личковах В.А., д-р культурології, проф. Сабадаш Ю.С. Київ, 2018. 454 с.; Бібліогр.: С. 405-445.

11. Виткалов С.В., Корольчук О.Л. Фестивальна регіональна практика в проблемному ціннісному аспекті сучасної культурної ситуації. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: наук. зб. Вип. 21, у 2-х тт. Т. 1. Рівне : РДГУ, 2015. С. 113-118.

12. Вони боролися за Батьківщину | Волинський національний університет імені Лесі Українки. Волинський національний університет імені Лесі Українки | SCIENTIA VINCES. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/articles/voni-borolisya-za-batkivshchinu> (дата звернення: 27.10.2023).

13. Глинне с. Прадідівська слава: база даних українських пам'яток і визначних місць. URL: https://pslava.info/SarnyRn_GlynneS,197847.html (дата звернення: 01.11.2023).

14. Городище – Вали IX-XIII століття – Володимир. Володимир – Туристично-інформаційний центр. URL: <https://volodymyr.travel/listing/gorodyshhe-valy-ih-hiii-st/> (дата звернення: 27.10.2023).

15. Городище "Замчище", "Фосія". drymba.com. URL: <https://drymba.com/uk/1056984-horodysche-zamchysche-lyuboml> (дата звернення: 29.10.2023).

16. Давньоруське городище у Шацьку - в рейтингу найцікавіших археологічних знахідок області - КОРДОН. КОРДОН. URL: <http://kordon.in.ua/news/davnoruske-horodysche-u-shatsku-v-rejtynhu-najtsikavishyh-arhitekturnyh-znahidok-oblasti-18887/> (дата звернення: 31.10.2023).

17. Добинда І. П. Містечка і села як центри розвитку історико-культурного туризму (на прикладі Волинської області). Наук. вісн. Чернівецького університету. Географія. 2015. № 762–763. С. 149–153.

18. Дорогобуж. Архітектурні та природні пам'ятки України. URL: <https://landmarks.in.ua/oblast/rivnenska/dorohobuzh> (дата звернення: 01.11.2023).

19. Дорогобужське городище. URL: <https://mp.ostvytsya.com.ua/horodyscha/dorogobuzke-gorodyshe/> (дата звернення: 01.11.2023).

20. Європейська культурна конвенція 1954 року (укр/рос) : Конвенція Ради Європи від 19.12.1954 р. : станом на 24 лют. 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_213#Text (дата звернення: 10.11.2023).

21. Замкова гора у селі Бабка. mandry. URL: <https://pinchuklarysa.wixsite.com/mandry/single-post/2016/06/24/замкова-гора-у-селі-бабка> (дата звернення: 01.11.2023).

22. Зарічненське городище - унікальний археологічний об'єкт, "Святиня Вогню". Заріччя. URL: https://zarichchia.blogspot.com/2015/04/blog-post_89.html (дата звернення: 01.11.2023).

23. Затурці с Давньоруське городище Паспортна інформація. Прадідівська слава: база даних українських пам'яток і визначних місць. URL: https://www.pslava.info/ZaturciS_DavnoruskeHillfort_PasportnaInformacija,161172.html (дата звернення: 28.10.2023).

24. Захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту | МКІП України.. URL: <https://mcip-gov-ua.translate.google.com/kulturna-spadshchyna/zakhyst->

kulturnykh-tsinnostey-u-razi-zbrojnoho-konfliktu/?_x_tr_sl=uk&_x_tr_tl=en&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=wapp (дата звернення: 08.11.2023).

25. Захисти дисертацій на здобуття наукового ступеня. Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. 2018. № 4 (41). С. 150 – 170. ISSN 2414-052X

26. Зимне на Волині: відкриті серця, зачинені двері. Мандруй та надихайся!. URL: <https://ua-travels.in.ua/2017/02/05/zimne-na-volini-vidkriti-sercya-zachineni-dveri/> (дата звернення: 31.10.2023).

27. Златогорський О. Є., Демедюк С. В. Давньоруське городище «Рай» у селищі Шацьк на Поліссі. Археологія і давня історія України. 2013. № 11. С. 47–55. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/89516/07-Zlatogorsky.pdf?sequence=1> (дата звернення: 31.10.2023).

28. Карлін, М. І. Інноваційні підходи до проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні та в областях Західного Полісся. Економіст. №1. 2011. С. 6 – 9

29. Кисилин. ProtectingMemory – PreservingandMemorializingtheHolocaustMassGravesofEasternEurope. URL: <http://www.protecting-memory.org/uk/memorial-sites/кисилин/> (дата звернення: 29.10.2023).

30. Клинова О. Бахів: у лісі, де загинуло 8 тисяч євреїв, вшанували жертв Голокосту. Головні новини Ковеля та району - Останні новини за сьогодні. URL: <https://kowel.rayon.in.ua/news/54666-bahiv-u-lisi-de-zaginulo-8-tisiach-evreyiv-vshanuvali-zhertv-golokostu> (дата звернення: 29.10.2023).

31. Кодекс цивільного захисту України : Кодекс України від 02.10.2012 р. № 5403-VI : станом на 5 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 10.11.2023).

32. Колодяжне с Садиба П.А.Косача. Прадідівська слава: база даних українських пам'яток і визначних місць. URL:

https://www.pslava.info/KolodjzhneS_SadybaPAKosacha,160953.html (дата звернення: 28.10.2023).

33. Кот С.І. Культурна спадщина. Енциклопедія історії України: Т. 5. НАН України. Інститут історії України. Київ. В-во "Наукова думка". 2008. 568 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kulturna_Spadschina (останній перегляд: 10.11.2023)

34. Купрійчук В. Державне управління у сфері охорони культурної спадщини в умовах воєнного стану 2022-2023 рр. Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку (напрям: культурологія). 2023. № 45. С. 36 – 42. URL: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi45.635> (дата звернення: 10.11.2023).

35. Меморіальний комплекс «Жертвам фашизму» - ViaRegiaUkraine. ViaRegiaUkraine. URL: <https://via-regia.org.ua/sights/memorialnyj-kompleks-zhertvam-fashyzmu/> (дата звернення: 27.10.2023).

36. Меморіальний комплекс «Жертвам фашизму». Ліцей імені Олександра Цинкаловського Володимирської міської ради. URL: <https://cynkalovskyi.school.org.ua/news/12-22-47-01-07-2020/> (дата звернення: 27.10.2023).

37. Меморіальний комплекс жертвам фашизму. Ukraine – Visicommaps. URL: <https://maps.visicom.ua/c/24.46651,51.84007,17/f/POIMMD7XS4?lang=uk> (дата звернення: 27.10.2023).

38. Миронюк Н. В. Суспільно-географічний аналіз культурної спадщини Волинської області. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2012. С. 108–114. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/9217/1/21.pdf> (дата звернення: 27.10.2023).

39. Музей та музична школа: чим вражає туристів масток Стравінського в Устилузі. Фото, Відео. Національна мережа гіперлокальних медіа Район.in.ua. URL: <https://rayon.in.ua/news/436637-skilki-vidviduvachiv-priймає-ediniy-u-sviti-muzej-igorya-stravinskogo-v-ustiluzi> (дата звернення: 28.10.2023).

40. Найдавніший камінний хрест стоїть на Волині. URL: <https://visnyk.lutsk.ua/>.

<https://visnyk.lutsk.ua/news/ukraine/regions/volyn/64738-naydavnishiy-kaminniy-khryest-stoyit-na-volini/> (дата звернення: 31.10.2023).

41. Не має собі подібних: історія Свято-Троїцького храму у Тростянці. Район.Історія. URL: <https://history.rayon.in.ua/news/408144-ne-mae-sobi-podibnikh-istoriya-svyato-troitskogo-khramu-u-trostyantsi> (дата звернення: 30.10.2023).

42. Охріменко Г., Маркус І., Савицький В. Археологічні пам'ятки Любомльськогорайону. Археологічні пам'ятки Волинської області. С. 219–229. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Okhrimenko_Hryhorii/Arkheolohichni_pamiatky_Liubomlisko_ho_raionu.pdf (дата звернення: 29.10.2023).

43. Панишко С. Стіжкові Городища Волині. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. 2011. № 15. С. 329–337. URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/files/24/024Panyshko.pdf> (дата звернення: 29.10.2023).

44. Перелік пам'яток культурної спадщини національного значення Волинської області, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: https://mcip.gov.ua/files/pdf/Nacional_znachenia/Волинська%20%20обл..pdf (дата звернення: 27.10.2023).

45. Перелік пам'яток культурної спадщини регіонального значення Волинської області, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: https://mcip.gov.ua/wp-content/uploads/2023/08/volynska_obl._stanom_na_03.08_2.pdf (дата звернення: 29.10.2023).

46. Пересопниця – Волинський спадок. Волинський спадок. URL: <https://www.volynspadok.org.ua/location/peresopnyuca/> (дата звернення: 01.11.2023).

47. Пересопниця. Стежками України! - Цікаві місця та події на одному ресурсі. URL: https://stezhkam.com/places/494_peresopnycja (дата звернення: 01.11.2023).

48. Перша допомога культурній спадщині в надзвичайних ситуаціях: міжнародні стратегії для України. Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності. URL: <https://maidanmuseum.org/uk/storinka/pershadopomoga-kulturniy-spadshchyni-v-nadzvychnyuh-sytuaciyah-mizhnarodni-strategiyi> (дата звернення: 09.11.2023).

49. Православна громада села Боровичі. Волинська єпархія УПЦ – Офіційний сайт Волинської єпархії УПЦ. URL: <https://volyn.church.ua/2018/11/13/pravoslavna-gromada-sela-borovichi-privitala-svogo-nastoyatelya-z-30-richchuyam-sluzhinnya/> (дата звернення: 30.10.2023).

50. Прилуцьке. КіверціЦікавімісця•Пам'ятки•ЩоподивитисьуПрилуцьке. Ківерці?. УкраїнаІнкогніта. URL: <https://ukrainaincognita.com/mista/prylutske-kivertsi> (датазвернення: 30.10.2023).

51. Природні об'єкти - «Білівськедавніоруське городище» - Білів, Рівненська область, 35317. Мандруй Рівненщиною. URL: <https://rivne.travel/locations/bilivskehorodyshche> (дата звернення: 01.11.2023).

52. Про нас | «houseofeuropa». Головна | «HouseofEurope». URL: <https://houseofeuropa.org.ua/about-us> (дата звернення: 10.11.2023).

53. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III : станом на 2 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 26.10.2023).

54. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 19 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 06.11.2023).

55. Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (укр., рос.) : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 14.05.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text (дата звернення: 10.11.2023).

56. Реєстр пам'яток нерухомого майна місцевого значення у Рівненській області. Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: https://mcip.gov.ua/wp-content/uploads/2023/09/rivne_reyestr_pamyatok_misczevogo_znachennya_compressed.pdf (дата звернення: 01.11.2023).

57. Рокитнівщина краєзнавча! - с.Глинне. Рокитнівщина краєзнавча! - Головна сторінка. URL: http://rokitnekray.at.ua/index/s_glinne/0-11 (дата звернення: 01.11.2023).

58. Садиба Липинських, Затурці. UA.IGotoWorld.com. URL: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/77158_usadba-lipinskih-zaturcy.htm (дата звернення: 28.10.2023).

59. Садиба-музей Лесі Українки, Колодяжне: інформація, фото, відгуки. Путівник Україною №1 онлайн. Все про туризм та подорожі Україною. URL: <https://travels.in.ua/uk-/object/792/lesya-ukraynka-literary-and-memorial-manor-museum> (дата звернення: 28.10.2023).

60. Садиба-музей Лесі Українки. drymba.com. URL: <https://drymba.com/uk/1035129-sadyba-muzey-lesi-ukrayinky-kolodyazhne> (дата звернення: 28.10.2023).

61. Село Красностав Володимир-Волинського району. Волинські новини. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/na-volyni-obikraly-pravoslavnuu-khram/> (дата звернення: 30.10.2023).

62. Солонина Є. Західне Полісся зробили транснаціональним заповідником. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24374755.html> (дата звернення: 10.11.2023)

63. Степанов В. Ю. Визначення поняття «культурна спадщина» в культурному просторі України. Культура України. № 48. С. 29 – 39. URL: <http://ku-khsac.in.ua/article/view/59690> (дата звернення: 03.11.2023).

64. Туристична Волинь
Зимненськегородищеігрупапоселеньпразькоїкультури V–

VII століття Туристична Волинь. URL: <https://volyntravel.com.ua/ancient-slavs/zymne-settlement.html> (дата звернення: 28.10.2023).

65. Туристична Волинь. Туристична Волинь. URL: <https://volyntravel.com.ua/> (дата звернення: 26.10.2023).

66. У пошуках нових підходів до збереження культурної спадщини: приватно-громадське партнерство – Український центр культурних досліджень. URL: <https://uccs.org.ua/detsentralizatsiia/statti/u-poshukakh-novykh-pidkhodiv-do-zberezhennia-kulturnoi-spadshchyny-pryvatno-hromadske-partnerstvo/> (дата звернення: 10.11.2023).

67. У Сусвалі завтра – 115-річчя храму - Слово Правди - Газета Володимира. Слово Правди - Газета Володимира - Слово Правди - Новинний тижневик міста Володимира. URL: <https://slovopravdy.com.ua/u-susvali-zavtra-115-richchya-hramu/> (дата звернення: 30.10.2023).

68. Учасники проєктів Вікімедіа. Бабка (городище) – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Бабка_\(городище\)#/media/Файл:Бабка_городище.jpg](https://uk.wikipedia.org/wiki/Бабка_(городище)#/media/Файл:Бабка_городище.jpg) (дата звернення: 01.11.2023).

69. Учасники проєктів Вікімедіа. Волинське Полісся – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Волинське_Полісся (дата звернення: 24.10.2023).

70. Учасники проєктів Вікімедіа. Губин (Володимирський район) – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Губин_\(Володимирський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Губин_(Володимирський_район)) (дата звернення: 29.10.2023).

71. Учасники проєктів Вікімедіа. Зарічне (городище) – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Зарічне_\(городище\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Зарічне_(городище)) (дата звернення: 01.11.2023).

72. Учасники проєктів Вікімедіа. Тумин – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Тумин> (дата звернення: 29.10.2023).

73. Учасники проектів Вікімедіа. Хворостів (Володимирський район) – Вікіпедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Хворостів_\(Володимирський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Хворостів_(Володимирський_район)) (дата звернення: 30.10.2023).

74. Файл. Luboml'GorodyscheZamchysche 02 (YDS 7186).jpg – Вікіпедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Файл:Luboml'_Gorodysche_Zamchysche_02_\(YDS_7186\).jpg](https://uk.wikipedia.org/wiki/Файл:Luboml'_Gorodysche_Zamchysche_02_(YDS_7186).jpg) (дата звернення: 29.10.2023).

75. Файл. Ustylug Vol-Volynskiy Volynska-Nosenko building-1.jpg – Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Файл:Ustylug_Vol-Volynskiy_Volynska-Nosenko_building-1.jpg (дата звернення: 31.10.2023).

76. Файл. Ustylug Vol-Volynskiy Volynska-Nosenko building-3.jpg – Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Файл:Ustylug_Vol-Volynskiy_Volynska-Nosenko_building-3.jpg (дата звернення: 31.10.2023).

77. Файл. ZaturtsiLokachynskiy Volynska-archaeological site Gord-sign.jpg – Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Файл:Zaturtsi_Lokachynskiy_Volynska-archaeological_site_Gord-sign.jpg (дата звернення: 28.10.2023).

78. Файл. Zymne Vol-Volynskiy Volynska-kurgan Danyla-2.jpg – Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Файл:Zymne_Vol-Volynskiy_Volynska-kurgan_Danyla-2.jpg (дата звернення: 31.10.2023).

79. Храм св.мц. Параскеви П'ятниці - Парасківська церква с.Підгірне. Сектор культури та спорту Рожищенської районної державної адміністрації. URL: http://dimkult.at.ua/index/s_pidgirne/0-37 (дата звернення: 30.10.2023).

80. Церква Воздвиження Чесного Хреста 1876. Дерев'яні церкви Західної України. URL: <http://decerkva.org.ua/vol/khvorostiv.html> (дата звернення: 30.10.2023).

81. Церква Різдва Пр. Богородиці 1900. Дерев'яні церкви Західної України. URL: <http://decerkva.org.ua/vol/hubyn.html> (дата звернення: 29.10.2023).

82. Церква Різдва Пр. Богородиці XIX століття Дерев'яні церкви Західної України. URL: <http://decerkva.org.ua/vol/susval.html> (дата звернення: 30.10.2023).
83. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1937 р. | Сад Українського Модерну. Про нас і наш сайт | «Наша Парафія». URL: <https://parafia.org.ua/SUM/riese/церква-різдва-пресвятої-богородиці-1937/> (дата звернення: 30.10.2023).
84. Церква Св. Василя Великого 1902. Дерев'яні церкви Західної України. URL: <http://decerkva.org.ua/vol/krasnostav.html> (дата звернення: 30.10.2023).
85. Церква Св. Дмитра 1742 (1792). Дерев'яні церкви Західної України. URL: <http://decerkva.org.ua/vol/nova-ruda.html> (дата звернення: 30.10.2023).
86. Церква Св. Івана Хрестителя 1932. Дерев'яні церкви Західної України. URL: <http://decerkva.org.ua/vol/prylutske.html> (дата звернення: 30.10.2023).
87. Церква Св. Миколи 1900. Дерев'яні церкви Західної України. URL: <http://decerkva.org.ua/vol/tumyn.html> (дата звернення: 29.10.2023).
88. Церква Св. Параскеви 1787. Дерев'яні церкви Західної України. URL: <http://decerkva.org.ua/vol/pidhirne.html> (дата звернення: 30.10.2023).
89. Церква Собору Пр. Богородиці 1778, XIX століття Дерев'яні церкви Західної України. URL: <http://decerkva.org.ua/vol/mykulychi.html> (дата звернення: 29.10.2023).
90. Церква Успіння Пр. Богородиці 1752. Дерев'яні церкви Західної України. URL: <http://decerkva.org.ua/vol/okonsk.html> (дата звернення: 30.10.2023).
91. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся : краєзнав. слов. - від найдавніших часів до 1914 р. Вінніпег : Накладом Т-ва "Волинь, 1984. Т. 1. 600 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&

S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000456 (дата звернення: 25.10.2023).

92. Шевчук Р. М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 1 (11). С. 31.

93. Янко М. Т. Топонімічний словник України : словник-довідник. Київ : Міжнар. фонд "Відродження. Знання, 1998. 428 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001301 (дата звернення: 26.10.2023).

94. About | EuropeanHeritageDays. EuropeanHeritageDays | EuropeanHeritageDays. URL: <https://www.europeanheritagedays.com/EHD-Programme/About/About-Us> (дата звернення: 10.11.2023).

95. Coursedetail. SchoolEducationGateway. URL: https://www.schooleducationgateway.eu/en/pub/teacher_academy/catalogue/detail.cfm?id=173140 (дата звернення: 10.11.2023).

96. HeritageOpportunities/threatswithin Mega-Events inEurope (HOME) - EuropeanHeritageAwards / EuropaNostraAwards.. URL: <https://www.europeanheritageawards.eu/winners/heritage-opportunities-threats-within-mega-events-in-europe-home/> (дата звернення: 10.11.2023).

97. Historyof UNESCO. UNESCO : BuildingPeacethroughEducation, ScienceandCulture, communicationandinformation. URL: <https://www.unesco.org/en/history> (дата звернення: 10.11.2023).

98. RandonneursUkraine. RandonneursUkraine. URL: <https://randonneurs-ua.org/events/1107#results> (дата звернення: 24.10.2023).

99. The 7 KeysToSuccessfulPPPs (Public-Private Partnerships). WaterOnline - News, Innovations, AndThoughtLeadershipOnTheWaterAndWastewaterIndustry. URL:

<https://www.wateronline.com/doc/the-keys-to-successful-public-private-partnerships-0001> (дата звернення: 09.11.2023).

100. Wikiwand - Яковичі. Wikiwand. URL:
https://www.wikiwand.com/uk/Яковичі#Media/Файл:Yakovychi_Vol-Volynskyi_Volynska-Flora&Lavra_church-nord_view.jpg (дата звернення: 30.10.2023).

ДОДАТКИ

Додаток А

Культурна спадщина Західного Полісся на території Волинської області

№	Назва	Тип	Розташування	Датування
Древні поселення та городища				
1	Древньоруське городище	археологічна	с. Зимне Володимир-Волинського району	V - IX століття
2	Древньоруське городище	археологічна	с. Затурці Володимир-Волинського району	IX - XIII століття
3	Древньоруське городище «Замчище»	археологічна	м. Любомль Ковельського району	IX - XIII століття
4	Древньоруське городище	археологічна	с. Гуша Ковельського району	IX - XIII століття
5	Древньоруське городище	археологічна	с. Новий Двір Ковельського району	IX - XIII століття
6	Древньоруське городище	археологічна	с. Ветли Камінь-Каширського району	IX – XIII століття
7	Древньоруське городище «Вали»	археологічна	м. Володимир–Волинський Володимир-Волинського району	XI-XII століття
8	Поселення і городище		смт. Шацьк Ковельського району	XI-XIV століття
Історичні садиби та будинки				
9	Садиба родини Липинських	архітектурна	с. Затурці, Володимир-Волинського району	1871
10	Садиба Лесі Українки	архітектурна	с. Колодяжне, Ковельського району	Друга половина XIX століття
11	Будинок Г. Носенка	архітектурна	м. Устилуг Володимир-Волинського району	1900-і
12	Будинок І.Ф. Стравінського	архітектурна	м. Устилуг Володимир-Волинського району	1907-1908
Пам'ятники та меморіальні комплекси				
13	Група братських могил радянських воїнів	історична	с. Затурці Володимир-Волинського району	1944
14	Пам'ятник на честь воїнів-односельчан	історична	с. Озютичі Володимир-Волинського району	1939-1945 рр

15	Братська могила радянських воїнів	історична	с. Хмелів Володимир-Волинського району	1944 р.
16	Могила братська	історична	с. Хобултова Володимир-Волинського району	1941, 1944
17	Братська могила радянських воїнів	історична	с. Овадне Володимир-Волинського району	1944 р.
18	Пам'ятник на честь воїнів-односельчан	історична	с. Овадне Володимир-Волинського району	1939-1945 рр.
19	Пам'ятник на честь воїнів-односельчан	історична	с. Гайки Володимир-Волинського району	1939-1945 рр.
20	Пам'ятник на честь воїнів-односельчан	історична	с. Овлочин Володимир-Волинського району	1939-1945 рр.
21	Братська могила радянських воїнів	історична	с. Свійчів, Володимир-Волинського району	1941, 1944 рр
22	Група братських могил радянських воїнів	історична	м. Устилуг Володимир-Волинського району	1939-1945 рр.
23	Пам'ятник на честь воїнів-односельчан	історична	м. Устилуг Володимир-Волинського району	1939-1945 рр.
24	Пам'ятник на честь воїнів-односельчан	історична	с. Микитичі Володимир-Волинського району	1939-1945 рр.
25	Пам'ятник на честь воїнів-односельчан	історична	с. П'ятидні, Володимир-Волинського району	1939-1945 рр.
26	Пам'ятник жертвам фашизму	історична	м. Володимир-Волинський Володимир-Волинського району	1967
27	Пам'ятник жертвам фашизму	історична	с. КортелісиКовельського району	1980
28	Меморіал Голокосту	історична	с. БахівКовельського району	1942, 2015
29	Меморіал Голокосту	історична	Кисилів Луцького району	1942, 2015
Храми та релігійні споруди				
30	Церква Святого Трійці	архітектурна	с. Тростянець, Луцького району	1650-1652
31	Церква святого Василя Великого	архітектурна	с. Красностав, Володимир-Волинський район	1741 (зведена), 1902 (реконструкція)
32	Церква святого Дмитра	архітектурна	с. Нова Руда, Камінь-Каширського району	1742 (за деякими джерелами 1792)
33	Дзвіниця церкви святого Дмитра	архітектурна	с. Нова Руда, Камінь-Каширського району	1742 (за деякими джерелами 1792)
34	Церква Успіння Пресвятої Діви Марії	архітектурна	с. Микулич, Володимир-Волинського району	1778 (зведена), XIX століття (реконструкція)
35	Церква святої Параскеви	архітектурна	с. Підгірне, Луцького району	1787
36	Церква Воздвиження Чесного Хреста	архітектурна	с. Хворостів, Володимир-Волинського району	1876

37	Церква святого Хреста і Лаври	архітектурна	с. Яковичі, Володимир-Волинського району	1877
38	Церква Різдва Пресвятої Діви Марії	архітектурна	с. Губин, Володимир-Волинського району	1900
39	Церква святого Миколая	архітектурна	с. Тумин, Володимир-Волинського району	1900
40	Церква Різдва Пресвятої Діви Марії	архітектурна	с. Сузваль, Володимир-Волинського району	1903 (за деякими джерелами 1841)
41	Церква святого Івана Хрестителя	архітектурна	с. Прилуцьке, Луцького району	1932 (за деякими джерелами 1937)
42	Церква Різдва Пресвятої Діви Марії	архітектурна	с. Боровичі, Камінь-Каширського району	1937
I				
Інші історичні та археологічні пам'ятки				
43	Курган із кам'яним хрестом XIII століття	археологічна	с. Зимне Володимир-Волинського району	XIII століття
4	Комплекс печей для обпалювання цегли	археологічна	с. Зимне Володимир-Волинського району	XV століття
5	Млин	історична	с. Зимне Володимир-Волинського району	XIX століття

Культурна спадщина Західного Полісся на території Рівненської області

№	Назва	Тип	Розташування	Датування
Древньоруські поселення та городища				
1	Городище і селище	археологічна	с. Бабка Вараського району	IX - XIII століття
2	Городище і селище літописного міста Дорогобужа	археологічна	с. Дорогобуж Рівненського району	IX - XIII століття
3	Городище і селище	археологічна	смт. Зарічне Вараського району	IX - XIII століття
4	Городище і поселення	археологічна	с. Білів Рівненського району	IX - XIII століття
5	Городище літописного міста Пересопниця	археологічна	с. Пересопниця Рівненського району	IX - XIII століття
6	Городища літописного міста Степань	археологічна	смт. СтепаньСарненського району	IX - XIII століття
7	Городище	археологічна	смт. ВолодимирецьВараського району	XII-XIII століття
8	Селище	археологічна	с. Бабка Вараського району	X-XIII століття
9	Селище	археологічна	с. ПоловліВараського району	X-XIII століття
10	Селище	археологічна	с. Острів Вараського району	XII-XIII століття
11	Селище	археологічна	с. Бистричі Рівненського району	X-XIII століття
12	Селище	археологічна	с. Бистричі Рівненського району	X-XIII століття
13	Городище та селище	археологічна	м. Корець Рівненського району	XI-XIII століття
14	Городище	археологічна	с. Сапожин Рівненського району	XI-XIII століття
15	Селище	археологічна	с. Сапожин Рівненського району	XI-XIII століття
16	Городище	археологічна	с. Устя Рівненського району	XI-XIII століття
17	Селище	археологічна	с. Великий Мидськ Рівненського району	XI-XII століття
18	Городище	археологічна	с. Великий Мидськ Рівненського району	X-XIII століття
19	Поселення	археологічна	с. Збуж Рівненського району	XI-XIII століття
20	Селище	археологічна	с. Космачів Рівненського району	XI століття
21	Давньоруське городище	археологічна	с. Воскодави Рівненського району	X-XIII століття
22	Городище	археологічна	с. Горбів Рівненського району	X-XIII століття
23	Городище	археологічна	смтГоща Рівненського району	XI – XIII століття
24	Селище	археологічна	с. Малинівка Рівненського району	XI століття
25	Городище	археологічна	с. Матіївка Рівненського району	X-XI століття
26	Давньоруське поселення	археологічна	с. Симонів Рівненського району	X-XIII століття
27	Давньоруське поселення	археологічна	с. Чудниця Рівненського району	XI-XIII століття
28	Поселення	археологічна	смт Клевань Рівненського району	XI-XIII століття, XIV-

				XVIII століття
29	Давньоруське поселення	археологічна	с. Мочулки Рівненського району	X-XI століття
30	Городище	археологічна	с. Більчаки Рівненського району	X-XII століття
31	Городище	археологічна	с. Губків Рівненського району	XI-XII століття
32	Городище	археологічна	с. Маринин Рівненського району	Друга пол. X. - поч. XI століття
33	Городище	археологічна	с. Маринин Рівненського району	XIV – XVII століття
34	Селище	археологічна	с. Горбаків Рівненського району	XI-XIII століття
35	Давньоруське поселення	археологічна	с. Горбаків Рівненського району	X-XIII століття.
36	Городище	археологічна	с. Горбаків Рівненського району	X-XIII століття
37	Селище давньоруське	археологічна	с. Подоляни Рівненського району	XI-XIII століття
38	Городище та селище	археологічна	с. Століттявпин Рівненського району	XI-XIII століття
39	Давньоруське поселення	археологічна	с. Базальтове Рівненського району	XI століття
40	Городище та селище	археологічна	с. Злазне Рівненського району	X-XI століття
41	Давньоруське поселення	археологічна	с. Караєвичі Рівненського району	XI-XIII століття
42	Давньоруське поселення	археологічна	с. Рубче Рівненського району	XI-XIII століття
43	Городище давньоруське	археологічна	с. Бичаль Рівненського району	XI-XIII століття
44	Городище	археологічна	с. Дюксин Рівненського району	VIII-X століття
45	Городище	археологічна	с. Грабів Рівненського району	XII-XIII століття
46	Давньоруське поселення	археологічна	с. Диків Рівненського району	X-XIII століття
47	Городище давньоруське	археологічна	с. Новожуків Рівненського району	X-XIII століття
48	Давньоруське поселення	археологічна	с. Сморжів Рівненського району	XI-XIII століття
49	Давньоруське поселення	археологічна	с. Століттярожоків Рівненського району	X-XI, XIV-XV століття
50	Поселення	археологічна	с. Сухівці Рівненського району	XI-XIII століття
51	Селище давньоруське	археологічна	с. Забороль Рівненського району	XI-XIII століття
52	Городище	археологічна	с. Козлин Рівненського району	XII-XIII століття
53	Поселення	археологічна	с. Олександрія Рівненського району	XI століття
54	Давньоруське поселення	археологічна	с. Пухова Рівненського району	XI-XIII століття
55	Селище	археологічна	с. Решуцьк Рівненського району	XII-XIII століття
56	Давньоруське поселення	археологічна	с. Сергіївка Рівненського району	XI-XIII століття
57	Городище	археологічна	м. Дубровиця Сарненського району	XI-XIII століття
58	Поселення багатощарове	археологічна	с. ВелюньСарненського району	XI-XII століття
59	Поселення ранньослов'янське, городище давньоруське	археологічна	с. Залужжя Сарненського району	VIII-IX століття н.е., X-XIII століття
60	Городище	археологічна	с. Городець Сарненського району	X-XIII століття
61	Городище	археологічна	с. КричильськСарненського району	X-XIII століття

62	Поселення ранньослов'янське	археологічна	с. ТутовичіСарненського району	I тис. н.е.
63	Давньоруське поселення	археологічна	с. ЦепцевичіСарненського району	XII століття
64	Поселення	археологічна	с. Труди Сарненського району	VIII – IX століття
65	Поселення	археологічна	с. ВисоцькСарненського району	XI століття
66	Городище та селище	археологічна	с. ВисоцькСарненського району	XII-XIII століття
67	Селище	археологічна	с. Городище Сарненського району	VIII-X століття
68	Поселення ранньослов'янське	археологічна	с. УдрицькСарненського району	Поч. I тис. н.е.
69	Поселення ранньослов'янське	археологічна	с. Рудня Сарненського району	Поч. I тис. н.е.
Інші історичні та археологічні пам'ятки				
71	Курган, могильник	археологічна	с. Велика Клецька Рівненського району	IX-X століття
72	Курганний могильник	археологічна	с. Гвіздів Рівненського району	X-XII століття.
73	Група курганів	археологічна	с. Устя Рівненського району	XI-XIII століття.
74	Курганний могильник	археологічна	с. Великий Стидин Рівненського району	X-XI століття
75	Курганний могильник	археологічна	с. Збуж Рівненського району	X-XIII століття.
76	Збузьськийгрунтовий могильник	археологічна	с. Збуж Рівненського району	II-V століття
77	Збузьський курганний могильник	археологічна	с. Збуж Рівненського району	XI-XII століття
78	Могильник	археологічна	с. Космачів Рівненського району	XI століття
79	Курган	археологічна	с. Маринин Рівненського району	X-XI століття
80	Могильник черняхівської культури	археологічна	с. Городище Рівненського району	II-III століття
81	Кургани	археологічна	с. Стовпин Рівненського району	X-XIII століття
82	Курган	археологічна	с. Карпилівка Рівненського району	XI-XII століття
83	Курганний могильник	археологічна	с. Старожуків Рівненського району	XI-XII століття
84	Курганний могильник	археологічна	с. Городець Сарненського району	XI-XII століття